



JAROSLAVU KOLÁROVI
K
ŠEDESÁTÝM NAROZENINÁM
1929 - 1989

J A R O S L A V U K O L Á R O V I

K

Š E D E S Á T Ý M N A R O Z E N I N Á M

1 9 2 9 - 1 9 8 9

P R A H A 1 9 8 9

Zápisník starce

1952 - 1960

Giuseppe Ungaretti

/překlad Amedeo Molnár/

Spekly se v toto dnes

Dny minulé

A zbylé dny příští.

Do léta a po staletí

Chvilé co chvíle překvapení,

Že vůbec ještě řijeme,

Že stále a stále život běží,

Dar i bolest nečekaná

V ustavičném víření

Marných proměn.

Taková je z údělu lidství

Cesta, po níž jdu dál.

V jediném mžiku oka

Vykopávám a vynýčlím

Úplně znovu čas,

Uprchlík jako všichni,

Kdo byli, kdo jsou, kdo budou.

2

Jestli v zářezu jednoho dne mezi dny
 Ještě se stačím soustředit
 A vyberu si některou chvíli,
 Vrátí se mi provždycky.

Člověk, věc nebo událost
 Nebo místo nezvyklé či běžné,
 Co kdysi vyvolala úžas nebo úzkost
 Nebo prchavě okouzlení
 Anebo pevný cit,
 Neproměnní se stali mnou.

Přihodí se však mému životu,
 Už jenom strachům vystavenému
 Z prázdna a z tlačence stínů,
 Pozůstalých buditelů posledních
 Láchvěvů touhy,
 Že se poušť znekoneční
 A že už mu nezbude sni
 Zběsilá milost vzpomínky?

3

Když tě den opouští,
 Mysli na další, který se dní.

 Svítání je vždycky slibné,
 I když tě mučí
 Každodenní zkušenost,
 Že ve svém sledu, končení a trvání
 Jsou dny jen prchavý kouř.

4

Prcháme k cíli.

Ale kdo jej zná?

Nesníme o Ithace

Zbloudilí po mořích.

Z písečné pouště spíš hledíme k Sinaji,

Sčítací jednotvárných dní.

5

Jdeme pouští, v myslí střepiny

Několika obrazů z dřívějška.

O Zaslíbené Zemi

Nic jiného neví, kdo žije.

6

I kdyby cesta trvala bez konce,

Byl to jen okamžik. Smrt

Je zde vždycky o něco dřív.

Okamžik přerušeny.

Pozemský život nesahá dál.

Rozrazí se o stěnu Sinaje.

Pro toho, kdo ještě žije, vládne Zákon

A krutě ztrpčuje iluzi.

7

Podaří-li se ti jednou rukou odvrátit neštěstí,

Druhou nahmatáš,

Že vše, co ti zbylo, jsou trosky.

Je život přežití?

Jedna tvá ruka se vzpírá osudu,
Ale druhá ti říká, všimni si,
Že neuchopíš nic
Než úlomky vzpomínek.

S

Často se ptám,
Jaká jsi byla, jaký jsem byl.

Byli jsme toulavé obeti snů

Co jsme za oněch časů dělali,
Byly to pohyby ve snách?

Jsem daleko od sebe, v hájemství ozvěn.
Vynořuješ se ve mně a v tom šumu
Si naslouchám, jak se probouzíš
Ze snu, který nás nadlouho předvídá.

9

Rok co rok prožívám únor
Zjitřený a samým studem bouřlivý.
Drobníčkým květem žlute nasezuje
Mimóza. Oživuje okno
Mého někdejšího bytu,
I toho, v němž trávím své stáří.

Přibližuji se k velikému tichu.
Když se tak opět a opět obnovuje zdání věcí,
Znamená to, že nic neumírá?

Nebo se konečně dozvím, že smrt
Vladaří nad pouhým zdáním?

10

Touhy, kteréš mi ukryla do hloubky očí,
že nevidím než neklidné zmitání,
Když v noci sama odpočíváš,
Tvé pamětlivé tělo,
Iřisadou tmv zčernují mé šero,
Takže už nejsem než noc,
Než zalknutý výkřik noci.

11

Je mlha. Zastírá jaksi tvou nepřítomnost.
Naděje, jež naději rozpouští.
Daleko od tebe už ani neslyším z větví
Jak si listy čeptají
S rašícími pupeny,
Přestože pro tebe stoupá jarní prahnutí
Mou zbědovanou tkání.

12

Na chmurných ramenou Zápědu
Skvrny krve se šíří a šíří.
Z nočních hlubin paměti
Vytěženy co prázdné
Co nevidět osamějí
A budou krvácet slunce.

13

Růžičko schovaná, vzkvetni mi nad propastmi,
 Abych aspoň zatrnul pomyšlením,
 Jak zavoniš v tu chvíli,
 Kdy vydere se ze mne vzlyk.

Nastalý zázrak rozpouští
 Pojednou mou noc v onu noc, v níž,
 Abych tě zvalil a znovu měl,
 Svobodou jsem znásobil
 Rozžhavené činy
 V kouzlo a úchvat.

14

Počobá se světlu přibývajícimu
 Či vzešlému - láska.
 Jestli jen na ještinou chvíli
 Se odloučí od Jihu,
 Hned jí dej jméno Surt.

15

Dokud je spoutává rozkoš
 V zoufalém hledání jesu,
 Vidí ji na oblaku,
 Jak nenasytně strhává uzdy
 Ženoucím se bouřím.

16

Mezi hvězdou a hvězdou
 Je uvězněna noc
 V prázdnu vířivého bezmezí,

Od samoty jedné hvězdy
K samotě druhé hvězdy.

17

Záření oslněnými neviděné,
Prostory, v nichž, nepemětlivé,
Žijí své životy hvězdy
Šílené tíhou svých samot.

18

Abych unesl jas a jeho žár,
Ukáže-li se jas,
Abych snesl jas, hleděl veň zpřímá
Bez mžiku v oku,
Připravuji tě na bolest,
Usmíruji tvou vinu,
Abych unesl jas,
Žár proti němu stavím,
Předtuchu, že strašná
Naše radost bude svrchovená.

19

Přestaň bdít i spát
Mé unavené tělo,
Aby vydrželo křeč z tvé náhlé přítomnosti.

20

Kdybych měl ještě jednou zaslat tu chvíli,
Snad přece se stane, že se rozechvím

Chvěním, jímž stávala ses v mžiku
Šťastnou, zbavenou duše.

21

Snad vrátíš se,
Dítě, tak prostě,
S očima pro nic než
Pro čirý neklid na hladině studny
V kmitavém záblesku světla.

K jídlu a pití

Pavel Spunar

V známém třeboňském kodexu A 6, který pořídil v padesátých letech 15. století Oldřich Kríž z Telče,¹ najdeme prostou a výmluvnou sentenci "Cibus est causa leticie;"² mravokárná středověká literatura sice před chuťovými požitky hlavně varovala,³ ale dnes z nás již spadl strach a historikové si v jídlu a pití libují /pateční medvěďáři, sklerokruh/, jak dokazuje i neobyčejný badatelský zájem, který je tomuto tématu věnován.⁴

Zkoumá se produkce potravin, jejich kalorická hodnota, jak se uchovávaly, v jakém množství a kvalitě se konsumovaly, jakou roli hrály v reprezentaci společenských tříd a skupin, jak se lišily ve všední den a o svátečních hostech, jaké další funkce přebíraly /např. v léčitelsví a magii/. Víme ovšem - jak již naznačil R. Barthes⁵ -, že strava a stravování nejsou jen předmětem statistik a gastronomických režerší, ale především znakem, komunikačním systémem, který nabízí příslušné konotace, vykládá ustálený protokol a hodnotí způsoby chování.

Jídlo a pití, ať již se skládalo z čehokoliv /z různých mas, ryb, drůbeže, zeleniny, ovoce, moučných výrobků, kaší, piva, vína, medoviny a pod./ nemělo tak jen svůj prvotní /bezprostřední/ význam, ale vyjadřovalo i jisté hodnoty kulturní.⁶ Jídlo je výsledkem lidské práce /ať již byly suroviny sklizeny na poli, uloveny v lese, upraveny na ohništi nebo v kuchyni/ a požívalo proto úcty. Důležité bylo rozdělování pokrmů. Mělo svou hierarchii, mluvu významů a náповědí. Jinou skladbu a formy stolování

měla královská tabule, své vlastní znaky měly venkovské hody. Jídlo tedy mělo i význam skupinového /třídního/ symbolu. Výběr a zpracování potravy vypovídaly o společenské prestiži, jídelníček svědčil o způsobu života a sociálním postavení stolujících. Symboliku dokreslovaly ceremonie u stolu /stolování/, kde rozmištní a obsazení středu sledovalo vnitřní hierarchii a dbalo o soulad sociálních funkcí.⁷

Pramenů k studiu středověkého způsobu stravování není málo, třebaže se míra zpráv rozchází pokud jde o sociální vrstvy, zemské a regionální okruhy. V Čechách domácích pramenů přibývá až od druhé poloviny 15. století, starších dokladů není mnoho. Škála pramenů je velmi různorodá a je třeba brát v potaz i okruhy vzdálenější jako léčitelství a krásnou literaturu /zejména didaktické skladby, sentence, gnómičké verše/. Bude zapotřebí ještě trpělivé heuristické práce, aby vznikl relativně reprezentativní soubor dokladů o tom, co, jak a kdy se jedlo. Půjde i o negativní informace, zejména takové, které restriktivně omezovaly a vedly k střídmosti. V pozadí nestála jen potřeba sebezdokonalení a askeze, ale boj proti obžerství /gula/ a opilství /ebrietas/ měl patrně i léčitelský /dietetický/ význam.

Některé příklady jsou uvedeny v českém překladu v knize Smích a pláč středověku,⁸ stačí pro ilustraci zmínit neobratné čtyřverší z předního předešlé kapitulního rukopisu v Olomouci 521 /"Versus de gula" vypočítávají pět způsobů, jimiž přílišná lačnost trestá jedlíka: "Est certum, quod quinque modis gula dampnat edacem: Dum nimium comedit et edendi pervenit horem, Querit delicias, parat escas deliciose, vel sumit cupide, quod non est deliciosum"/⁹ nebo stručné varování v pražském kapitulním kodexu M 127 /f. 26v : "Vinum multum est forte, parum distat a morte"/.¹⁰

11
Středověká záliba v paradozech a protichůdných tvrzeních přináší však i opačné názory. Uvedeme jako doklad stručný a dosud neznámý přípisek na zadním přideščí vratislavského rukopisu IV F 86, který prokazatelně souvisel s českým prostředím.¹¹

Text je načepsán "Laudes vini" a na rozdíl od obvyklých vystrah zdůrazňuje: "Vinum cor et cerebrum confortat et animum gaudere facit. Huius multiplicat et removet malas cogitaciones et ymaginaciones. Et rectificat memoriam perforte, confortat digestionem et multiplicat humiditatem naturalem corporis totius".¹²

Slávku, řiď se stále těmito řádky!

P o z n á m k y

- 1/ J. Weber-J. Trčka-P. Spunar, Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově, Praha 1958, No. 8.
- 2/ Vyd. P. Spunar, Sentences scolaires dans le MS Třeboň A 6, in: Miscellanea codicologica P. Masai dicata, II, Gand 1979, 417-444.
- 3/ Srov. tradici založencu na Lc 21, 34.
- 4/ U nás již Ā. Zíbrt, Staročeské umění kuchařské, Praha 1928. - Z novější lit. srov.: F. Gottschalk, Historie de l'Alimentation et de la Gastronomie, Paris 1948. - B. A. Henisch, Fast and Feast: Food in Medieval Society, London, Pennsylvania State University Press 1976. - R. Forster-O. Ranum /edd./, Food and Drink in History, Baltimore, Hopkins University Press 1979. - H. Blanck, Essen und Trinken bei Griechen und Römern, Antike Welt 11, 1980, 17-34. - J. M. van Winter, Kochkultur und Speisegewohnheiten der spätmittelalterlichen Oberschichten, in: Adelige Kochkultur des Spätmittelalters, Wien 1982 /Sitzungsberichte der ÖAW, No. 200/. - Nourritures, in: Medievales 5, Paris 1983, 1-95. - Pratiques et discours alimentaires à la Renaissance, Paris 1982. - Manger et boire au Moyen Age, Nice 1984. - Essen und Trinken im Mittelalter und Neuzeit, Sigmaringen 1987.
- 5/ Annales 16, 1961, 977-986.
- 6/ Srov. J. Cl. Margolin, Elements pour une sémiologie historique des nourritures à la renaissance, in: Pratiques et discours /o. c./, 257-286.
- 7/ Srov. Y. Pélacier, Les nourritures à la Renaissance, Essai de typologie, in: Pratiques et discours /o. c./, 15-20;

srov. též E. Habel /ed./, *Der Antigametratis des Frowins* v. Krakau, in: *Enrengabe f. Karl Strecker*, Dusseln 1931, 60-77; český překlad v knize *Smích a pláč středověku*, vyd. P. Špunar a M. Svobodová, Praha 1987, 167-181.

8/ *Smích* /o. c./, 31-35.

9/ H. Walther, *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum*, Göttingen 1759, No. 5627; H. Walther, *Proverbia sententiaeque Latinitatis medii aevi*, Göttingen 1903-1907, No. 7345 /jen 1. verze/; překlad *Smích* /o. c./, No. 99. Jde o olomoucký kódex SOA CO 521.

10/ Walther, *Proverbia* /o. c./, 33464; srov. *ibid.* 33475, 33491; překlad *Smích* /o. c./, No. 117. Srov. J. Padlaha, *Seznam rukopisů knihovny metropolitní kapituly v Olomouci*, Praha 1912, No. 1483.

11/ *Proslav BU IV F 105*; kódex obsahuje různé Albíkovy recepty /srov. P. Špunar, *Repertorium eactorum Bohemorum pro vectum* i *leerum* post Universitatem Pragensem conditam illustrans, Bratislava 1975, No. 206/ a v kalendáři /r. 177v/ najdeme zmínky vztahující se k husitům a k obě panování krále Jiříka z Rožmberka.

12/ *Rukou z. pol. 15. století*; kódex patřil knihovně dominikánského kláštera sv. Vojtěcha ve Vratislavi.

O svátcích v českých městech jagellonského věku

Josef Macek

V českém překladu Burleyových Skutků a mravů dávnych mudrců dočteme se v rukopise z roku 1475, že "odpočinutie a hra potrebna jest k životu lidskému."¹ Tato sentence vhodně otevírá úvahy o volném čase měšťanů, o způsobech, jak se ve městech volný čas prožíval. Řemeslník a živnostník zpravidla měl méně volného času než šlechtic. Musel se totiž živit prací svých rukou, anebo ale spoň věnovat dohledu na činnost své dílny či krámce. Přesto však neděle a svátky dávaly i měšťanům hojnou možnost nejen k obnově pracovní síly, k odpočinku, ale i k zábavě, ke slavnostem a ke hrám.²

Víte už, že kališnická města mohla svátků užívat v menší míře než města katolická. Kališníci kněží snažili se zdůvodnit, proč netřeba důvěřovat kultu svatých, neboť prý není pochyb o tom, že vzývání a uctívání svatci nebudou se v nebesích přimlouvat "za Jakuba ševce a Pavla kožešníka."³ Zbytečné svátky do kalendáře zařazují podle utrakvistického kritika jen ti kněží, kteří pro svůj prospěch pěstují kult svatých. Skuteční svatci ovšem, podle mínění tohoto kališnického kněze Martina v knížce z roku 1517, nabádají spíše věřící ke skromnosti, pokoře a střídmosti a redují se, vidí-li člověka "rukama svýma dělati, v potu tváři své chleba dobývati."⁴

Svátky a neděle ovšem ve městech trvají, pracovní ruch v té době utichá, ba rychtáři odcházejí na kontrolu dílen, aby donutili přerušit práci tam, kde je mistr nádměrně lačný po výdělku. Podle pražského řádu z roku 1503 ani hospody a krčmy nesmějí nalévat na dluh, ostatně pivo, víno a kořalka se smí

prodávat až po půl. Hokyňe o nedělích a svátcích mají zákaz
vkládat na ulicích zboží, v šenkovních domech nesmí se obje-
vit prodávací jader a oplátek, podomním obchodníkům není dovo-
leno obcházet po domech.

Na dokonce i finanční transakce a úvěrové operace mají v
neděli a ve svátek ustát. Když se někdo snaží o svátek sv. Ma-
teřiny urovnáním přimět dlužníka v Benátkách n. Jizerou k za-
placení úroku, uslyší vytku: "Což neráť jiného dne k upomínání,
než v svátek upomínáš svou manželku?" Sváteční den proměňuje
každodennost, prolíná ji dlouhá trvání. Všechno má ve svá-
tek ustoupit, rytmus práce a starostí je narušen, svátek je
otevřenou branou k jinému světu.⁷ Průřvou mezi všedními dny
proniká závan času volnosti a osvobození, času exaltace navenek
sdělované i např. uvolňující party a končící třeba i orgiemi
a zločiny. Veřejná slavnost ve městech vyzdvihuje mocné, sou-
kromé slavnosti posiluje okruh přátel a služebníků, upevňuje so-
ciální prestiž.⁸

V koloběhu církevního roku jsou úměrně rozestry sváteční
dny, ony "odtrhávají svátek rekreačních příležitostí"⁹ a měšťa-
né je naplňují radostí, veselím, zábavou, hrou.¹⁰ Sních je i
v českých městech nedílnou součástí svátků.¹¹

Hned příchod nového roku se radostně slaví přátelskými
schůzkami a vzájemně vyčerpávající party. V předvečer Tří králů
chlapci vycházejí ke kolečkům a nesou hvězdu, anebo přinášejí
u kostela divadelní scénu, na níž králové vzdávají Jezulátku
pochvu. Užívají divné pověry, čar a kouzla. Křesťel sice va-
růz před svátečním svátkem,¹² lidé však se dle pokoušejí na-
hlédnout pod plášť budoucnosti a hledají, jakým směrem zvíčka
na vodě pluje. Kdo se chvil obavou z nemoci, uvítal na tale

lístek se jménem Kašpara, Melichara a Baltazara, od nichž se očekávalo zázračné uzdravení; zejména padoucnice měla být tak nadobro zaháněna.

Prvním vrcholem zábav v kruhu církevního roku byl čas masopustu. Roztroušené zprávy umožňují nám věřit, že se masopustní veselí rozléhalo jak prostory kalíšnických tak i katolických měst. V těch dnech pocejí tabuizované představy a hroutí se všechny zákazy, jež držely např. sexuální život v úzce vymezených ohražděch. Masopustní hry z okolí Čech /např. Norimberk/ evokují před rozjařenými diváky milostné styky mužů a žen. S udivující otevřeností, jež sto let poté bude zakazována, mluví se kolem roku 1500 nahlas o nejteplejších intimitách, s rozkoší a s grobiánskou smyslností se hovoří o tématech, jež běžně církevní morálka pronyřovala.¹³ Na tvářích veselících se věřících vykvétá smích, který narušuje a borí celý znakový systém, existující ve světě kultury. Zároveň ovšem smích vytváří "svět porušených vztahů, svět nenáležitostí, logicky neodůvodnitelných souvztahností, svět osvobozený od konvencí, a proto do jisté míry žádoucí a bezpečný."¹⁴

Hynek z Lodebrač připomíná, že v čas masopustu "lidé bohatí i chudí obecně nad jiné časy veselí bývají," a že dokonce i stařeny se veselí, "nemohú-li jináč, ale kožich naruby obrátíce chodí, aby vždy jim směšno bylo."¹⁵ V masopustním rejži je možné dosavadní zvyklosti obrátit nohama vzhůru. K oficiálnímu životu se druží život karnevalový.¹⁶ Nastává čas proměny starostí v radosti, smutku ve veselí, v době murrail obrací se kožichy, proměňují se lidé, odhazující za zády strádání, smývající ze sebe prach vědnosti. Víme, že v masopustě i král Vladislav uspořádal veselý tanec s měšťkami, i on podlehl kouzlu bláznivé chvíle, kdy podle Chelčického lidé tropí "mnohá vzteklá

bláznovství, obžerství, smilství, opilství, marné veselé, nestydaté rozpuštění, již za právo na masopust uvedené."¹⁷

V roce 1493 v pondělí a úterý masopustní v Praze "měšťané někteří z mladých nastrojili hru potvornú."¹⁸ Vzáli na sebe masky a rázem se z mladíků staly ženy, které pobíhaly a na kárách projížděly městem. Nikdo jim nepřekážel v dovádění, o masopustě bylo vše dovoleno. Ani pan královský hofmistr Jan z Roupova, který se právě vracel z Uher od krále, nezasáhl proti veselé tlupě maškar, které jej obklopile. Pronesl prý jen uštěpačnou poznámku: "Sytý chléb - co neudělá!" a snažil se tím spojit bujnost masopustního veselí s dobrým bytlem měšťanstva. Tato informace umožňuje nám utvořit si představu i o masopustním veselí v Lounech v roce 1517. "Soušedé i někteří ouřední osoby" vzali na sebe bílé roucho, na hlavy si posedili lucerny a čelí se na náměstí do tance. Součástí rozpustilé zábavy byl i křest trdla, jež zabalili do polštářů a nesli na feru. Farář, známý svými veselými šprýmy, hru nezkeřil a účastnil se bláznivého křtu.¹⁹

Masopustní reje a mumraje zaznamenané v Praze k roku 1493 a v Lounech k roku 1517 nebyly nijakou výjimkou, upoutaly letopiscovu pozornost asi mimořádným ohlasem mezi diváky. Už v roce 1472 /a to byl ještě čas války!/ kazatel od staroměstského Týna považoval maškerádu za dílo ďáblové.²⁰ Nástroje pekelného lovce duší se prý v masopustě stává jídlo a pití, obžerství a opilství, dále pak "mluvení mrzkých a nepočetných slov," zpívání a hudba píštěl, hudeb a trubečů. Měšťané se v masopustě dají ďáblem strhnout k tomu, že se obléknou ve škrabočky, přestrojí se a vrhnou se do víru tance. Přitom prý dochází "k zapálení žádostí tělesných" a k "milování cizích žen." Padají

tradiční příkazy a zákazy, lidé křepčí "na ryncích i na ulicích" a vláda masopustu se vztáhne i na vesnice.

Není divu, že v tomto rozpustilém běsnění dojde k hádkám, ke rvačkám a k bitkám. Masopustní mumraj je konglomerátem²¹ vyvřelých pocitů, sebecvláčení i mužské nadřazenosti, je i výzvou k projevům netrpělivé nesnášenlivosti, držené po celý rok na uzděl. Proto se nejednou vybíjejí nenávisti mezi zámožnými a mezi členy okrajových skupin společnosti a i dlouho tájené hněvy a vzteky ječnotlivců, skupin, klanů vybuchnou. Zbožný letopisec pohlízející na maškarádu a mumraj povzděchne si: "Pánu bohu poručeno, co z toho přijde."²² Nenastane však nic z toho, čeho se kronikář obává: do měšťanů neudeří ani hrom, ani je nezasáhne jiná z nebeských ran, město se nepromění v hromadu esutin, neutone v kvi vražedných útoků. Masopustní veselí se vytrácí a lidé se těší, že za rok nadejde opět chvíle zázračné proměny a uvolnění.

Zatím však rok plyne, jaro se ohlašuje o velikonočních svátcích, drobné přátelské dary a na červeno barvená vajíčka připomínají nástup nových chvil radosti. Červeně barvené kraslice staly se přímo symbolem velikonočních svátků. Když se na počátku dubna 1471 z Plzně ozvala informace o povážlivém zdravotním stavu krále Jiřího, byla vyslovena domněnka, že prý král "vajec červených jiesti nebude."²⁴

Ve městech bylo občas možné i potěšit se podívanou na velikonoční hru. V Chebu v roce 1476 zachytíme ve výdajích zpronitné, jež městská rada o velikonočních zaplatila potulným hercům - a lze předpokládat, že se i v některých jiných českých a moravských městech velikonoční hry konaly.²⁵ Sloveso "najthartovati" /= šprýaovat/ v polemickém spisku Václava Korandy

ml.²⁶ napovídá, že si snad i v Čechách a na Moravě mezi dívky ve městech získala oblibu hra o Neidhartovi, že byla obecně známa k ušedie o rytíři-nepříteli vzpurných sedláků. Bezpečně máe doloženo, že veselohru o Neidhartovi, provozovali v Chebu v roce 1517, a víme, že si už dříve /1492/ tropili žerty z rozcuchaných sedláků herci v Freiburku /Freiburgu/.²⁷ Typicky měšťanská hra, oblíbená v alpských zemích a v Norimberku, předváděla na jevišti houp primitivních venkovanů, kteří pokáleli Neidhartovi fialku, přichystanou pro rakouskou kněžnu. Velikonoční komedie plná lascivních písní, tanců a scének přiměla ke smíchu dívky shromážděné na náměstích kolem jeviště. Snad právě takové divadlo měl na mysli Všehrda, když v roce 1501 požadoval, aby ve městech nebylo děno svolení ke "hrám, divadlům buď krvavým nebo oplzlým."²⁸ Morální přísnost kališníků by pak mohla přispět i k vysvětlení toho, proč hra o Neidhartovi nebyla přeložena do češtiny, nebo proč se nehrála v kališnických městech.

Jarní svátky dávaly však ve městech příležitost i k dalším druhům veselých zábav. Už v době předvelikonočního půstu stávala se družební neděle radostně očekávaným dnem schůzek mládeže, na nichž se jedlo zvláštní jídlo, družbenec.²⁹ Starobylý obyčej známý ze 14. století se ve městech udržel a příprava těchto zmažených pochoutek v roce 1512 byla dokonce příčinou požáru.³⁰ Stejně starobylé bylo i svícení jenněd na květnou neděli, šlehání menželek k poslázkou i obdarování kraslicemi.

Svatoouční svátky rovněž poskytovaly měšťanům záminku k veselým radovánkám. F. Chalčický s nevolí pozoruje, že se o letnicích lidé strojí "v rúche pyňná, drabá a okrášlená" a v nich se účastní hodů, kvasů a radují se ze zvuku "píšťal a huslí,

skáčice v tancích."³¹ Ve městech se též o svatoodušních svátcích konaly slavnosti stěelby ku pláku. Ihned nato přijde svátek Božího těla s průvody, se zpěvem, s rozsypaným kvítím a s hořícími svícemi. Na náměstích se zdobí oltáře a slavnostní svačina má vyjádřit nábožnou úctu i radost městské pospolitosti.³²

Druhým vrcholem zábav ve městech v cyklu církevního roku vedle masopustu bylo posvícení, tj. oslava dne posvěcení kostela. Protože ve větších městech bylo vysvěceno několik kostelů, nekýtele se přílišnost slavit i několik posvícení v roce. O posvícení se opět lidé svátečně nastrojili, bavili se písněmi, tanci, konaly se kvasy, pištolci a hučci doprovázeli zpívající a tančící. Posvícení se světila několik dní a zavdala možnost uvolnění od všedních starostí, nabízela chvíli výdechu od šedé každodennosti. Nastávala další proměna dosavadního životního rytmu měšťanstva.

V husitské revoluci byly přetuhelé radosti a veselí posvícenských zábav ustavičně v zorném poli kritiků a v Praze v roce 1427 bylo zavedeno ke sv. Václavu jediné posvícení pro všechna pražská města, posvícení u jednotlivých pražských kostelů byla zrušena.³³ Boj o pražské posvícení v jagellonském věku výstižně charakterizuje nejen anoth některých kruhů měšťanstva po návratu do časů předrevolučních, nýbrž i tohu po zrušení svátečních radováněk a zábav. V září 1481 se rady všech tří pražských měst usnesly slavit pražské posvícení jednotlivě u jednotlivých kostelů a v roce 1483 se stal spor o posvícení dokonce předehrou lidového povstání.³⁴ Zdánlivě okrajová záležitost přerostla do rozměrů politického a ideologického zápasu - mimo jiné i proto, že se dotýkala bytostné potřeby a touhy lidí po smíchu, po hře a zábavě. Vlojící korouhev na kostelní věži - znamení počátku

posvícení - byla pro jedny hrozbou politického a náboženského regresu, pro druhé vidinou uvolněných, veselých radovánek a zábav.

Ve sklonku církevního roku otevíraly se pro měšťany další sváteční chvíle. Koleda na svátek sv. Martina byla doprovázena opět hostinami a na stole zaveněla tradiční svatomartinská husa.³⁵ O "hus tučnou" koledují si i cí³⁶ a památka svátcova je horlivě zalévána vínem. Plzeňský humanista Žimon Bouček vzpomíná na sv. tomartinské noce: "Tento den si bohatý pokrm žádá, víno a hořky" a spolu s dobrým jídlem a pitím i "radostnou vesel.³⁷

A to už nastupoval předvánoční čas se svátkem sv. Mikuláše. Po městech se valily veselé studentské průvody. Žáci si ze sebe zvolili tzv. biskupy a pod jejich vedením běhají a jezdí dům od domu, vybírajíce dárky. Postupně se od poloviny 15. století toto "uvádění biskupa do domu" proměnilo ve větší městech v průvody honosných mešker, které chtěly diváky oslnit nádherou pro tu chvíli vypůjčených šatů a šperků. V Praze pozvali radniční páni v roce 1499 rektory škol k sobě a důtklivě je napomínali, aby respektovali starší příkazy a omezili rozsah a výbavu onoho "uvádění biskupa." Studenti nemají jezdit na koních a vozech, nemají užívat hlasitých trub a zejména se nemají pyšnit šperky a klenoty.³⁸ Kališnický kult prostoty a skromnosti se střetával s bujným veselím studentských radovánek, jež okouzlovaly obyvatele katolických měst. Podobně se objevovaly i o vánocích zákezy průvodu mešker a osob s nasazenými škraboškami.³⁹ Vánoční svátky se světily v hlasu koled, zpěvu a hudby, jež doprovázejí v některých městech i divadelní scénky Kristova narození.⁴⁰ V Kutné Hoře a jistě i v dalších městech

byly vánoční koledy oslavovány blesknou hudbou, kterou obstarávali trubeči, placení z veřejných finančních zdrojů.⁴¹

Ke všem těmto svátkům církevního roku přidejme rodinné slavnosti, křtiny, zásnuby, svatby, kvasy, hody a znásobme je poutěmi, trhy a jarmarky a eště zábav a veselí zhoustne. F. Chelický odsuzoval jako marné lenočení toulání "na trny, na posvěcení, na jarmarky a púti."⁴² Lorož na tržištích nebyl jen součástí městské ekonomiky, nýbrž zaváděl příležitost k setkání sousedů, známých a přátel. Uzavírely-li smluvní strany obchod, pil se litkup a hospody byly otevřeny pro bavící se trhovce. Mrazní přísnost radikální reformace obročela se proto proti trhům a jarmarkům, proti místům daremnosti a rozpustilosti. V roce 1500 vyzvala jednota bratrská bratry a sestry, "aby bez potřeby hodné jarmarkův i trhův jiných chození nechali a zvláště ve dny páne nedělní."⁴³ I tyto kritiky a zákazy neznečují, že byly trhy a zvláště jarmarky a boudami komediantů a kajklíčů zároveň veselými slavnostmi, jež protrhávaly roucho všednosti, zabulující česká města.

P o z n á m k y

- 1/ Burley Mudr C 192b.
- 2/ Obecně s pěkným výběrem ilustrací F. Šmahel, Slavnostní chvíle pozdního středověku /Umění a řemesla 4, 1984, s. 11-17/.
- 3/ Knižka proti ošemetné portě a pokryté svatých od kněze Martina, faráře u sv. Jindřicha v Praze sepsaná i kázaná okolo léta 1517 /KNM 37 D 29/, fol. C 4v.
- 4/ l.c., fol. D 2.
- 5/ Z. Winter, Kulturní obraz českých měst II, Praha 1892, s. 79.
- 6/ A Č 28, 304.
- 7/ R. Mendrou, Introduction, l.c., s. 185.
- 8/ J. Heera, Fetes des fous et Carnavals, Paris 1983, s. 19.
- 9/ Základním teoretickým dílem je M. M. Bachtin, Francois Revelais z lidové kultury středověku a renesance, Praha 1975, s. 83n. M. M. Bachtina i M. S. Lichačova uvedl k nám Jaroslav Kolár, který v dosloveh ke svým překladům inspirativně vyzdvihl teoretické postřehy o tzv. smíchové kultuře. Můj příspěvek, zlomek z kapitoly o volném čase měšťanů, vděčí Jaroslavu Kolárovi za neještěn podnět.
- 10/ Opírám se o studii Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prastarárodní, Praha 1889, s. 7-13.
- 11/ M. M. Bachtin, Francois Revelais, l.c., s. 69.
- 12/ Srv. rkp. SK 11 F 3, f. 135 z 15. století citovaný Zíbrtem /l.c., s. 12/.

- 13/ U nás nemáme dochovány masopustní hry typu Rosenplütových řemeslnických frašek /J. Reichl, Hans Rosenplüt genannt Schnepferer. Ein Handwerkdichter im spätmittelalterlichen Nürnberg / MVGN 67, 1980, s. 29 /. Příznačné je, že 100 let poté už něco takového není v Norimberku možné. Potvrzuje se tak myšlenka J. Delumeau, Le péché et la peur, Paris 1983, 626 o vítězství mnišského modelu pro život křesťanů v 16. - 17. století.
- 14/ D. S. Lichačev - A. M. Pančenko, Smích staré Rusi, Praha 1984, s. 7.
- 15/ Kyn Rozpr 212 b.
- 16/ M. M. Bachtin, Francois Rabelais, l.c., s. 82.
- 17/ Petr Chelčický, Postila, f. 71.
- 18/ Staré letopisy české 660, E - H. 34 jiny českého divadla I, Praha 1968, s. 89 chápou tyto průvody jako světské divadlo.
- 19/ Letopisy města Loun, ed. B. Lůžek, Praha 1970, s. 35.
- 20/ SK 7 H 18, fol. 35-36; srv. LF 1873, s. 227-231.
- 21/ M. Bastian, Mummenschanz, Sinnelust mit Gefühlsbeherrschung im Fastnachtspiel des 15. Jahrhunderts, Frankfurt a. M. 1983.
- 22/ Staré letopisy české 660, G - M.
- 23/ Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje, l.c., s. 68, 78, 86-90. Svěcené jehnědy /kočičky/ o Květné neděli jedly se i jako lék proti zimnici; V. V. Tomek, Dějepis města Prahy VIII, s. 504 /o velikonočních červených vejcích/.
- 24/ A Č 5, s. 317. Dopis je datován 2. dubna 1471 a velikonoce spadaly ten rok na 14. a 15. dubna. Ve skutečnosti ovšem už v den, kdy byl list z Plzně datován, byl král Jiří mrtev.
- 25/ MA Cheb, Ausgabsbücher 1476, f. 37.

- 26/ Staročeský slovník 2, 1970, s. 121.
- 27/ J. Margetts, Neyhardt /Wiener Neudrucke Bd. 7, Graz 1982, s. 272-273/.
- 28/ Všehrd v dedikaci překladu Cvorisanových knih O potupení světa /ed. H. Jireček, Praha 1874, s. 542-3/.
- 29/ Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje, l.c., s. 50-51.
- 30/ J. Gebauer, Staročeský slovník 1, s. 343.
- 31/ Petr Chelčický, Postila, f. 143.
- 32/ Č. Zíbrt, Staročeské výroční obyčeje, s. 123; F. Teplý, Dejiny města Jindřichova Hradce I/, s. 62. V r. 1481 nesli tovaruši bratrstva malířského svíce po Traze /K. Chytil, Malířstvo pražské XV, s XVI. věku, Praha 1906, s. 19/.
- 33/ Č. Zíbrt, l.c., s. 104-108.
- 34/ E. Šmahel, Epilog husitské revoluce, in: Acta reformationem Bohemica illustrantia, Praha 1978, s. 55, 61/.
- 35/ Č. Zíbrt, l.c., 182-183.
- 36/ V Kutné Hoře svatomartinští koledníci dostávají peníze.
Viz E. Leminger, Královská mincovna v Kutné Hoře, s. 170.
- 37/ Simon Souček Venkovánek, Chvilé rozkošné, ed. J. Hejnic, s. 13.
- 38/ Č. Zíbrt, l.c., s. 234-235; Tomek, l.c., s. 504.
- 39/ Zákaz škraboček o vánocích vyhlašuje městská rada v Chebu v r. 1504 /K. Siegel, Alt - Eger, l.c., s. 173/.
- 40/ J. Truhlář ve VČA 7, 1998, s. 660-662.
- 41/ V Kutné Hoře trupače platí v roce 1498 mincovna. Viz E. Leminger, l.c., s. 168.
- 42/ Petr Chelčický, Postila f. 155; proti kvasu horlí i listěj Poustevník v listě Frňaněm v r. 1519. Viz FAB 1, s. 386.
- 43/ Č. Zíbrt, l.c., s. 108-110.

Pražská univerzitní kniha ve středověku

Michal Svatoš

Často reprodukováný obrázek středověkého univerzitního profesora stojícího za katedrou s rozevřenou knihou a píšících studentů sugeruje představu běžně rozšířenou mezi historiky uplynulého staletí, že středověká univerzita a její výuka se do dnešních dnů mnoho nezměnila. Odhlédneme-li od varující skutečnosti, že takových vyobrazení známe pro střední Evropu jen velmi málo, měl by nás k opatrnosti vést i fakt, že samotných knih univerzitního původu známe /v poměru k počtu studentů a učitelů/ jen velmi malé procento. P. Šponar shromáždil informace o přibližně 900 dílech pražské univerzitní proveniencce domácích autorů předhusitské doby a F. Šmahel seznámil z nejexponovanějšího období sporu o universalie 530 děl, zachycených v pouhých 270 rukopisných svazcích. Oproti tomu jen počet imatrikulovaných právníků pro léta 1372 až 1418 lze vyčíslet na více jak 3 500 osob. Pro artistickou jako nejpočetnější fakultu pražského učení máme k dispozici spolehlivá čísla jen pro graduované: v desetiletí před Dekretem kutnohorským to bylo 1040 bakalářů a mistrů, ohač celkového počtu imatrikulovaných pro jedno desetiletí se pohybuje okolo 4000 osob/. A ještě jedno číslo, zjištěné I. Hlaváčkem při zkoumání vizitačního protokolu Pavla z Jenovic, které mluví o tom, že na pražských farách byla zpravidla jedna až dvě knihy /a mnohde ani ta ne!/, by nás mělo varovat, že s onou představou knihy jako běžné pomůcky středověkého vzdělance není asi "něco zcela v pořádku".

Univerzita byla jednou z mála středověkých institucí, která mohla být nejen konzumentem, ale také původcem knižní kultury v masovém měřítku. Abychom mohli ověřit tuto letitou tezi staršího univerzitního dějepisectví, musíme si položit zdánlivě nesmyslnou otázku: potřebovala středověká univerzita ke své plné funkci knihy a v jakém rozsahu? Ač se to zdá paradoxní absolventům moderní univerzity, kteří přicházejí s knihou /aspoň dočasně/ denně do styku a jimž je kniha předmětem přinejmenším obliby, není naše otázka zcela bez důvodu, uvedeme-li si, jaký charakter mělo středověké studium.

Začneme-li hledat počátky univerzitní knihy, narazíme hned zkrátka na jeden závažný problém. Na obou typech škol /mám tu na mysli pařížský a boloňský vzor/ hrála ve výuce nejdůležitější roli čtená přednáška, označovaná souhrnně jako lectio. Obsah tohoto pojmu se výrazně změnil až od 16. století, kdy slovem lekce nebyly označovány jednotlivé přednášky, ale školní třídy nebo přednášené disciplíny. Změna významu slova naznačuje, že základem univerzitní výuky přestává být čtený text. Míří také doposud typické školské obraty /za všechny uvedme kupř. "audiendum libros", vystihující nejlépe to, že univerzitní knihy byly spíše čteny a komentovány k zapamatování než k zapísání. Přidejme k tomu ještě skutečnost, že středověk dlouho rozlišoval čtení a psaní jako dvě rozdílné schopnosti, mezi nimiž stálo psaní na vyšším stupni, a dále fakt známý např. z heidelberské univerzity, že někteří čerstvě zapsaní studenti byli z nařeno hlediska vlastně negramotní anebo ovládali jen čtení, a onen důvěrně známý obrázek univerzitního učitele s knihou se rázem objeví v jiném světle než doposud.

Protože vědomosti o studiu na pražské univerzitě se vltěi-

nou zakládají na informacích o artistické fakultě, budou i následující poznámky patřit především jí. Míra zkreslení nebude podle mého soudu tak velká, protože Praha náležela k onomu typu univerzit, na nichž studenti a mistři sedmého svobodných umění měli převahu nejen početní. Univerzitní studium se ve 14. a 15. století skládalo ze dvou základních částí. Prvou z nich tvořily již zmíněné přednášky /lectiones/ a druhou představovaly dispute /disputaciones/, dnes bychom řekli cvičení a semináře. Nejrozšířenější formou výuky, určenou pro všechny studenty bez rozdílu věku a studijního zaměření, byly lekce, které spočívaly v soustavném předčítání schváleného textu nebo v jeho komentování /u právníků glosování/. Jediný, kdo při výkladu užíval knihu, byl přednášející, protože studenti byli samotnou povahou výuky nuceni memorovat celé pasáže nebo jednotlivé formulace přednášeného. Takový způsob studia, jak je zřejmé, kladl nároky vlastně jen na studentovu paměť.

Přednášky byly doplňovány diktováním /pronunciatio/ učebního textu, který pak sloužil, zvláště na právnické fakultě, jako příručka pro budoucí praxi. Časté statutární usnesení artistické fakulty o pronunciacích jsou nanejvýš výmluvným svědectvím o způsobu, jaký byly v Praze opatřovány a rozmnožovány univerzitní učebnice.

Obdobně tomu bylo při učitelské činnosti. Pražští profesoři měli sice ve svých soukromých knihovnách rukopisy, které sloužily jako učební pomůcky, více však odpovídá skutečnosti představa mistra, který stejně jako středověký kazatel vykládá ohlášené lekce na základě několika bodů, jakési osnovy, spoléhaje se přitom hlavně na svou paměť.

Větší nároky na písemné zaznamenání měla druhá nejdůleži-

tější, i když v univerzitním kursu méně častá forma, kterou byly disputace. Týdenní disputace a zvláště výroční kvodlibety kladly důraz na procvičování vyloženého textu, jenž byl nejdříve shrnut v úvodní promluvě a poté rozebírán v jednotlivých otázkách /kvestiích/, které musely být účastníkům předem písemně oznámeny. A nebude asi jen vinou nepřízniv času k univerzitním knihám, že se zachovalo tak žalostně málo úplných záznamů pražských disputací. Spíše bude pravou příčinou ona tehdy běžná metoda, která dovoľovala disputujícím i respondentům zvládnout i toto největší učené klání bez velkých písemných příprav jen s pomocí dobře cvičené paměti.

Na středověkých univerzitách však existoval zcela specifický způsob získávání učebních textů v písařských dílnách stacionářů /stacionarii/, působících zvláště na univerzitách juristického /boloňského/ typu. Stacionáři opisovali na objednávku jednotlivé složky /pecie/ autorizovaných knih, mnohdy s učitelskými glosemi, pro potřebu studujících. Jejich činnost byla možná především na velkých právnických školách, jejichž studenti bývali zpravidla vyšší církevní hodnostáři a šlechta, nejzámožnější část středověkého studentstva. Bohužel pro Prahu a její předhusitskou juristickou univerzitu nemáme dochováno žádné statutární usnesení ani žádný text, který by vznikl ve stacionářské dílně. Existuje ojedinělý údaj o pražském stacionáři Václavovi, zachovaný v soudních aktech pražské diecéze, který nás však nedovede přesvědčit o tom, že by tato instituce byla rozšířena v domácím univerzitním prostředí.

Popsaný způsob výuky měl své hluboké kořeny v sociální struktuře středověkého studentstva. Jeho převážnou část tvořili, a platí to zvláště o posluchačích artistické fakulty, nepříliš majetní, pro něž by kniha představovala značnou položku

studijních nákladů. Pro zkoumané období máme toto tvrzení ověřeno konkrétním výzkumem F. Šmahela o cenách rukopisných knih, který ukázal, že pergamenový rukopis byl luxusem a papír stále ještě ne zcela běžně rozšířeným zbožím. Jen pro ilustraci: průměrná cena za papír na jednu knihu by představovala jednu třetinu poplatků za imatrikulaci, při absolvování všech povinných lekcí k bakalářskému a mistrovskému gradu by pak náklady jen na papír dosáhly téměř poloviny tax za přednášky /asi 24 grošů/.

Uvědomíme-li si dosah těchto skutečností, dokážeme bez předsudků ocenit nejen středověký učenec text, hemžící se citáty a výpůjčkami z děl uznávaných autorit, ale můžeme z nich vyvodit i důsledky, které měly pro rozšíření knihy v univerzitním prostředí. Jsou mj. svědectvím toho, že knihy /nemám-li tu na mysli pouhé jednotliviny/ budeme těžko hledat v knihovnách studentů, ale spíše v majetku profesorů. Jediné větší knihovní celky byly shromažďovány v univerzitních institucích, konkrétně v kolejních librářích.

Univerzitní knihovny svou strukturou odpovídaly složení samotné univerzity. Neexistovala žádná celouniverzitní nebo rektorská knihovna, protože univerzita jako celek byla pouhým právním pojmem nebo spíše zbožným přecím. Jedinými knihami, které bychom našli v celouniverzitním majetku, byly matriky a statuta, do nichž se zapisovali a na něž přísahali všichni členové univerzity. Později k nim přibýly ještě další úřední knihy, zaznamenávající správní, hospodářskou a soudní agendu pražského rektora. Z tohoto důvodu také nenajdeme žádný údaj v celouniverzitních statutech o správě knihovny nebo o notářově či pedelově povinnosti obstarávat a opisovat knihy /tato úloha jim připadla až po reformě pražské akademie na začátku 17. století/.

Vlastní studium měly na starosti fakulty. Proto je do jisté míry překvapením, že ani fakultní knihovny nemůžeme pro Prahu doložit. I když průběh studia na artistické fakultě předpokládal znalost textů, které byly předepsány k bakalářským a mistrovským zkouškám, není ve fakultních statutech ani zmínka o existenci knihovny, z níž by středověký scholár mohl čerpat své znalosti. Nejrozšířenějším způsobem získávání univerzitních knih byla, soudě podle statut, pronunciace, ale i tu si nemůžeme být zcela jisti, zda se tímto termínem neoznačovalo pouhé čtení a ne jeho písemný záznam, protože v pražských ustanoveních byl výraz "pronunciare" rovněž synonymem pro "legere".

Podle vzoru pařížské sorbonnské koleje byly knihovny v Praze zakládány pouze při mistrovských a studentských kolejích. První zprávu nám o nich zachoval kronikář Beneš Krabice z Weitmile, podle něhož Karel IV. věnoval několik knih nově založenému Karolinu a nedlouho poté /po roce 1369/ byla knihovna rozšířena skutečně královským darem 114 knih, které panovník získal z pozůstalosti pražského kanovníka Viléma z Lestkova. Na počátku sedmdesátých let 14. století, kdy vznikl první soupis knih Karlovy koleje, knihovna již obsahovala okolo 200 kodexů. Že to byla knihovna určená především pro studijní potřeby, je zřejmé jak z jejího složení, v němž vedle teologické literatury převažují díla zařazená do učební látky artistické fakulty, tak ze spisů pražských mistrů, které tu vznikly pro potřebu výuky.

Soudě podle pražských studentských kolejí a ze známých informací pozdějších staletí, sloužila knihovna největší pražské univerzitní koleje, v níž bylo od konce 14. století navíc sídlo univerzity, nejen jako příruční bibliotéka kolegiátů,

ale také jako výpůjční knihovna všech profesorů a studentů. V 16. století se pak již setkáváme s testamentárními odkazy, které nařizují, aby darované knihy byly půjčovány. Knihy však byly stále pro mistry cennou věcí a proto se jejich půjčování dalo v přítomnosti svědků nebo o výpůjčce museli rozhodovat všichni kolegiáti.

Z univerzitních pramenů 16. a 17. století víme o existenci dalších knihoven mistrovských kolejí. Týká se to koleje Všech svatých a kolejního domu krále Václava, která měly již od 14. století dostatek prostoru pro rozsáhlejší sbírky knih. Z výpůjček a soupisů, v nichž jsou seznámeny desítky rukopisných knih, je zcela jasně patrné, že obě knihovny vznikly ještě v předhusitské době. Náhodně zachovaný soupis knihovního katalogu koleje Všech svatých uvádí více jak 300 svazků, dělených do dvou oddělení /"biblioteku starou a novou"/.

Ze studentských kolejí měly vlastní knihovny domy Národa českého, Rečkova a Loudova /o knihovně v koleji královny Hedvičky zprávy chybí/. Nejobsažnější jsou naše vědomosti o knihovnách koleje Národa českého a Rečkovy koleje, pro něž se zachovaly knihovní katalogy. Knihovna koleje českého národa je taky jedinou, o níž víme, že disponovala samostatným domem, sousedícím s kolejní budovou na Ovocném trhu. Prvotní fond byl vytvořen nedlouho po založení koleje, nejpozději před rokem 1420. Za jejího zakladatele je označován jeden z nejvýznamnějších mistrů první generace českého univerzitního národa Jenek Václavův z Prahy, který jí věnoval rukopisy ze svého majetku. Knihovna se rozrůstala početnými dary a pravidelnými koupěmi, takže okolo roku 1460, z něhož pochází zmíněný soupis, měla více jak tisíc knih /1079 svazků, podle signatur to bylo 1453 děl/.

Později vzniklá Rečková kolej chovala ve své knihovně téměř 800 rukopisných svazků. Ročně do ní bylo opatřováno v prvním období po vzniku koleje přes 30 knih a výdaje na knihovnu po polovině 15. století představovaly až deset procent příjmů celé koleje/v následujících letech však za knihy nebylo vydáno téměř nic/. Pro Rečkovu kolej máme dosvědčenu ojedinělou funkci bibliotekáře, který měl na starosti získání a půjčování knih.

Několikrát jsem již zmínil knihovní katalogy pražských kolejí. Všechny mají jedno společné - jsou vlastně lokačními přehledy, podle nichž byly ukládány jednotlivé svazky na svá místa v policích a skříních. Protože jsou rozděleny na dvě části, svádělo to starší bádání k domněnce, že jde o členění na "libri divini" a "libri seculares". Poslední literatura však přesvědčivě dokázala, že dělení bylo typické školské v první řadě byly zastoupeny tzv. vyšší univerzitní obory /teologie, práva a medicína/ a ve druhé nižší, řazené v podstatě podle sedmery svobodných umění. Je zajímavé, že po husitství, kdy v Praze zůstala pouze artistická fakulta, se udrželo tradiční dělení v knihovním katalogu Rečkovy koleje, jenž navíc odlišoval samotné texty, jejich komentáře a kvestiovou literaturu.

Na závěr výčtu univerzitních knihoven jsem si ponechal určitou pražskou zvláštnost, kterou představuje knihovna Betlémské kaple. První zmínka o ní pochází až z roku 1457, kdy ji připomíná dar jednoho pražského obchodníka s knihami. O více jak sto let později /1571/ obsahovala pouhých deset knih, vesměs tištěných učebních pomůcek. To by mohlo vést k domněnce, že se možná jednalo o část knihovny studentské Nazaretské koleje, která byla s Betlémem přímo spojena nejen

místem, ale i osobou představeného, jímž byl tamější kazatel z řad univerzitních mistrů.

Zbývá ještě shrnout roztroušené zprávy o způsobech získávání knih na pražské univerzitě. Vedle běžných koupí univerzitními příslušníky, doloženými např. listinou z roku 1420 o prodeji díla Petra Berchoria Repertorium morale, to byly dary a opisy, jimiž se rozrůstal univerzitní knihovní majetek. Dary knih zaznamenal jedinečný pramen – Kalendář dobrodělů prokázaných pražské akademii mistra Jana Kampana Vodňanského z roku 1615, z jehož textu vyplývá, že Kampanus měl pro 14. a 15. století k dispozici jen údaje pro Karolinum a především pro kolej Národa českého. Mimo dárců z univerzity, jichž je většina, zde nalezneme panovníky, kněze a ojediněle i šlechtické mecenáše. Šlo přitom v mnohých případech o desítky knih, ojedinělý je odkaz 200 svazků známého pražského profesora Jana Šindela Karlově koleji. Vedle zmíněných pronunciací byly univerzitní knihy opatřovány obvyklým opisováním ve studentských bursách, kde pod dohledem mistrů byly pořizovány autorizované opisy přednášených výkladů.

Čím tedy byla středověká univerzitní kniha specifická? Domnívám se, že to bylo především tím, že se stala, jak to výstižně vyjádřil J. Le Goff, "pracovním instrumentem", všedním prostředkem středověkého vzdělance. To se projevilo i v její formě. Rozdělena na složky, bez jakékoliv výzdoby ztrácí svůj charakter výlučného předmětu, je psána zběžným kurzivním písmem se značným podílem písařovy individuality, s velkým počtem zkratk, které čtení sice znesnadňují, ale činí text úspornějším. Přestože byla univerzitní kniha přinesena do Prahy již v ustálené, tradiční podobě, doznala své rozšíření až po několika desetiletích existence univerzity. V předhu-

sitském období pak přispěla značnou měrou k novému historickému fenoménu, který bývá běžně označován jako "demokratizace a laicizace vzdělanosti a kultury". Musíme mít však stále na paměti, že univerzitní kniha středověku stále zůstávala výsadou užouzké společenské vrstvy gramotných intelektuálů, ovládajících latinu.

Korigovat bychom měli i onu představu, že univerzitní rukopis byl běžnou individuální učební pomůckou středověkého studenta. Nejen finanční náklady na jeho pořízení a věčně prázdná studentská kapsa, ale především tradiční způsob výuky, respektující sociální možnosti univerzitních posluchačů, byly důvodem, že zvláště scholárové artistických fakult si knihy ke studiu obstarávat nemuseli. Jak jsme mohli vidět, knihy se na univerzitě ve větší míře soustřeďovaly jedině v kolejích, které byly základním článkem pražské univerzitní struktury. Odtud a pochopitelně i ze svých skoukromých knihoven, které se mnohdy stávaly součástí kolejních librářů, čerpali pražští mistři látku ke svým přednáškám a disputacím. I pro ně tedy platí, že knihy v pražském univerzitním prostředí /a Praha nebyla žádnou výjimkou/ byly stále nákladnou záležitostí, jejichž pořízení bylo v silách jen kolejí jako nejbohatších univerzitních institucí.

Načrtnutý obraz o pražských univerzitních knihách a knihovnách se pronikavě změnil až s nástupem humanismu a především díky knihtisku. Od 16. století je již běžné, že knihu při přednáškách drží učitel i jeho žáci, že laciná kniha v dostatečném počtu exemplářů se stala skutečným studijním textem a že univerzitní profesori učebnice nejen psali a přednášeli, ale i sami tiskli. To už je ale kapitola univerzitních dějin,

kteřá teprve čeká na své zhodnocení.

Příspěvek je rozšířenou verzí přednášky "Univerzitní knihy před a po husitství/ bilance dosavadního výzkumu/", která bude otištěna ve sborníku Archivu hl. města Prahy "Documenta Pragensis". Tam také čtenář najde podrobný dokladový a poznámkový aparát.

O mravněvýchovné próze Šimona Lomnického z Budče

Petr Voit

Máme-li uvést charakteristické rysy mravněvýchovné prózy Šimona Lomnického z Budče, patří sem především v české literatuře nebyvale časté využívání exempl. Vzhledem k množství i způsobu zpracování do kontextu nejsou tyto útvary často v postavení podřízeném, které zjišťujeme naopak u většiny předbéllohorských autorů, ale fungují jako významný prvek ideový, kompoziční a stylistický. Prózy se dále vyznačují shodnými znaky v oblasti pramenů a ideového ztvárnění, totožnou kompozicí a jednotnými stylistickými prostředky. Proto všech devět studovaných knih bylo možno označit za záměrně budovaný cyklus, který z hlediska komplementárnosti námětů i kompozice nemá v literatuře mezi husitstvím a Bílou horou obdobu.

Při sledování poetiky exempl musíme vyjít nejprve ze zjištění, že jde o příběhy vzniklé v rozmezí 13. až 15. století, jimž překladatelská aktivita Lomnického prodloužila literární život až do bělohorského období a v mnoha případech i dále. Exemplum se zásluhou Lomnického dostávalo mimo okruh náboženské literatury a účastnilo se tak předbéllohorského laicizačního procesu.

Nelze přitom přehlédnout značnou různorodost exempl. Některé příběhy byly do podoby exempl zpracovány v období vrcholného rozvoje těchto útvarů /13. a 14. století/ a některé naopak pocházely z pozdější, úpadkové fáze /15. století/. V cyklu byly proto vedle sebe položeny příběhy opatřené původními spiritualizacemi, nově vzniklými zesvětštělými komentáři a praktickými poučeními Lomnického a konečně se vyskytly i

samostatné příběhy s doslovnou výpovědí. Lomnický při výběru uplatňoval v zásadě jen hledisko historicko funkční podmíněné ovšem dějovostí příběhů. Ječinně tak lze vysvětlit nevšimavý postoj k bajkám v Rosariu, které nebyly přeloženy zřejmě pro jejich stručnost a nevýpravnost, a naopak silnou zálibu v značně rozsáhlých legendách a příbězích s hagiografickými prvky ze souboru Vitae Patrum. V tom lze také spatřovat rozdíly mezi Lomnickým a tvorbou Dobřenského, Rvačovského a Paprockého, v níž se bajky vedle exempel pohanských a biblických vyskytují poměrně často, kdežto příběhy o poustevnících jen okrajově u Rvačovského. Lomnický si tedy uvědomoval, že funkci exempla mohou na sebe brát různé literární žánry. Požadavek funkčnosti byl při překladech a zapojení do nového kontextu zachován vždy, ovšem pro morfolologii těchto útvarů jsou příznačné již silné výkyvy.

U některých exempel lze především pozorovat jasnou neproduktivnost. Máme na mysli zvláště dvouclenná exempla z Gest Romanorum, v nichž je světský příběh interpretován alegoricky. Tato exempla měla od 15. století ústupovou tendenci, ale jejich místo v tvorbě Lomnického i u některých dalších autorů svědčí, že se ještě v belohorské době z čtenářského povědomí zřejmě neztratila úplně.

Zatímco exemplum s duchovním výkladem kolovalo před Bílou horou především zásluhou Lomnického ve své původní, v ničem nezměněné podobě, morální výklad doznal patrných změn. I u Lomnického podával sice posouzení praktického rázu, ale velká míra autorovy laicizace a aktualizace způsobila, že se stal jakýmsi nezávislým komentářem, který pro příběh nepřinášel žádnou novou kvalitu a funkčně splýval s mravněvýchovným a nábožensky vzdělávacím kontextem.

Produktivní skupinu tvořila naopak ta exempla, která pokračují ve vývojové linii českých Olomouckých povídek a Březinových rozprávек. Znamená to, že moralita těchto příběhů vyplývala přímo z textu, v němž převládala světskost a stále více se uplatňovala ironie a satira. Kdežto poetika středověkého exempla nedovolovala rozvinout děj tak, aby mohlo vzniknout dějové napětí, tyto příběhy jsou již kompozičně složitější, vyznačují se propracovanou motivickou stavbou, větším počtem jednajících osob, spádem a potenciální zábavností. Nejsou v nich potlačovány ani funkce sdělovací, ani estetické. Tyto příběhy se svou podstatou proto volně blíží k faceti, moralitě a šprýmu. Přesto již ve Frantových právech /1518/ mají interpolované historie výhradně role zábavné, ironizující a parodické, Lomnický zábavnost navenek alibisticky zastíral naučností a výchovností syžetu, jak to ostatně vidíme již na Konáčově Pravidle /1528/, v takzvaném Prostějovském sborníku /1557/ a na tvorbě Dobřenského, Kvačovského a Paprockého. V české literatuře odrážející mravní rigorismus předbělohorské společnosti proto vývoj od středověkého exempla k renesanční novelistice neprobíhal tak kontinuálně jako v Polsku a Německu, nýbrž ustrnul vlastně již v polovině 16. století na překladatelských a adaptátorských snahách Březinových rozprávек. Znaky příběhů, které Lomnický zařazoval do kontextu svých knížek, splývaly si se znaky příběhů v této sbírce, ale charakter původního exempla si přesto podržely i nadále již tím, že nebyly autorem degradovány na humorné vložky, ale že jim byla ponechána původní nauková funkce. V tom se zkoumaná exempla blíží starší sbírce františkána Johanna Pauliho /1522/ a oddalují od progresivních snah německého švanku a polské facetie. Ve vývoji zábavné prózy a v procesu diferenciaci literatury je takový

přístup tedy nepochybně krokem zpět. Ideově kompoziční záměry autora i jeho představy i funkci exempl se však nemusely vždy a všude shodovat s tím, jaké postoje k dílu zaujímal při čtení či poslechu vnímatel. Chápeme-li recepci literárního díla jako proces diferenciovaný přinejmenším konfesijně, sociálně a regionálně, pak můžeme připustit, že část původně středověkých exempl mohla být vnímána samostatně bez souvislosti s mravněvýchovným kontextem, a tak vlastně nahrazovala v české předbělohorské literatuře tvarově a látkově nerozvinutou renesanční novelistiku.

Pro hodnocení cyklu není rozhodující, že převážná část není původní. Zkoumáme-li tvorbu Lomnického, docházíme totiž k všeobecnému zjištění, že byl více duch receptivní nežli tvořivý a že většina jeho prací, které vydal, byly adaptace, kompilace a překlady starších latinských spisů. Lomnický se totiž řídil zásadou, co je staré, je i dobré. Omezíme-li se jen na oblast mravněvýchovné tvorby, zjistíme, že např. jeho Instrukcí /1586, přepr. 1597/ se opírá o starší Češkovy Řeči a naučení hlubokých mudrců /a tento spis zase o Petráčovu encyklopedii *De remediis utriusque fortunae*/, Kronika o mladém vojvodovi /1587/ je zase úpravou legendy o zázracích z 13. století a Historie o Eustachiovi /1597?/ je legenda převzatá ze sbírky *Speculum historiale* Vincentia Bellovacenského /13. století/. K obdobným zjištěním bychom dospěli i při studiu kancionálové písně, dramatu a překladů.

Cyklus mravněvýchovných próz se opíral především o *Rosarium Bernardina de Bustis* /1498/. *Rosarium* jakožto středověké dílo odráželo společenské vztahy feudálního systému a upevňovalo nadřazenost křesťanské náboženské ideologie. Lomnickému po-

skytovalo množství obsahově utříděných antických, biblických a patristických citátů /reminiscencí, parafrází, narážek/, které bylo možno komentovat mravněvýchovnými úvahami, aktualizovat a doplňovat exemply.

Jestliže jsme Rosarium a další Lomnického prameny klasifikovali jako středověké, naskytá se nutně otázka, do jaké míry a jakými prostředky je autor pro předbělohorské publikum adaptoval. Česká podoba cyklu se formálně původnímu prameni příliš nevzdávala. I ona podávala dlouhé centonové montáže, které se sice řadily do téže roviny jako odrazy každodenní praxe či lidová moudrost, ale přesto oživovaly středověké deduktivní myšlení. Cyklus svými montážemi a především některými exemply aktivizoval středověké náboženské tradice a upevňoval nové zdroje - středověkou zbožnost, víru v zázrak, mystiku, askezi. Pro renesanční beletrii není ovšem typické, aby kupř. zázrak, který ještě ve středověku tvořil pevnou složku reality, zobrazovala jako impuls k zamyšlení, nebo dokonce k poučení a výstraze. Musíme však počítat s tím, že Lomnický dobře znal čtenářské zájmy městského a venkovského publika a byl si vědom proměnlivého vkusu rudolfínské epochy. Pokud v exemplu pracoval s motivem zázraku a vidění či sváděl apokryfní příběhy, nikdy nepopíral smyšlenost fabule, nýbrž naopak apeloval na čtenářův rozum a vlastní úsudek.

Míra závillosti na Rosariu však není u všech próz cyklu stejná. Vzájemné srovnání ukázalo, že autorovy životní zkušenosti po určitých přípravách v PostZv /1586/ a KupStř /1590/ převážily poprvé v TanTr /1597/ a pak ve třech závěrečných knihách cyklu - v DětŘá /1609/, TobZl /1615/ a PejŽiv /1615/. Zatímco pro všechny prózy vzniklé do roku 1605 /VejOtč/ je

charakteristická převaha interpolovaných exempl nad rozlohou centonových montáží a komentářů, v posledních třech knihách je práce s exemply kvantitativně omezena ve prospěch mravně-výchovných a nábožensky vzdělavatelských úvah. Z toho, že v poslední knize Pejživ /1615/ zaznamenáváme dokonce nápadný úbytek citátů i vložených exempl, lze soudit na postupné sbližování s obecnou podobou nesyžetové mravokárné literatury přelomu 16. a 17. století.

Zatímco dějová linie latinských exempl byla při přehledu narušována nanejvýš jen "vycpávkami", které ideové vyznění originálu nijak neměnily, do komentářů exempl a citátů přece jen pronikala atmosféra předběllohorského města a venkova častěji. Poprvé se u Lomnického s tímto způsobem adaptace setkáváme ještě před započatím práce na cyklu, a to u veršované Instrukcí /1586, přepr. 1597/. Kniha představuje jeden z nejznámějších souborů životních rad, který byl do roku 1620 u nás napsán. Lomnického adaptace a převyprávění Českých Řečí zdůraznily především požadavky denní praxe, vedle níž původní řecká kalogethia neměla uplatnění. Význam Instrukcí tkví též v tom, že převzaté pasáže posunula do jiné žánrové a ideové roviny směrem k lidovějšímu publiku. S obdobnými postupy se v prozaickém cyklu setkáváme již v PostZv /1589/, TanTr /1597/ a DěťŘá /1609/. Důležitým článkem cyklu se stal však VejOtč /1605/, v němž nábožensky vzdělavatelský prvek zůstal sice zachován, ale různé aktualizace původního latinského textu a přidaná exempla celkové vyznění díla podstatně ovlivnily. Tato posvěťškovací tendence není ovšem charakteristická pouze pro VejOtč či mravněvýchovný cyklus. Našla své uplatnění např. již v Kro-nice o mladém vejvodovi /1587/ a Historii o Eustachiovi /1597?/.

Obě legendární látky skýtaly Lomnickému poněkud větší volnost pro rozvinutí epických adaptačních postupů nežli kanonizovaná znění *exempel*. Proto jsme zde mohli konstatovat nahrazování náboženských pasáží světskými a střídání teologických představ představami pozemskými. Mystiku vystřídal naivní naturalismus a teologickou dídxí lidovýchovné posláním.

Lomnického vztah ke středověku nelze hodnotit z hlediska vývoje předbělohorské literatury jako jev veskrze retardační také z toho důvodu, že v mnohém navázal na starší překladatelskou tradici národního humanismu přerušenu u Řehoře Hrubého z Jelení. Prozatím se nám však jeví jako osobnost, jejíž síla spočívala více v konzervativní úpravě starých látek a forem, nežli ve zpracování aktuálních sociálních rozporů. Z jeho tvorby je jistě znát, že byl vnímavý k lidové mentalitě a že jakékoli podoby tyranie mu byly cizí. Nad bohatou životní zkušeností jihočeského hospodáře však vždy převážily opatrnost a alibismus, které – snad vyjma Hádání anebo rozepře mezi knězem a zemanem /1589/, Sedlské vítání /1619/ a Píseň toužebnou o zkáze a zplundrování Země České /1621/ – sociálněkritické cítění hned v zárodku neutralizovaly. Cyklus i ostatní tvorba Lomnického je proto v podstatě názorově konzervativní /ostatně jako valná část předbělohorské mravněvýchovné beletrie/. Směřuje k drobnému měšťanovi a vzdělaným vrstvám venkova, ale nikdy se nedotýká zájmů šlechty, ani duchovenstva. Lomnického aktualizace mají v cyklu většinou jen formální povahu a v tomto směru nemohou být měřitelné tvorbou Mikuláše Dačického, který dokázal obecné mravní úvahy rozvinout a vystupňovat až k výpadům proti konkrétní politické situaci.

Nyní je třeba zodpovědět otázku, jakým způsobem se Lomnické-

ho historismus začleňoval do proudu mravněvýchovné literatury druhé poloviny 16. století. Pokoušíme-li se studovat předbělohorské období vcelku, zjistíme, že většina tehdy vydávaných mravněvýchovných titulů byla přeložena z němčiny /Peter Glaser, Konrad Hos, Johannes Irenaeus, Johann Mathesius, Petrus Meckel, Wilibald Pirckheimer, Vincenz Portius, Wilhelm Salzmann, Cyriakus Spangenberg, Joerg Wickram aj./. Příliv těchto tisků sílil zhruba až po polovině 16. století, zatímco zájem o překlady latinsky píšících autorů z počátečních století našeho letopočtu se zdá být trvalejší, ale je zaměřen výhradně na tvorbu náboženskou, případně nábožensky vzdělavatelskou /Augustinus Aurelius, Athanasius Alexandrinus, Flavius Magnus Caesiodorus, Eusebius, Gregorius I., Gregorius Nazianensis, Isidorus, Methodius, Nilus, Salvianus, Vincentius Lirinensis; z této linie se vymykají jen Walter Burley a Jean d'Arras/.

Jestliže jsme u převážné části cyklu konstatovali analogie s homiletickými projevy a autorovu snahu po splnutí s "vyšší", naukovou literaturou, šlo o obecný dobový rys mravněvýchovné tvorby. Próza Lomnického se však na druhé straně jeví jako výjimka tím, že naneuvazuje na německé zdroje, nýbrž na středověké latinské náboženské prameny. Výjimečnost podtrhuje výběr exempl i míra adaptace posunující její celkové vyznění do oblasti světské. To nelze již konstatovat u ostatních autorů předbělohorské literatury /Poličanský, Stráněnský, Štelcar, Rvačovský/, kteří pohanská a biblická exempla postavili výhradně do služeb náboženské didaxe. O nenáboženské orientaci můžeme uvažovat jedině u Dobřenského a Paprockého, jenž sice navazoval na starší tvorbu renesančního zaměření viditelněji, avšak pro makarónskou povahu svého díla nepronikl k těm vrstvám čtenářů, k nimž směřoval Lomnický. Je také pravda, že mravně-

výchovná próza Lomnického tvořila opačný pól k dílům Daniela Adama z Veleslavína a jeho družiny vycházejícím naopak z živé tradice antické a humanistické. Tento vztah "vyšší" a "nižší" literatury však nelze pojímat jako kvalitativně protikladný, jak jsme to zaznamenali u badatelů 19. století. Obě složky předbělohorského literárního modelu byly pro společnost funkční a směřovaly ke stejným cílům - k mravní a náboženské výchově lidu. Veleslavínská tvorba akcentovala mimo to ještě soudobé potřeby naukové a prakticko osvětové, na něž reagoval ovšem i Lomnický /Instrukcí/.

Zmíněný historismus Lomnického přinášel určité predispozice k baroku. Prozatím sice není možné vyrovnat se s otázkou baroknosti u Lomnického bezezbytku, ale již nyní víme, že minulé hodnocení autora jakožto osobnosti renesanční vycházela spíše z faktů biografických nežli ze znalosti jeho tvorby. Obránci baroka naopak význam Lomnického pro pobělohorský vývoj kancionálové písně mnohde zveličovali. Vždyť upřímnost mariánského kultu projevující se v některých písních je právě oním pozůstatkem středověkých pramenů, který byl zmiňován již v souvislosti s exemply. Také mystiku a zázraky je třeba považovat za rezidua, která jsou však většinou čtenářům předkládána s racionálně koncipovanými obrenami. Naopak nově bylo na některých místech cyklu užito antitetických dvojic, které v úsečných pramenech chybějí /TobZl, Pejživ/. Vzniká tu dojem, který bude třeba ověřit na širším materiálu, že s Lomnickým jsou po této stránce souměřitelní Bartoloměj Paprocký a Piotr Skarga. Všichni tři vyrostli na renesančním a humanistickém základu, avšak narůstající dramaticčnost historických událostí i osobní zážitky je ovlivnily natolik, že myšlenková a stylistická

stránka jejich tvorby nese již pečeť barokní psychoanalýzy.

Rozpoznat, co je v tvorbě Lomnického ještě středověké, co renesanční a co je důkazem manýrismu, konceptismu nebo baroka, znamená trvale počítat také s psychickými rysy, kterých si na Lomnickém povšiml již Emil Pražák. Byla to především nesusoustavnost myšlení a vznětlivá povaha. Náladové rozplývání a pláč nepostihovaly jen autora, ale i postavy, které ožívaly na stránkách jeho úprav /Eustachius v Historii a vévoda v Kronice/. Těžiště vypravování je zde jakoby posunuto do nitra hlavních hrdinů a jejich osud je citově prožíván jak čtenářem, tak již Lomnickým. V jeho životě se střídaly období klidu a depresi a melancholiemi. Alespoň na mravněvýchovném cyklu vidíme, že KnŘet /1986/ spadá do období pesimismu, PostZv /1589/ do období uklidnění, které vyvrcholilo optimismem KupStř /1590/. Od TanTr /1597/ do VejOtč /1605/ zaznamenáváme postupné narůstání pesimistických pocitů a depresí vystřídané opět vlnou klidu v DětŘá /1609/ a TobZl /1615/. Nemůže proto překvapit, že stavy depresí a melancholií byly provázeny myšlenkami na smrt /KnŘet/, zánik světa /TanTr/ a strachem z nicoty /PejŽiv/. Zatímco počáteční tvorba Lomnického dokázala tyto stavy předvést jen stylistickými prostředky, ke konci cyklu nacházíme známky barokního cítění a myšlení také v oblasti ideové.

Literárnímu vkusu období baroka vyhovovaly Lomnického adaptace středověkých legend do podoby kronik, historií a exemplů především svou jednoduchou naretivností a psychologickou působivostí, která se nevytratila ani po stoletích. Nelze přehlédnout, že zvláště příznivě byla v tomto období přijata hagiografická píseň Lomnického dávající průchod dobrodružnosti, fantastičnosti, utrpení a pokoře hrdinů. Lomnického Kancionál

/1595/ byl vydán ještě v letech 1642 a 1669 a některé písně po nezbytných úpravách odtud přešly do mladších protireformačních souborů 17. a 18. století. V nových podmínkách nezapadly ani ostatní části tvorby Lomnického, opisovala se např. dramata a dialog.

Pobělohorský literární model beze změn akceptoval v podobě četných tisků a opisů, vznikajících dokonce ještě v 19. století, i Lomnického mravněvýchovnou beletrii /Instrukcí 1688/, zatímco díla soupevníků Dobřenského, Paprockého anebo Rvačovského nebyla obnovována po Bílé hoře takřka vůbec. Podstatné je však zjištění, že z cyklu Lomnického přetvářala pasívně některá exempla i barokní homiletika, a tak jeho tvorba působila na nově vznikající písemnictví oficiální /Bilovský, Koniáš/. Nelze přehlédnout, že zatímco zde si Lomnického exempla v novém kontextu svou původní funkcí zachovala, nastaly též případy, kdy tyto útvary byly vytrhávány z kontextu a vydávány či opisovány jako samostatné příběhy rezonující s ústně šířenými rozprávkami a pohádkami /Neustupovský, Tobeeides, Mašek/.

Lomnického skladby se dostaly také mezi tvorbu lidovou a pololidovou. Některá díla změnila totiž své sociální zakotvení, poklesla a patrně od 18. století byla bez podstatných změn vydávána tiskem jako anonymní projev takzvaného lidového čtení /Kronika o mladém vejvodovi pod názvem Historie o Teofilovi a Historie o Eustachiovi jako Historie o svatém Eustachiovi první Placidovi/. Totéž platí i pro samostatně tištěná exempla /Marie Egyptská, Pelagie nevěstka/. Do oblasti po pololidové kramářské písně se zapojila naopak Lomnického Píseň o římské císařovně /zpracováno dle Vincentia Bellovacenského a poprvé

vydáno 1593/. Náměty znovuvydávaných prací Lomnického, např. boj pohanství a křesťanství, odpovídaly sváru společenských sil v období druhého nevolnictví a je docela možné, že jejich náboženská ve vědomí čtenáře ustupovala do pozadí před nadčasovou touhou po víře ve spravedlnost a po osobním hrdinství.

Zaznamenali jsme konečně, že některé části mravněvýchovné beletrie Lomnického byly vydávány ještě později, v době národního obrození /Tobyl 1791 Františkem Janem Tomsou a Instrukcí 1794 Václavem Matějem Kramerie, poté znovu 1862/. Obrozenecká literatura ovšem původní texty nereprodukovala zcela přesně. Jadrná slova či vulgarismy byly nahrazovány výrazy z hlediska soudobé literární konvence vhodnějšími a pasáže, které nesouhlasily s ideologií obrozenců, byly vypuštěny. Vydání se zapojila mezi nově vznikající populární beletrii, která vychovávala lid k náročnější četbě a pro níž bylo charakteristické už Lomnickým vytvořené napětí mezi zábavností a poučností.

Konservatismus české měšťanské kultury doby předbělohorské?

Jiří Pešek

Poslední třetina 16. století a počátek 17. století je ve střední Evropě dobou na události přesahující horizont jednotlivých regionů poměrně chudou, vnitřně však silně rozporuplnou, nesoucí v sobě napětí neřešených konfliktů, odsunovaných do budoucnosti, četných protikladů na řadě rovin a úrovní, pocitů zmaru stejně jako nereálných ilusí.

J. Válka upozornil v loňském *Opus musicum* na řadu aktuálních paralel, které činí toto "období manýrismu" blízké umělcům našeho století. J. Ludwová ukázala, že obdobné problémy řešila hudební teorie v první polovině 19. stol., symposium "Prameny české moderní kultury" připomnělo, že v řadě rovin řešila takovéto problémy též česká kultura konce 19. stol. Je možné, že bychom v rozsáhlejší časovém i prostorovém záběru vystopovali další paralely. Problém tkví patrně v obecnosti situace, v níž se kultura "manýrismů, moderny či postmoderny nebo surrealismu" opakovaně vynořuje.

V období, v němž se některý pozitivně konstituovaný kulturní systém již vyčerpá nebo kdy kvalitativně nová sociální, politická či ekonomická situace starší kulturní model společensky antikvuje, aktualizuje se znovu a znovu problém identifikace role ducha v systému přístupu ke světu. Tento problém není zpravidla současníky zvládnut v teoretické rovině, jasně však vyvstává nutnost konstituovat novou formu modelace budoucnosti a znovunalézt východiště a cíl kulturního směřování.

Racionální způsoby hledání spojují se pak s pokusy dotknout se živé reality cestou totálního prožívání, přičemž zlo a ošklivost stávají se integrální součástí jsoucího a estetického světa. Aktualizuje se nutnost překročení kruhu daností směrem k otevření jejich ontologických obzorů. Ne vždy se to však podaří historicky "včas".

Uvedl jsem poměrně obsáhlou parafrázi hlavních myšlenek plzeňské přednášky J. Peškové proto, abych naznačil náročnost situace, v níž se v desetiletích okolo r. 1600 ocitla středoevropská kultura, i náročnost badatelského úsilí, které tento problém bude chtít na konkrétním materiálu zkoumat. V dalším textu se omezím na sledování pouze drobného výseku problematiky.

Je možné hovořit o jednotě a souvislosti kultury širší střední Evropy oné doby? Soudím, že ano. V řadě ohledů se totiž v oblasti mezi Rýnem a Němem vyvíjela široce chápáná kultura v období 1540-1620 obdobně. Základnou takového vývoje se stalo akceptování reformace a humanismu /obou jevů v protestantské a katolické variantě/ jako sympatické či iritující, rozhodně však určující a vzájemně se podmiňující tendence kulturního života. Celá rozsáhlá oblast této střední Evropy souvisela v jednotlivých svých částech tradičními, paralelně rozvíjenými kulturními vzorci, přejímanými z pozdního středověku a postupně obohacovanými o "renesanční" mediterránní či atlantické modely myšlení a tvorby. Tato široká střední Evropa měla více méně společnou i řadu politickomocenských problémů, které ovlivňovaly její vývoj - proměny Říše, spojené s expanzí Habsburků, ofensíva Turků, vývoj a změny v charakteru polského státu atd. Propojeny byly i četné problémy finančně hospodářské. Jak se ekonomické těžiště Evropy přesunovalo postupně

směrem na západ k Atlantiku, měnily se též osy mocenskopolitických jistot a napětí. Pro "soukromého člověka" to přinášelo pocity nejistoty z budoucna, snahu uzavírat se a hledat kořeny vlastní identity. Tento proces byl pro měšťanstvo o to náročnější, že v celé sledované oblasti prodělávalo ústup z předních posic ve společnosti - i když v Porýní či severním Německu nebyl nástup urozených zeměpánů tak zřejmý a intenzivní jako v Polsku, Uhrách či Rakousku. Výjimečné postavení některých svobodných měst pouze potvrzuje pravidlo.

Za těchto okolností mohlo umění a kultura žít a reflektovat situaci v podstatě na čtyřech kvalitativních /sociálních/ úrovních:

tou nejvyšší byla exklusivní sídla některých panovníků /dvůr ve Vídni a od r. 1583 v Praze; mnichovský dvůr do 90. let či drážďanský kurfiřtský dvůr na počátku 17. stol.,

na druhé úrovni nalezneme aristokratická sídla, která usilovala vyrovnat se zeměpanským residenčním centřům /Ambras, Zamoście, Praha let Ferdinanda Tirolského .../

třetí vrstvu představovala hlavní města zemí, velká říšská města a univerzitní centra,

čtvrtou pak malá města venkovského charakteru a sídla střední či drobné šlechty.

Je samozřejmé, že všechny roviny se v konkrétních podmínkách mohly pronikat, existovat paralelně v témže prostoru atd.

Vědomou stimulací originální tvorby umělců a myslitelů "na nový módu" můžeme zjistit prakticky jen v první, výjimečně snad i druhé rovině. Pouze dvorské okruhy nejbohatších příznivců kultury byly s to aktivně kooperovat se zápačoevropskými a zejména italskými uměleckými centry, jen zde byla zajištěna

dostatečná mecenášsko-objednatelská základna, která umělcům či vědcům umožňovala vymanit se z nejbanálnějších existenčních obtíží, jen zde exempce z cechovních, komunálních, v řadě ohledů i náboženských předpisů lokálního charakteru, umožňovala volnou migraci a působení tvůrčích osobností. Lidé kvalit Rudoufa II. pak skutečně stimulovali "své" umělce i statní tvůrce k práci směřující k nalezení nových cest, k novému promýšlení a překonávání starých vzorových výkonů. V neposlední řadě právě v těchto exklusivních centrech bylo koncentrováno dostatečně poučené a připravené publikum /ať již připravené porozuměním pro nové výboje nebo snobismem/, které dokázalo jednotlivé výkony ocenit.

Takto široce stimulující již nemohla být společnost větší - aristokratických sídel ani velkých městských a univerzitních center. Společenské a kulturní špičky druhé a třetí úrovně byly schopny konsumovat, adaptovat, parafrázovat či objednávat podle špičkových vzorů ověřených na vyšší úrovni, zajišťovaly oběh děl, motivů a předloh, tvořily širší zázemí originální tvorby. Mentalitou jednotlivých objednatelů a konsumentů umění byly tyto skupiny však tradičnější, finančně méně velkorysé a v mnoha ohledech vázané na souhlas cechovních tvůrců /i v univerzitním slova smyslu/ a na souhlas široké měšťanské obce.

Konečně poslední zmíněná úroveň - svým založením "venkovská" - již působila výhradně receptivně. Vzorem zde již nebyly špičky tvůrčího umění, nýbrž luxus a na osobní reprezentaci zaměřená bohatá střední vrstva. Publikum na této úrovni bylo co do vkusu a názoru výrazně konservativní a novoty nejen nevyhledávalo, ale spíše špatně snášelo. Přiznejme si, že to je případ také většiny Čech.

Jinak ovšem máme na našem území doloženy i všechny vyšší stupně: Dvůr císaře Rudolfa byl fascinujícím evropským střediskem výtvarného umění, hudby i vědy. Pražské souměstí s univerzitou, sídly dvořanů a zemských aristokratů tvořilo kvalitní a zainteresované zázemí, citlivé k podnětům a schopné adaptovat je do konfesijně specifického českého prostředí. V obdobné kvalitě resonovaly a přejímaly vrcholnou kulturu aristokratické dvory Čech i Moravy - vzpomeňme Rožmberky, pány z Hradce, Pernštejny, Lobkovice, Lichtenštejny, Ditrichštejny a na počátku 17. stol. i některé čelné rytíře - uveďme alespoň známého Kryštofa Haranta z Polžic. Většina venkovských měst a šlechtických sídel žila však kulturně omezeným životem, kde i intelektuální zábavu obstarávala především náboženská a populárně-nauková četba. O svébytné světské výtvarné či hudební kultuře - s výjimkou užitého umění a snad architektury - prameny spíše mlčí. Prakticky ve všech oborech /nejvíce ovšem ve výtvarném umění/ ostře vystupuje role předloh různého původu.

Obdobná situace byla i v okolních zemích. Syntézy dějin jednotlivých národů a regionů podají samozřejmě vždy přehled kulturních produktů, hledáme-li však díla originální, dobově vyspělá, světažnalá, vývojově nová a do té míry kvalitní, že čas dnes prověřil jejich umělecké poselství jako trvale aktuální, nalezneme jich méně než poskrovnu. /srovnej Dějiny polské kultury M. Bogucké/. Jasně by tato skutečnost vystoupila zejména v případě, že bychom "odfiltrovali" práce vzešlé z rukou umělců, kteří do kulturních center střední Evropy čerstvě přišli z Itálie nebo zářýnské západní Evropy. Toto konstatování platí zejména o hudbě a literatuře, v nemalé míře však i o umění výtvarném.

Jedním ze zdrojů konservatismu měšťanské kultury Čech i sousedních zemí jakož i omezené tvůrčí samostatnosti jejich umělců byla - paradoxně - intenzivní vláda humanismu /školského/ a reformace jako základních východisek i mantinelů společenské mentality. Dalším brzdícím momentem byla politická ustrnulost /či stabilita?/ a hospodářská stagnace celé oblasti. Ty orientovaly společenské vědomí k ověřeným a uznávaným vzorům, k uchování starých svobod a záruk spíše než k výbojům do nebezpečných oblastí, kde žijí lvi různých druhů. Reformace měla ve střední Evropě po polovině 16. stol. vliv daleko spíše stabilizující než stimulující. Obdobně tomu bylo s latinským humanismem, který na samostatnou tvůrčí činnost působil v řadě ohledů retardačně, protože školsky chápána závaznost vzorů vedla většinu autorů k formalismu a myšlenkové závislosti na standartních řešeních. Básníci samostatných poetických kvalit - jmenujme např. Kochanowského nebo našeho Pavla Jizbice - se opírali snad spíše o poznání soudobé tvorby francouzské a italské, kterou poznali na cestách a studiích. Není náhodou, že nejvyšších kvalit dosáhla tato poesie v rovině intenzivně světsky subjektivní. "Omezená možnost bezprostředního a širokého kontaktu s oblastmi, kde se nové umělecké nazírání formulovalo z konkrétních historických i aktuálně společenských podmínek střeoevropskou tvorbu podstatně poznamenávala. Jako východisko se nabízelo pokusit se spojit vnější podněty s tradičním konservativním myšlením v naprosto odlišných domácích podmínkách." I tato situace - jak svědčí citát z článku J. a J. Ševčíkových o postmodernismu - se pravidelně opakuje.

Podmínkou vzniku samostatných a umělecky silných děl bylo dosáhnout pro jejich tvůrce co největšího oproštění od přímé služebnosti, zavazující účelovosti v předem pevně ustálených

rámci života u nás především protestantské městské společnosti. Prosazování se umělecké tvorby a šíře kulturního života jako primárně "neúčelové" pracovní aktivity, neprovozované z důvodů "aplikovaných" a s cíli přednostně estetickými či relaxačními ve smyslu směřování ke katharsi, to vše probíhalo v širší střední Evropě jen pozvolna. Nejspíše se s touto cestou kulturního provozu /samozřejmě nikdy abstraktně čistou/ setkáme v prostředích, kde bylo alespoň v jisté míře umožněno překračovat či obcházet náboženské a sociální normy a kde byl zaručen stálý a intenzivní kontakt se zahraničními tvůrčími centry. A už jsme opět na pražském císařském dvoře a v širším okruhu rudolfinských umělců a vědců.

Obzor českých - vzdělaných - šlechticů a měšťanů byl až na úplné výjimky užší. Pokusil jsem se charakterisovat ho na základě rozboru zpráv jedné z nejpopulárnějších knih předbělohorské epochy u nás - na základě druhého vydání Veleslavínova Kalendáře historického z r. 1590. Sledoval jsem jeho zprávy z posledních 20 let před datem vydání jako obsahovou vrstvu čtenářům díla nejbližší a nejaktuálnější. Výsledek poněkud překvapil. Dvě třetiny otištěných zpráv patří totiž v podstatě do rubriky "ze společnosti". Kalendář důkladně zachycuje úmrtí a pohřby, občas sňatky, výjimečně křtiny a skandály osobností z vysokých kruhů, a to jak domácích, tak zahraničních. Bezmála polovina /46 %/ zpráv se týkala Prahy a Čech; Morava, Slezsko a Rakousko ležely stranou zájmu. Ten směřoval spíše do Říše, hlavně do Saska, dále do východní a jihovýchodní Evropy. Nizozemí, Francie a Itálie ležely již na periferii zájmu autora, Španělsko, Anglie, severské země či dokonce zámoří se v této aktuální vrstvě Kalendáře sotva mihnou. Události evropské po-

litiky nemohly prostě konkurovat krvavému dešti v Trhových Svinech nebo Jičíně, příměří mezi Francií a Navarrou bylo na stránkách Kalendáře nutně vyváženo hrstí relací o opakovaném vymrznutí vinic u Prahy nebo o požáru staroměstských mlejnů. Je zřejmé, že Kalendář neodráží ve svých zprávách Veleslavínovy vědomosti ale spíše to, co předpokládal jako zajímavé pro čtenáře. Stojí za připomenutí, že okruh zpráv, poskytovaných Kalendářem je v regionálním záběru podobný okruhu zpráv Hájkovy Kroniky české - včetně rasantního pragocentrismu a eminentního zájmu o východní polovinu Evropy. Pragocentrismus a zemské vlastenectví, přecházející místy podle mínění Z. Beneše až v xenofobii, jsou ostatně typické pro všechna Veleslavínova díla. Obdobný prstoj se objevuje na konci 16. stol. i v Polsku, jinde jsem zatím neměl otázku možnost sledovat.

Bylo by jistě unáhlené činit dalekosáhlé závěry na základě drobných sond. Připomeňme však, že sledování výskytu zeměpisné, politické a dějepisné literatury v pražských měšťanských knihovnách nepřineslo obrázek o mnoho odlišný. Informace o zemích za Alpami a Rýnem zůstávaly v předbělohorských Čechách minimální a omezovaly se prakticky jen na letmé pohledy na nábožensko-politickou tematiku. Na městských školách se ovšem učil zeměpis celého světa a rozšířené kosmografie vyprávěly o základních objevitelských cestách po celém světě. To však lidem dostačovalo, protože reálný dopad důsledků objevitelských cest necítili.

Nepromlouvala k nim ani vzdálenější evropská kultura. Shakespeare, Ben Johnson a jejich současníci, Ronsard, Cervantes, Tasso, ale i Dante či Machiavelli se v českých a moravských knihovnách šlechtických a patricijských vzdělanců mih-

nou až těsně před Bílou horou jen v několika málo svazcích, špičková hudba oné doby proniká do našeho prostředí, stejně jako výtvarné umění, především a bezmála pouze přes pražský dvorský okruh. Studentské cesty po akademiích střední Evropy v tomto směru mnoho neznamenal. V lepší situaci nebyla však kultura ani v nejvyspělejších moravských, slezských, polských či hornouherských městech a šlechtických sídlech. Ani německá situace, pokud dnešní znalosti problematiky umožňují soudit, nedovoluje - snad s výjimkou několika největších center - oddávat se v tomto směru optimismu.

Spíše než o nějakém zvláštním konservatismu české, zvláště měšťanské, kultury či dokonce o anachronismu umění předbělohorské doby v mimodvorském prostředí /J. Vacková/ má tedy snad smysl hovořit o středoevropské standartnosti české umělecké a snad širší duchovní tvorby. O standartnosti v pozitivním i limitujícím smyslu. Česká společnost byla integrální součástí společnosti středoevropské /ať už si to uvědomovala nebo ne/, reagovala na týž makrovývoj ekonomiky, politiky i sociální situace týmiž proměnami mentality a tvorby jako v zemích za po-
mezím hvozdem. Bude úkolem rozsáhlého výzkumu a srovnávacího studia, prozkoumat tento jev v celé jeho geografické šíři i zmíněné mnohorovinnosti prostředí, sledovat jejich koexistenci i vzájemné ovlivňování.

Jezuitský řád v době Balbínově

Ivana Čornejová

Vážený jubilate!

Omlouvám se předem, že Vám do sborníku k významnému životnímu výročí posílám text, který jste už vyslechl na dávno odbyté konferenci. Můj muž mi totiž vyčetl, že to není hezké a že se to nedělá. Ale já zoufale zápasím s časem, a tak, i když jsem měla v plánu napsat něco nového, jsem to prostě nestihla. A pak, mohu Vás ubezpečit, že jste tento text neslyšel. Svůj projev na balbínovské konferenci jsem měla tehdy napsaný pouze rukou, jako obvykle jsem ho nestačila přepsat na stroji, načež jsem rukopis ze "záhadných" okolností ztratila. Musela jsem tedy psát znovu, a protože nemám fenomenální paměť, nutně se tato verze od verze původní liší. Obávám se, že k mému neprospěchu. A ještě malá připomínka - v jedné poznámce inzerovaný exkurs zde chybí; příspěvek by byl moc dlouhý, takže se toto znění přece jen liší od definitivní podoby, která snad bude otištěna.

Když dne 20. června 1556 stylizoval některý z blízkých spolupracovníků sv. Ignáce z Loyoly list do Prahy rektorovi první české koleje Tovaryšstva Ježíšova P. Ursmeru Goissonovi, napsal v něm mj.: "...doufám, že jako země dobrá přinesete užitek v trpělivosti a budete svaté sémě, z kterého časem vzroste veliká a velmi hojná služba Bohu na pomoc katolickému náboženství..."¹. Tohoto podobenství bylo užito zcela oprávněně - oněch prvních dvanáct černých otců, kteří přišli do "kacířské-

ho" království, mělo vybudovat pevné základy, z nichž pak vycházela nejen cesta směřující k restituci katolické víry, ale z těchto základů měla vyrůstat i budoucí pevná organizace Societatis Jesu v zemích Koruny české. Nejstarší jezuitská kolej u sv. Klimenta nesměla zůstat osamocena. Dvanáct otců, jako dvanáct apoštolů, musela umět strhnout osobním příkladem a mocí slova působit na okolí, aby si obyvatelstvo kraje, který jako první odpadl od Říma, uvědomilo nutnost návratu do lůna pravé církve. Tito jezuitští průkopníci se ovšem měli snažit získat také vhodné mecenáše pro fundace dalších řádových domů.²

Dané úkoly se jezuitům v průběhu let podařilo splnit. Vhodné podmínky pro rychlý postup katolické obnovy nastaly sice až po bělohorské bitvě, ale důležitých úspěchů dosáhlo Tovaryšstvo již před r. 1618. Po Klementinu, které je zuité převzali od dominikánů /je až symbolické, že jezuité získali své původní sídlo na úkor kazatelského řádu sv. Dominika, svého největšího odpůrce v řadě závažných teologických problémů a pozdějšího věčného rivala/, byly v 16. století založeny ještě koleje v Českém Krumlově, Chomutově, Jindřichově Hradci a Kladsku, na Moravě pak vznikly první koleje v Olomouci a Brně. Součástí těchto domů byly i školské ústavy - při všech kolejích byla téměř okamžitě zřizována i nižší studia, v Praze a Olomouci byla ustavena jezuitská akademie, v Jindřichově Hradci a Chomutově probíhaly filozofické kursy.³

Školy neměly nouzi o žactvo, ačkoliv přímo pro vstup do řádu nenacházeli na počátku jezuité mezi domácím obyvatelstvem příliš mnoho adeptů. Pedagogický systém jezuitů, jenž byl definitivně kodifikován v r. 1599, byl ve své době jedním z nej-

lepších⁴. Tovaryšstvo Ježíšovo nepožadovalo úhradu nákladů spojených s vyučováním mládeže, vzdělávalo běžně i příslušníky jiných vyznání, kteří se pouze neúčastnili katolické katecheze. Nadto jezuité, už podle instrukcí sv. Ignáce nesměli naléhat na mládence, aby se proti svému niternému přesvědčení stávali členy řádu: "A mnohem méně se smějí také studenti vybízet nebo ponoukat ke vstupu do našeho řádu,... ačkoliv je to věc sama o sobě dovolená a chvalitebná..., přece se má zato, že pro větší službu Boží a obecné dobro, o něž my se, jak toho rozum vyžaduje, snažíme více než o dobro jednotlivců, toto není v našich školách vhodný způsob - totiž vybízení nebo přemlouvání."⁵ Pokud se však někdo rozhodl dobrovolně, pochopitelně že vliv zapálených učitelů byl přitom nezanedbatelný, bylo to více než chvályhodné.

I v českém prostředí, kde byli katolíci až do dvacátých let 17. století v menšině, početní stavy jezuitů rostly - kupř. k r. 1605 je doloženo 178 členů /kněží a bratří laiků/, k r. 1623 potom 246 příslušníků /110 kněží, zbytek tvořili "fratres coadjutores"/. V r. 1623 vznikla samostatná česká provincie Societatis Jesu, jež se odštěpila od provincie rakouské a zahrnovala Čechy a Kladskem, Moravu a Slezsko /do r. 1755/. V r. 1640, při stém výročí založení Tovaryšstva, žilo v české provincii 608 členů, po jistém úbytku způsobeném válečnými událostmi a epidemiemi, kdy v r. 1648 se stav snížil na 524 osob, k r. 1657 již prameny uvádějí 867 jezuitů a v r. 1688, tedy v době úmrtí Bohuslava Balbína se provincie pyšnila 925 členy⁶. Do této doby vznikla také naprostá většina řádových domů na území Koruny české, přitom celá řada jich byla založena v průběhu třicetileté války - "inter bellicos plerumque tumultus"⁷.

Tento trend plně koresponduje se stavem v celé střední Evropě. Doba kolem poloviny 17. století byla obecně epochou největšího rozmachu jezuitského řádu na starém kontinentě a to co do počtu založených sídel, tak z hlediska mocenského postavení⁸. Jezuité byli zpovědníky a duchovními rádci panovníků na mnoha evropských dvorech, byli úspěšnými misionáři a konečně /a snad především/ byli dobrými a spolehlivými učiteli a vychovateli mládeže. V tomto ohledu se jim od 17. století snažil konkurovat také mladý piaristický řád, jemuž ovšem v našem prostředí byla v dané době vytýkána značná nacionální výlučnost, neboť v jeho řadách nalézáme stále ještě téměř výhradně Italy.

Naproti tomu jezuité během prvního století existence Societatis v místech svého působení zapustili pevné kořeny, stali se plně součástí společnosti a členstvo bylo získáváno převážně z domácích zdrojů. Kolem r. 1650 pocházelo již téměř 80 % jezuitů ze Zemí Koruny české, přičemž v druhé polovině 17. věku tvořili pravidelně v průměru 45 % ti, kdož jsou v pramenech označováni termínem "Bohemus" a zhruba 30 % připadá na Slezany a Moravany, přičemž paritní zastoupení Slezska, resp. Moravy kolísá bez blíže zjištělých příčin. Zbytek, vedle obyvatel Chebska a Lužic, je doplňován především příchozími ze sousedních regionů, z německých oblastí evidujeme nejvíce Bavorů a nezanedbatelnou menšinu tvořili i mužové narození v Horních a Dolních Rakousích⁹.

Před Bílou horou a částečně ještě v první polovině 17. století vypadala situace ještě poněkud jinak - cizinci zde byli dost početnou silou. Po r. 1620 nastal dokonce nový příliv zahraničních příslušníků. Příčinu tohoto jevu nemusí historik

složitě hledat - je totiž zcela jednoznačně doložitelná! Hned po vzniku samostatné české provincie v r. 1623 si vyžádal první páter provinciál u generála Tovaryšstva Matie Vitelleschiho pomoc - vyslání dalších jezuitů k posílení katolického živlu a hlavně prosil o příchod vzdělaných mužů k pozdvižení prestiže pražské univerzity poté, co Ferdinand II. odevzdal v r. 1622 Karolinum do rukou Tovaryšstva. Následná generálova výzva byla vyslyšena. A tak přišli r. 1625 do Prahy kupř. Španělé Roderigo Arriaga a Ignác Rojo, ale především i velká skupina belgických jezuitů, kde pod vedením jednoho profesora teologie přibýlo do Čech i osm posluchačů bonosloví, mezi nimiž byl mj. i později známý profesor pražské teologické fakulty Karel de Grobendoncq. Příchod Belgičanů neustal dokonce po této jednorázové akci, ale v průběhu 17. století pokračoval i nadále ¹⁰.

Všichni jezuité působící v té které zemi byli povinni zvládnout místní jazyk. Tuto nutnost zdůrazňoval sv. Ignác v četných listech a akcentuje ji také 10. pravidlo z Obecných řádových regulí: "K větší jednotě těch, kteří v Tovaryšstvu žijí, a k větší pomoci těm, u nichž bydlí, se jednotlivci naučí jazyku toho kraje, v němž sídlí, pokud by nebyl jejich mateřský jazyk užitečnější, zachovávej však pravidlo latinské řeči u těch, kdož studují." V Praze na samém počátku kázali jezuité hlavně německy, ale současně se zaměřili i na zvládnutí českého jazyka. O značné pozornosti věnované češtině v klementinské koleji se zmiňuje i řádový historik J. Schmidl / k r. 1569/ ¹¹. Češtinu, nezbytnou pro misijní a pastorační práci, nezanedbávali jezuité ani po Bílé hoře. Vždyť bez praktické znalosti domácího jazyka by byl dopad rekatolizačního působení na obyvatelstvo zcela absurdní.

Po úsilí a obnovení slávy katolického náboženství se jezuité zapojili ihned po svém příchodu do Prahy. Již Petr Canisius, který ještě před r. 1566 jako vyslanec řádu v Čechách sondoval možnosti uvedení Tovaryšstva, soudil, že jsou zde lepší možnosti pro znovuvzkříšení katolické víry než kupř. v německých oblastech Říše, protože "husitství" je už starou herezí, která nota bene uplatňuje četné ceremonie římské církve. Krom toho podle Canisia mají zastánci tohoto "kacířského" směru mezi sebou jen málo skutečně učených lidí a nadto vedou mezi sebou četné spory¹². Canisiových postřehů a jeho zakladatelské práce si velmi vážili i později sami čeští jezuité. Páter J. Miller, jehož rozsáhlý spis věnovaný dějinám české provincie zůstal jen v rukopise, parafrázoval ve vztahu ke Canisiovi známý biblický citát, když napsal: "... P. Petrus Canisius, tanquam petra et lapis fundamentalis Provinciae Bohemiae..."¹³.

Ostatně ani pro nás nepozbyly úsudky Petra Canisia na zájímavosti. Jeho slova o příhodném klimatu pro restituci katolické církve nedošla ovšem naplnění ihned. Přesto - měl tedy Petr Canisius pravdu? Vždyť už nedlouho po bělohorské bitvě se počala řada obyvatel království, ještě bez přímého nátlaku a zeměpan-ských nařízení, hlásit k římskému náboženství. K tomuto jevu docházelo hlavně v královských městech a především v samotné Praze¹⁴. Zda byly tyto konvence upřímné, nebo ryze oportunní, je už obtížné rozhodnout. Nicméně takováto "vstřícná" změna vyznání udivovala i současníky!

Po Bílé hoře se rozevřel patřičný prostor i pro působení jezuitů, aby mohli naplňovat cíle vytčené už sv. Ignácem. Jak minimální se ovšem jeví prvotní pokyny zakladatele Tovaryšstva, jenž poté, co se dozvěděl o obtížích otců v "heretickém" prostředí napsal v červenci r. 1556 ve stručném listu P. Coissonovi:

"Udělejte zkrátka, co můžete udělat nejlepšího"¹⁵.

Po r. 1620 už jezuité věděli, co je "to nejlepší". Nejen že se spolu s jinými představiteli duchovenstva podíleli na bezprostředním provádění rekatolizace, ale z jejich středu vzešli i čelní iniciátoři a teoretikové katolické obnovy. Za jiné zde musím zmínit P. Viléma Lamormaina, zpovědníka a důvěrného rádce Ferdinanda II.¹⁶ Lamormain vypracoval v letech 1621-1622 na podkladě přímých informací ze země obsáhlou zprávu o náboženské situaci v Čechách. V pasážích týkajících se népravy poměrů preferoval zejména vybudování husté sítě katolických škol a zajištění jejich dobré úrovně. Katolické kvalitní školy jsou nezbytné pro to, aby mladíci neodcházelí za vzděláním do ciziny, kde mohou navštěvovat i instituce jiných vyznání, jež by měly neblahý vliv na jejich duchovní orientaci. Vedle toho je třeba zřizovat semináře pro šlechtu i lid, posílit výchovu kněžského dorostu a důsledně reformovat pražskou univerzitu. Je pochopitelné, že Lamormain ve svém elaborátu kladl důraz na pedagogickou oblast, v níž se nejlépe mohl uplatňovat právě jezuitský řád.¹⁷

Při diskuzích o základní koncepci rekatolizace vyvstávaly do popředí dvě hlavní otázky: zda dávat přednost působení na starší generaci /prostřednictvím misií, katecheze atp./, nebo akcentovat v první řadě školskou výuku mládeže¹⁸. Logickým závěrem bylo kombinování obou postupů. V úvodní etapě organizované státní mocí, když byly na základě císařského patentu z r. 1624 vytvořeny zvláštní rekatolizační komise, byla bezprostřední pozornost věnována obracení dospělého obyvatelstva na "pravou" víru. Stát se zasazoval i o obnovení katolické církevní správy, ovšem zásahy státu se neobešly bez kontroverzí s církevními

předáky, zvláště když na pražský arcibiskupský stolec zasedl muž tak výrazných individuálních kvalit, jakým byl Arnošt Harrach¹⁹.

Rekatolizační úsilí, jak známo, nebylo prosté násilných excesů a prudkého odporu obyvatelstva; pravidelně tam, kde práce komisařů byla vehementně "podpořena" vojskem. Násilí budí vždy jen nové násilí a o způsobech takových kavalírů, jako byli B. Marrañas či M. Hoeff Huerta si nelze činit ani nejmenší iluze. Ostatně jejich neblaze proslulé počínání přešlo i do lidových pověstí²⁰. V podobných případech pak, alespoň podle mého soudu, při nechuti ke konverzi hraje větší roli než reflektovaná touha po setrvání ve víře otců fakt, že použití autority síly působí jako provokace a nutně vyvolává živelné vzpoury. Toho si byli vědomi i jezuité²¹.

V "druhém plánu" s pobělohorským rekatolizačním tažením postupovala výstavba katolického školství. Na něm se už bezprostředně za přispění různých mecenášů podílely hlavně různé církevní řády. Prvořadou úlohu tu dostalo Tovaryšstvo Ježíšovo, v dané době v českém prostředí nejpočetnější řád, jenž měl nadto výchovu a vzdělávání mládeže přímo přikázáno v závazných pravidlech. Jezuité byli přesvědčeni, že nic nemůže být užitečnějšího než uvážlivé, systematické formování názoru mládežníků na samém prahu života.

Tovaryšstvo získalo, a to nejen v našich zemích, de facto monopol na nejvyšší vzdělávání mládeže. Na pražské univerzitě byli jezuité výsadními pány na filozofické a teologické fakultě, jasně patrný byl i jejich velký vliv ve vrcholném správním úřadu této vysoké školy - akademickém magistrátu, univerzita v Olomouci pak byla ryze jezuitská. Vedle toho při každé kole-

ji působila i nižší studia - gymnázia. Pražské a olomoucká univerzita byla jedinými, všemi privilegii obdařenými obecnými učenými /studia generale/ v českých zemích, akademické tituly zde získané měly obecnou platnost, a tak tu měli být graduováni i kupř. členové jiných řádů, kteří získali vzdělání na interních řádových školách. A jezuité si tento monopol dokázali nadmíru žárlivě střežit! V autentických pramenech zjišťujeme téměř permanentní spory mezi jezuity a dominikány, v menší míře pak i s minority, augustiniány, nebo později piaristy. Největších rozměrů však nabývaly rozpory o pražskou univerzitu mezi Tovaryšstvem a arcibiskupem Harrachem probíhající v době Balbínova mládí²².

Nicméně ani tyto rozpory, jež přerostly někdy až ve veřejné skandály, které nemohly ujít pozornosti širších vrstev obyvatelstva, nezabránilly postupu rekatolizace a přílivu mládeže do škol. Není jistě bez zajímavosti, že kupř. r. 1671 pokládá za významný mezník při rekatolizaci Čech současná badatelka E. Čáňová na základě důkladného rozboru dobových pramenů, ale ani sám Balbín k tomuto datu nepochybuje o pravověrnosti země. O tom nás přesvědčuje i text jeho pamfletu proti nejvyššímu purkřebímu Bernardu Ignáci z Martinic, dílka, které bylo nedávno zpřístupněno ve výborné edici J. Hejnice²³.

Nepominutelný podíl na této skutečnosti měli jezuité, jak často sami vyzdvihovali význam svého počínání, jak jim ostatně na druhé straně zazlívali jejich oponenti z nekstolických kruhů. Vedle již zdůrazněného podílu Tovaryšstva na vybudování katolického školství, s neúnavnou aktivitou působili řádoví misionáři, obratní kazatelé a přísní zpovědníci, kteří ovšem, a na to se zhusta zapomíná, dokázali projevit i značné pochopení pro běžné

lidské slabosti.

Jaký tedy byl jezuitský řád v Čechách v době Balbínova života? Především /jako i všude jinde/ mocná a precizně koncipovaná organizace, která se dokázala stavět do opozice i státním institucím, organizace, jež při hájení vlastních výsad dovedla kupř. bránit i autonomní charakter pražského vysokého učení proti sílícím snahám absolutistické monarchie a postupné postátnění školství. Tovaryšstvo Ježíšovo mělo svá sídla rozložena promyšleně po celém regionu a mohlo tak efektivně ovlivňovat názory a smýšlení mnoha lidí.. Tovaryšstvo skýtalo uplatnění vynikajícím osobnostem. Kromě evropsky proslulého filozofa a teologa R. Arriagy, musím jmenovat alespoň vlastenecky orientoované bratry Tannery, či barokního básníka par excellence B. Bridela, historika J. Kořínka, dramatika K. Kolčavu, nebo v neposlední řadě matematika J. Kresu. Tovaryšstvo bylo společenstvím soustřeďujícím ve svých řadách zástupce různých společenských tříd a vrstev, které bez rozdílu sdružovalo příslušníky z vysoké aristokracie i členy z nejnižších stupňů sociálního žebříčku. I navzdory universalistickému charakteru organizace, bylo mnoho jezuitů upřímnými vlastenci a Balbínovy patriotické projevy netvoří zdaleka žádnou výjimku²⁴.

V 17. století stála Societas Jesu na vrcholu slávy, mocenské postavení Societatis vyvolávala ovšem četné averze. A to nejen u představitelů jiných vyznání, ale hojně i mezi věrnými zastánci katolické víry, kteří nevraživě pohlíželi na rozsáhlé výsady jezuitů. Musím konstatovat, že to byla žárlivost víceméně oprávněná. Obecné nenávistné postoje vůči jezuitům jsou však až pozdějšího data, vyvěrají z vyhraněně negativního hodnocení působení černých otců zrodivšího se v době osvícenské a obro-

zenské. Jezuita se pak stává symbolem tmářství a duchovního útlaku, v našem prostředí pak k těmto odsudkům přistupuje ještě, zde ovšem zcela nepatříčně, také kritika Tovaryšstva jako podporovatele a zastánce germanizace.

Tovaryšstvo Ježíšovo bylo vystavěno na principu bezvýhradné poslušnosti vůči nadřízeným. Členové se podle znění řádových pravidel museli podrobit příkazům i přáním představených, přecházet na vyšší pokyny do různých sídel, resp. vykonávat rozličné funkce podle jejich uvážení. To však neznamená, že by nadřízení neměli respektovat individuální schopnosti a vlastnosti toho kterého člena. K tomu nabádal už sv. Ignác a příkladem takového postupu jsou ostatně i životní osudy pátera Balbína.

Bohuslav Balbín nebyl zrovna oním bezvýhradně poslušným údem Tovaryšstva. O jeho názorech, které se obracely nejen proti mocným vezdejšího světa, ale neodpovídaly ani představám řádových představených, spolehlivě zpravuje jeho soukromá korespondence²⁵. Nicméně jezuité se svého člena, jenž tak nenáležitě nahlížel na věci veřejné, dovedli svým způsobem zastat. Ne, nechci vyvracet prokázané doklady o projevech nemilosti vůči vzpurnému otci, kterými jezuitští nadřízení trestaly neposlušného pátera. Ale ani mínění řádové vrchnosti o vině Balbínově nebyla jednotná. V odborné literatuře i v populární publicistice se dosti tvrdošíjně objevují tvrzení o tom, jak byl Balbín perzekvován, což je dokládáno jeho překládáním do různých kolejí v rámci provincie²⁶. Avšak právě tento argument není zcela spolehlivým měřítkem. Takováto peregrinace nebyla výjimkou, ale spíše běžným jevem²⁷. Vždyť opravdu dlouhodobé pobyty v jedné koleji jsou doloženy pouze u vynikajících uči-

telů, kteří zaujali místa na katedrách teologických fakult; tak po řadu let pobýval v Praze již vzpomenutý R. Arriaga, nebo jiný bohoslovec K. Grobendoncq~~ue~~. Bohuslav Balbín nebyl z různých příčin dobrým pedagogem, neměl asi patřičné vlohy ani pro práci misijní. Ale řád respektoval jeho talent pro historiografickou činnost.

Pobyt v mimopražských kolejích nemusel být exilem v pravém slova smyslu, mohl být i úkrytem. V době mimopražského působení, na něž sám dosti žehral, byl ovšem svými kolegy patřičně ctěn. Např. dochované rukopisné kroniky z Klatov a Jičína uvádějí pátera Bohuslava na čestném třetím místě v pořadí otců hned za rektorem a ministrem²⁸. Od r. 1662 se Balbín věnoval téměř výhradně dějepisnému spisování. Posledních deset let života pak prodléval výhradně v pražské klementinské koleji jako historiograf s vedlejšími povinnostmi zpovědníka a exhortátora. Jestliže si otec Bohuslav na svůj úděl tak často stěžoval, pak musíme vzít v potaz i jeho, jak se s odstupem věků stále jasněji ukazuje, bolestínský charakter.

P o z n á m k y :

- 1/ 20. 6. 1566, Řím, list Ignáce z Loyoly /text stylizován blíže neurčeným Loyolovým spolupracovníkem z Ignácova "uložení"/ U. Goissonovi, Výbor z listů a instrukcí svatého Ignáce z Loyoly zakladatele Tovaryšstva Ježíšova, ed. J. Ovečka, Praha 1940, č. 126, s. 302-303.
- 2/ To jsou hlavní myšlenky instrukce I. z Loyoly pro 12 jezuitů, kteří se vypravili do Prahy: "O trojí věc jest se snažiti v Praze; první je duchovní prospěch města i království, druhé je to, aby se Naši zachovávali a prospívali, co do ducha, věd a počtu, třetí je to, aby se hledělo upevnit hmotnou fundaci koleje a rozmnožovati ji, by se mohlo po první i druhé stránce lépe sloužiti Bohu, Pánu našemu", 12. 2. 1556, J. de Polanco /z Ignácova "uložení"/, Výbor z listů a instrukcí, č. 115, s. 281-287, s. 282.
- 3/ Přehled jezuitských řádových domů obsahuje práce I. Čornejové a A. Fechtnerové, Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654-1773, Praha 1986, příloha č. 2, s. 558-562.
- 4/ Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu, ed. G. M. Pachtler, Monumenta Germaniae Paedagogica II, V, IX, XVI /řád z r. 1599 v díle V. s. 223-482/, Berlin 1887. Německý překlad s podrobným vysvětlujícím úvodem pořídil B. Duhr, Die Studienordnung der Gesellschaft Jesu. Mit einer Einleitung, Freiburg i. Breisgau 1896.
- 5/ 3. 3. 1554, Řím, list I. z Loyoly rektorům kolejí Tovaryšstva, Výbor z listů a instrukcí, č. 81, s. 203.

- 6/ Údaje o početním stavu členů provincie čerpáním z výročních zpráv české provincie T. J. /*Litterae annuae provinciae Bohemiae*/ I-XIX, 1608-1772, Státní knihovna ČSR, odd. rkp. a vzácných tisků MS sign. XXIII C 105. K tomu též srv. A. Kroess, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu* II/1-2, Wien 1927, 1937.
- 7/ *Historia Collegii Clattoviensis S. J.*, Knihovna Národního muzea, rkp. sign. VII C 29. K tomu por. i přehled dat založení kolejí v Životopisném slovníku pražské univerzity, viz. pozn. č. 3.
- 8/ Např. K. Hengst, *Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten, Zur Geschichte der Universitäten in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzung*, Paderborn-München-Wien-Zürich 1981, kde citována i starší literatura.
- 9/ Srv. připojený exkurs.
- 10/ K tomu A. Kroess, *Geschichte der böhmischen Provinz der G. J.*, II/2, s. 425. Zatímco ze Španělska, rodné země Ignáce z Loyoly přišli do Čech jen zmínění 2 muži, Belgičanů /"Belgae" v dobové terminologii/ přibýlo do Čech do konce 17. století 21, k nim je nutno připočítat i 4 obyvatele Flander.
- 11/ *Regulae Communes*, in: *Institutum Societatis Jesu* I. Cituji v překladu podle prvního kompletního závazného vydání v českých zemích /*Pragae* 1705/, pag. 309. J. Schmidl, *Historiae Societatis Jesu provinciae Bohemiae* I, Lib. III, N. 162, pag. 285. Jak píše A. Kroess, *Geschichte der böhm. Provinz der G. J.* I, Wien 1910, s. 146-157 první jezuité

byli v Praze zpočátku schopni kázat jen německy, ale znalost češtiny si museli doplnit.

- 12/ K tomu por. Z. Hojda, *Collegia Nordica*. Jejich vznik, vývoj a význam v reformačních plánech na evropském severu, dipl. pr. FF UK, Praha 1978, s. 29-31.
- 13/ J. Miller, *Historia provinciae Bohemiae S. J.*, StK, odd. rkp. a vzácných tisků, MS sign. 275 XXIII 104/6, pag. 3314.
- 14/ Srv. J. Hanzal, Z dějin pobělohorské rekatolisace, Muzejní a vlastivědná práce 12, 1974, s. 23-24. Hanzal se opírá vesměs o závěry V. Lívy, Studie o době pobělohorské. Rekatolisace, Sborník příspěvků k dějinám hl. m. Prahy 7, 1933, s. 1-121.
- 15/ 6. 7. 1556, Řím, list sv. Ignáce /z "uložení"/ U. Goissonovi do Prahy, Výbor z listů a instrukcí, č. 128, s. 305-308.
- 16/ O V. Lamormainovi píše velmi podrobně R. Bireley, *Religion and Politics in the Age of Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini S. J., and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill 1981.
- 17/ Kritická edice Lamormainovy relace: *Acta Acrae congregationis de Propaganda fide res gestas Bohemicas illustrantia* I/1, ed. I. Kollman, Pragae 1939, s. 17-36.
- 18/ O koncepcích rekatolizace např. S. Sousedík, Valerian Magni. Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století, Praha 1983, s. 35 ann.; týž, Některé projevy antijesuitismu v pobělohorském období a jejich společenské pozadí, *Studia Comeniana et historica* 16, VII, 1977, s. 21, kde i starší literatura.
- 19/ K postupu rekatolizace naposledy velmi důkladně E. Čáňová, Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech /1620-1671/, Sborník archivních prací 35/2, 1985, s. 486-560.

- 20/ Některé z nich zachytil v "postobrozenecké" podobě J. Pavel, *Pověsti českých hradů a zámků I-II*, 2. vyd. Praha 1947.
- 21/ Před násilím výslovně varuje páter Lamormain ve zmíněné relaci /viz. pozn. č. 17/.
- 22/ Touto problematikou jsem se zabývala v článku *Cesta ke vzniku Karlo-Ferdinandovy univerzity. Spory o pražské vysoké učení v letech 1622-1654*, *AUC-Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 24/2, 1984, s. 7-40.
- 23/ Pamětní nápis. Satira na Bernarda Ignáce z Martinic, kterou jménem čtyř stavů Království českého roku 1672 napsal B. Balbín, ed. J. Hejnic, Praha 1988.
- 24/ Jsem si vědoma, že tímto připomenutím nesdělují vzdělané obci žádný převratný objev, ale podobné upozornění pokládám za potřebné, neboť i v jubilejním Balbínovském roce 1988 se stále vytrvale na různých místech objevovala tvrzení, jako by Balbínovo vlastenectví bylo nezvyklým jevem. Por. E. Kubíček, *Národní vědomí českých jezuitů až po dobu Balbínovu. Výroční zpráva Akademického gymnasia v Praze 1929-30*, s. 3-19.
- 25/ Několik listů B. Balbína bylo vydáno v knize J. P. Kučery-J. Raka, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983, s. 393-408 /v překladu Martina Svatoše/; dopisy vztahující se k vydání práce *Diva Turzanensis* přeložil J. Hejnic a zařadil jako přílohu své edice *Pamětního nápisu* /viz pozn. č. 23/, s. 99-113. Některé Balbínovy listy opsal J. Šimák a jsou uloženy v jeho pozůstalosti Ústavu českých a světových dějin ČSAV.
- 26/ Naposledy se takto velmi striktně vyjádřil např. M. Kopecký, *Rozprava krátká, ale pravdivá*, Praha 1988, zejm. s. 207,

kde se dokonce hovoří o internaci.

- 27/ Názorným dokladem jsou i biogramy profesorů filozofické a teologické fakulty pražské univerzity v Životopisném slovníku /viz pozn. č. 3/.
- 28/ Historia Collegii Clatoviensis S. J. 1635-1729, KNM sign. VII C 29 /nepaginováno/, Historia Collegii Gitzinensis S. J. 1636-1772 /nepaginováno/, KNM sign. VII D 22.

75

Arnošt a Bělínka M. D. Rettigové

Noemí Rejchrtová

Třebaže uvážlivá matka r. 1909 taktně poopravila synovu sarkastickou karikaturu z r. 1905, portrét české vlastenky a kuchařky doby předbřeznové v Literatuře české 19. století, sytý a pastózní, přitahuje stále pozornost. Z banální sentimentality vlastenecky výchovných próz i básní M. D. Rettigové, z přeslazenosti Kafička a přetučnělosti Domácí kuchařky se Arne Novákovi zvedal žaludek. Nauzea vyvolávala nejen přiměřenou podrážděnost na matroňu, kolébající se světem bez úzkosti, bez problémů, bez námitek a nejistot, ale vybičovala zároveň i úzkostnou vizi společenské hrozby. Tak chápe sarkasmus Arne Nováka úvodní studie Felicitas Wunschové k edici Domácí kuchařky M. D. Rettigové /Praha, Odeon 1986/.

Pro správnost prorocké intuice Arne Nováka svědčí přinejmenším dva faktory. 1. Není náhodné, že vydání Domácí kuchařky k dvoustému výročí autorčina narození nákladem 143 000 výtisků bylo okamžitě rozebráno a čtenářský zájem si vynutil dotisk. Už česká záliba v dobrém jídle a pití je na pováženou. Podle zajímavého rozboru Nerudovy Balady české Vladimíra Macury /Opus musicum 2/89, s. 37-41/ je zaslaný rytíř Paleček nositelem charakteristických rysů české mentality: "rád dobře jed' a dobře pil", ovšemže také "rád bloudil po Čechách", ale tu "byl vždy jak v mátohách, a nevěděl, kde stojí". Z typicky "českého snu" /těžko nevzpomenout na Český snář Vaculíkův/ se dává spící rytíř budit jen z jara /1848, 1968/, aby pak opět vstoupil "v dumnou říš". Nepochybně česká žravost a ospalost jdou ruku

v ruce. Nadto svědčí nostalgie po biedermaierovské domácí pohodě, romanticky přislazené, o našem hlubokém a nešťastném neklidu. Hledáme úlevný únik za každou cenu.

2. Není náhodné, že ideál ženy M. D. Rettigové zůstal v českém protestantismu tvrdě vyžadovaným ideálem žen farářů. Co na tom, že Rettigová byla katolička? Ideál přiměřeně vzdělané, bezproblémově zbožné, mravně bezúhonné a výchovně působící ženy - vlastenky, společensky imponující, schopné shromažďovat "kávové společnosti" tvůrčích vlastenců, zdatné kuchařky bezmezně pohostinné je nadkonfesijní. Ostatně, přišla-li by řeč na konfese, měliť jsme i my evangelíci svou Rettigovou, ač nese-psala knihu kuchařských receptů. Dost možná, že byla bystřejší a v každém případě Rettigovou předešla ve schopnosti shromažďovat vlastenecky smýšlející intelektuály na pražské faře v Truhlářské ulici. Zbyla po ní jediná báseň: "Výstraha před svědci všem pannám". V záplavě moralistních próz i básní sklonku 18. a počátku 19. století těžko určit, byla-li míněna vážně nebo ironicky. Jedno lze ocenit! na rozdíl od Rettigové není ani trochu sentimentální. Onou evangelickou Rettigovou byla "paní farářová" Rebeka Lešková /1773-1856/, manželka pastora a.v. Štěpána Lešky /+1818/, našeho předchůdce na křížlické faře. Její činnost popsal v kapitole "Salon de Rambouillet v Truhlářské ulici" a "Výstrahu pannám" vydal B. B. Bašus ve svém "pohledu na tvorbu evangelických básníků" s titulem Zazpívám Pánu svému /Praha, Kalich 1988/.

Romantický příběh Arnošta a Belinky M. D. Rettigové, vydaný ve sbírce Mařenčin košíček /Hradec Králové 1821/ a přílohou Domácí kuchařky /1986/ může snad trochu ujasnit nadkonfesijní a nadčasovou přitažlivost biedermaierovského etického schématu.

Mírně zhyřalý osiřelý šlechtický synek Arnošt je osudově jat milostným citem ke své poddané, půvabné a bohabojné Bělince ve chvíli, kdy umírající matka Bělunku zapřísáhne věrností neposkvrněné památce rodinně tradované zbožnosti a ctnosti. Bělinka dlouho odolává, posilována matčíným odkazem. Teprve máj, jehož květy, vůně a slavíci si nezadají s máchovským poetismem, pohne ctnostnou Bělunku zprvu k platonickému, postupem zářivého léta k méně platonickému projevu lásky. Arnošt se zaváže před Bohem přísahou věrnosti za hrob. Odjíždí na pohřeb strýce - poručníka, který jediný mohl být překážkou nerovného sňatku. V sídelním městě je mu nastroženo osídlo v podobě strýcovy schovanky Anežky, která si v půvabu, zbožnosti a ctnosti nezdá s Bělinkou, a ve strýcově závěti. Nespojí-li se sňatkem Arnošt s Anežkou, vyděduje strýc oba a Anežce nezbyvá než doživotní úděl jeptišky. Nadto Anežke vzplála stejným citem jako Bělinka. Netřeba líčit mravní zápas Arnoštův. Těhotná Bělinka, šťvaná intuicí, omdlévá v chrámu, kde se zpečetuje manželský svazek Arnošta s Anežkou. Ani vydatný finanční příspěvek a příslib doživotního opatření Bělinky i nemanželského dítěte nezabrání Erinyím /"pekelným vzteklicem svědomí"/, aby nepronásledovaly Arnošta jako biblického Kaina. Bělinka volí sebevraždu. Až v máji dalšího roku se Arnošt o jejím osudu dozví. Na chmurných toulkách bujnými hvozdy je zasažen bleskem a stěží stačí svou nevědomou choť informovat o zaslouženém trestu za vlastní věrolomnost. Rettigová sumarizuje mravní naučení: "Takový nešťastný konec vzaly tři osoby, ježto by dlouhý a šťastný věk trávití mohly. Jediné provinění, jediný krok ze stezky ctnosti uvedl je do labyrintu ouzkostmi naplněného, až naposledy k brzkému hrobu".

Ve výchovné povídce Rettigové, určené mládeži, není nic, co by výrazně uráželo protestantskou věrouku a etiku. Morality příběhu zato bezpečně ukazuje k předkřesťanským, antickým kořenům. Hned zkraje zaujme závazná památka zemřelé - Bělinčiny matky. Křesťanství přeznačilo kult mrtvých dílem biblicky, dílem pověrečně. "Oblak svědků" /Židům 12,1/ se stal podkladem učení o církvi bojující a zvítězilé. Ovšem už Augustin v De civitate Dei poněkud trnul nad zbudelým kultem křesťanských mučedníků a křečovitě se snažil obhájit uctívání křesťanských svědků jako jinorodé antickému pantheonu. Reformace napřela teologické síly, aby pověrečnost kultu mrtvých - svatých radikálně odbourala. Podařilo se jí to v tenké vrstvě bohosloveckých intelektuálů, neuspěla ve formování lidové zbožnosti. Běda každému "cizinci", který se ani pokrytecky nedokáže přizpůsobit hluboce zakořeněné křesťanské morálce, střežící antický kult mrtvých! Tak varuje Albert Camus.

Výraznějšího křesťanského přeznačení se v próze Rettigové dostalo antické či obecné náboženské utilitární modlitbě. Bělinka se snaží vroucími modlitbami prodloužit život matky. Rettigová, autorka modlitební knihy pro ženy /Křesťanka vzývající Boha, 1827/, usměrňuje Bělinčinu představu /"Má modlitba prodlouží mile živobytí mé matky, ježto mi nyní tak jest potřebná"/: "Pán živobytí" může rozhodnout jinak. Modlitba křesťana není nástrojem utilitární manipulace Bohem.

Pozoruhodná je Bělinčina modlitba v mezní - sebevražedné situaci. V souboru modlitební knihy by se ji Rettigová neodvážila publikovat; sebevražda vybočuje z křesťanského etického schématu. Přesto je naléhavým sociálním problémem, přesahujícím hranice 19. století. V Bělinčině sebevražedné modlitbě

čteme patrně nejsvobodnější společenské i křesťanské vyznání Rettigové. Do úst dívky, pro niž by křesťanská společnost s přísným morálním kodexem neměla slitování, klade Rettigová variantu Ježíšovy modlitby na kříži. Bělínka se modlí za odpuštění i pro Arnošta, který "nevěděl co činí" /když se zapřísahal věrností/ a odevzdává svou duši Bohu. I křesťanekou společností odepсанý sebevrah se může modlit Ježíšovými slovy a dovolávat se jeho milosti.

Zato plně anticky chápe Rettigová problém viny. V celém příběhu dominuje osudovost. Stačí nepatrné "překročení míry" /osnovný homérovský motiv/, aby se dal do pohybu neúprosný, fatální kruh viny a trestů. Nechybějí ani Erinye - "pekelné vzteklice svědomí". Základní obsah křesťanské zvěsti o milosti a odpuštění je ve výstražně výchovném záměru nadobro vyřazen. Lidová zbožnost a mravnost, prezentovaná Rettigovou, přestává na spravedlnosti neúprosného osudu. Z této perspektivy lépe pochopíme, proč Janu Kalvínovi v Instituci náboženství křesťanského tolik záleželo na tom, aby čtenářům vysvětlil neslučitelnost víry v Krista s vírou v osudovou zákonitost.

Rettigová, třebaže jí "ve smíru plyne v mlze kuchyňské páry" a umí v "rozpoltnění mezi krajní sentimentálností a krajní banálností" jedním dechem dávat "návod, jak možno ve smíru žít s Bohem" a poučovat "mladou hospodyňku v domácnosti, jako sobě počínati má, aby své i manželovy spokojenosti došla" /A. Novák/, plně vyhovuje etické poptávce společenského průměru. Ostatně i nadprůměrné tvůrčí osobnosti dneška těžko překonávají morální schéma M. D. Rettigové. V podstatě modernizované podobě je například poslední film Věry Chytilové /Kopytem sem, kopytem tam/ jen variantou výchovné výstrahy Arnošta a Bělínky! odplata za

promiskuitu je smrt /AIDS/. "Klidný úsměv masité tváře" /A. Novák/ nás neúprosně provází i apokalyptikou současnosti.

Beseda na Blaníku 7. září 1840

Vladimír Macura

Dopisovatel Květů "Milostín" poslal redaktorovi drobnou zprávu o návštěvě Blaníka uskutečněné v září 1840. V říjnu téhož roku byl jeho příspěvek¹ uveřejněn. Čteme tam:

"Sestupujícího z kopce již zdaleka mne překvapila hlučná hudba, takže maje právě na myšlénkách známé po Čechách pověsti o této hoře, na okamžik jsem se pozarazil, domnívaje se, že blaničtí hrdinové povstávají ze svého staletého snu. Šel jsem tedy chutě dále, abych snad některého z nich spatřil, a tak - nežliby do lůna hory opět zanikli a na století neb déle znovu se schovali, nějakých bližších známostí o nich nabyt a svým krajanům - především ale těchto listů čtenářům - sdělit mohl. Avšak - co divu - místo starorytířského sboru spatřil jsem tu pod velikým bukem četnou novověkou společnost, radostné shromáždění okolních úředníků".

Zpráva je zřetelně psaná v lehčím tónu, čtenář tehdejších Květů ji však bezpochyby nevnímal v tak groteskně vyhoceném napětí mezi legendární a reálnou skutečností, jak ji nutně vnímá čtenář dnešní. Milostín, který se pouští po stopě tajemné hudby, nenalézá nakonec převrácený, satirický obraz hledaného ideálu. V prostoru besídky s vyhlídkou a pod velikým bukem uspořádala svou "besedu" vlastenecká společnost. Jak se ukázalo, šlo o skupinu z Vlašín, která se organizovala kolem Antonína Norberta Vlasáka. Činnost shromážděné společnosti je popsána věcně a se sympatiemi, a rozhodně beze stop ironie jako setkání lidí, "dílem v přátelském hovoru hodujících, dílem

zpívajících, dále hudbu několik kroků vzdálenou poslouchajících, až pak pozděj krásná pleť kávou a pánové vínem rozveseleni i pod bukem tančiti počali."

Vlastně se zdá, že setkání s vlašimskými vlastenci je přímo těžištěm zprávy - jejich společnost je představena jako vzorová, pořádající besedu na úrovni plně odpovídající ideálu zábavy tehdejší české měšťanské a intelektuální elity, což nutně zahrnovalo z hlediska vlastenecké normy nejen obecný kulturní standard, ale i jeho vyhroceně nacionální náplň. Milostín o tom píše dále: "Ochotnou laskavostí přítomných do společnosti přijat, strávil jsem několik velmi příjemných hodin, jichžto půvab na mně působil tím více, ježto veskrz jen hláhol materské řeči se rozlehal, a mnoha píseň národní se zazpívala. Podivení mé nad touto bohužel obzvláště mezi vyšší třídou a krásnou pletí vzácnou náklonností k jazyku národnímu vysvětlil mi horlivý vlastenec, vlašimský kaplan v. p. Vlasák, sděliv mě, že ve Vlašimi každá nově vyšla knížka česká jakož i každý časopis se najde." Tato "novověká společnost" se v perspektivě článku v Květech zřetelně jeví právoplatným dědicem "starorytířského sboru", "blanických hrdinů". Pro Milostína nebyla tato analogie jen náhodná, udržuje ji až po sám závěr textu, kdy konfrontuje obraz okolní "tiché krajiny" s "neobyčejným hlučným příchodem" vlastenců do Louňovic.

Zpráva prostě není tak zcela "nevinná" /v barthesovském smyslu/²: blanická tradice v ní rozhodně není prostě a nezáludně zmíněna, ale vědomě a záměrně interpretována a přetvářena. Milostín zdůrazňuje z mnohých jejích momentů z hlediska cílů národní ideologie využitelných především dva. V první řadě podtrhuje napětí mezi "minulostí" a "přítomností", které

je s legendou spojeno. Blaník se z toho hlediska přímo jeví konzervou minulosti, "minulé slávy", "minulého hrdinství", načasovanou pro budoucnost. Dále Milostín vysouvá do popředí protiklad "spánku" a "probuzení". Blaník je sice horou spících, ale je to spící vojsko připravené k zásahu ve chvíli nouze. Současně to znamená, že v idylické české krajině Blaník vytváří výšeč tajemné skryté aktivity: jeho spánek je zdánlivý, znamená pouze soustředění k činu. Naproti tomu v pravém smyslu slova spící je jeho okolí: česká krajina, celá česká země a – bez obtíží domyšleno – zejména "český národ", o který tu v podtextu běží. Tento výklad nebyl zdaleka jediný možný: v jiných verzích obrozené aktualizace blanické tradice naopak mohl být Blaník vnímán nikoliv v konfrontaci s "českým národem", ale jako jeho alegorizovaná ztělesnění /český národ z hlediska tohoto nazírání v sobě skrýval minulost jako záruku svého příští, byl spícím hrdinou připraveným k probuzení atd./. K blanickému mýtu alegorizujícímu národní poslání se prostě přimyká jako jeho aktivistická, agitační verze alegorizující naopak konkrétní společenskou a kulturní činnost vlastenecké špičky. Usnadňovala to již konvenční emblematika konfrontující "spící" s "probuzenými" a ještě explicitněji s "budiči" či "buditeli". To dovolávalo nazírat vlasteneckou činnost /zejména aktivní užívání českého jazyka ve zpěvu, literatuře a stále výrazněji ve veřejné komunikaci/ jako "buzení" spících, jako jejich vytrhávání ze "spánku" a "ticha". Tato emblematica odrážela v mnohém jistě podstatnou /ale zákonitou/ slabost národní kultury, pro kterou v dané chvíli byla stále ještě fakultativním prvkem a v zásadě ne zcela nutně potřebným luxusem sám smysl sdělení /takové hodnoty jako

původnost, objektivnost, estetická hodnota aj./, zatímco prvořadou nutností byla produkce "českých zvuků". Na druhé straně se tu však už naznačovala také nová, expanzivnější koncepce vlastnictví, jeho orientace vně, z "tichých" pracoven, do veřejných prostranství.

Zdánlivost "spánku" a "tichosti" Blaníka v pověstech prozrazovaly tajemné zvuky v okolí /troubení, bubny/. Jistě se ne náhodou pro Milostína staly vodítkem pro hledání legendárních hrdinů. Pouští se po hlese "hlučné hudby" a vzápětí ostentativně dává najevo, že nachází, co hledal: seskupení vlastenců zaobírající se činností sice všední, ale stále ještě "zvláště mezi vyšší třídou a krásnou pletí vzácnou" /tj. odlišující tuto skupinu od okolí stejně jako se z něho svou ztájenou činností vyčleňuje památná hora/. Tak či onak: vlastenecká skupina v čele s A. N. Vlasákem je s "blanickými hrdiny" přímo identifikována, je představena jako skupina "novověkých" blanických hrdinů.

Že taková identifikace skupině samé nebyla cizí máme konečně bezprostředně doloženo způsobem, který by mohl až překvapit u Vlasáka, známého jinak strízlivostí a věcností. Úsilí o krajně nevzrušený, objektivistický přístup k "staroslavnému Blaníku" je mimochodem patrné z Vlasákova popisu lokální slavnosti v Louňovicích³ tištěného v Květech tři roky na to: se zodpovědností topografa blízkou našemu času důsledně vztahuje autor "tajemné projevy" hory k reáliím archeologickým. Přesto máme k dispozici také zcela jiný obraz A. N. Vlasáka, jak přivedí do vlašimského pivovarského kasina, obvyklého místa schůzek místních vlastenců, skupinku mladých přátel převlečených za blanické rytíře a sám je kostýmován jako jejich

vůdce: "Vlasák, představuje tohoto hrdinu, zpíval mocným svým orgánem a šťastně voleným lehkým nápěvem strhl, jako vždy jindy, také tentokráte společnost k velikému nadšení. Všichni hřmotně doprovázeli a opakovali poslední řádky každé sloky."⁴

Milostínovi znovunalezení "blaničtí hrdinové" jsou však přece jen již jiní. Jsou "přítomní" nejen v tom, že odmítají chiliasticky odsunout okamžik záchrany českého národa do daleké budoucnosti, ale programově z ní dělají otázku přítomné konkrétní historické chvíle. Odmítají především převzít "slávu zbraní" mytických hrdinů jinak, než jako součást žertovného kostýmu: jejich zbraně, moderní nástroje slávy, jsou jednoznačně zbraněmi ducha. Toto téma se stává přímo šiboletem aktivizující se vlastenecké společnosti. Vracelo se v apoteóze Jungmanna jako novodobého hrdiny, jenž již není hrdinou minulosti, který "mečem války koleje osudu přetrhnul", ve Vocelových slokách o tom, že "bitvy krvavé a seče / neotevrou blaženosti chrám", a v postavení "světla bleskných mečů", tedy zbraní ducha, nad zbraně reálné⁵ stejně jako v mnoha dalších dobových projevech. Tímto přesvědčením podstatněji neotřásl ani události roku 1848: čin záchrany národa pro vlasteneckou společnost zůstal zásadně činem v rovině verbální. Hodnota činu verbálního se dokonce stala přímou výčitkou zápasům minulosti. Zcela ve smyslu Koubkova výroku:

A ty stíny našich zbojných dědů
žesnou, že bez války jdeme k předu!⁶

Zdá se, že vlastence do jisté míry jako by přitahoval i nápadný "kryptický" ráz Blaníka: bojovnost skrytá pod poklidnou tvářností zaobleného kopce. Řada forem vlastenecké činnosti na sebe brala podobnou kryptičnost: vnějšková nevinná zá-

bava se skrytým významem politického dosahu. Manželka doktora Špotta, jednoho z lékařů spjatých s Amerlingovou Budčí, vzpomíná na oblíbené vlastenecké "besedy" v hostinci, spjaté s provoláváním slávy kapelníkovi Svobodovi. Zmiňuje se o tom, jak jednou do středu vlastenců pohrávajících si s dvojznačností jména, a tedy i své "demonstrace" prostřednictvím výkřiků "Ať žije Svoboda! Sláva! Ať žije Svoboda!", vyskočil na stůl mladý Josef Frič s červenobílým českým praporem, načež se pak shromáždění chopili stolu a nosili ho místností.⁷ Mladý Josef Frič nejspíš jediný z celé společnosti porušil lechtivou dvojznačnost hry a rozevlátým praporem vlasteneckou besedu posunul nebezpečně k jedinému významu.

P o z n á m k y :

- 1/ Milostín, Beseda na Blaníku. Květy 7, 1840, 41, 8.10., s. 327-328.
- 2/ Roland Barthes, Mythologies, Paris 1957, s. 209.
- 3/ V....k [= Antonín Norbert Vlasák/, Z Louňovic. Květy 10, 1843, 64, s. 258.
- 4/ Srov. Jan Hertl, Blanická pověst, její zdroje a proměny. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 5, 1964, s. 121-154. Cit. ze s. 141.
- 5/ Nekrolog J. Jungmanna v Poutníku 1847. Jan Erazim Vocel, Labyrint Slávy, Praha 1846, s. 251.
- 6/ Jan Pravoslav Koubek, Sebrané spisy veršem i prózou I, Praha 1857, s. 47.
- 7/ Josefa Špottová, Ze zápisků. Zvon 8, 1908, s. 72-74. Cit. ze s. 74.

Spolek českých spisovatelů r. 1841?

Mojmír Otruba

1.

Za uvolněných cenzurních poměrů v r. 1848 uveřejnil Tyl článek *Nebezpečný proslov*,¹ v němž vyprávěl, proč pražský městský hejtman /policejní ředitel/ Peter von Muth zakázal provozovat Tylův básnický proslov určený k slavnostnímu zahájení her v Stögerově Novém české divadle v Růžové ulici 28. září 1842. Ještě předtím, v době letních příprav na novou českou divadelní scénu, předvolal si městský hejtman k sobě Stögra a důrazně mu doporučoval, aby Tyla nejmenoval režisérem /tj. prakticky uměleckým vedoucím/ svého divadla. Stöger o tom Tyla informoval a na jeho otázku: "Proboha vás prosím, měl jste někdy něco s městským hejtmanem?" Tyl v uvedeném článku odpovídá: "Ano, měl jsem s ním vloni mrzutost stran českého bálu. On nám dělal v té věci překážky, a já ho pak musel ještě s jedním přítelem u prezidium žalovat."

Tyl sice nesplnil svou přípověď z téhož článku, že "bude také dáno na světlo", o jaké překážky a o jakou žalobu šlo, když se v Praze chystal druhý český ples /který se konal 3. února 1841/, ale jeho narážka neušla pozornosti pozdějších historiků. Objevitel a první vydavatel Tylova článku Ferdinand Strejček² shrnul četná fakta vztahující se k této události, avšak musil konstatovat, že dosud známá dokumentární literatura nepostačuje k plnému vysvětlení. Když pak o něco později pojednával Josef Klik³ souhrnně o historii a národně buditel- ském významu pražských českých plesů z r. 1840 a 1841, praco-

val též s dotud neznámými dokumenty z dnešního St. ústředního archívu v Praze a s jejich pomocí mohl už vysvětlit i to, nač narážel Tyl v svém Nebezpečném proslovu.

Domníváme se, že dvě základní archiválie z těch, na něž poprvé poukázala Klikova studie, čerpajíc z nich potřebné údaje o historii českého bálu 1841, představují dokumenty, jejichž význam nespočívá jen v jednotlivých věcných informacích v nich obsažených, ale také v jejich textové celistvosti. Následující kompletní reprodukce těchto dvou dokumentů /v českém překladu/ není však vlastním cílem našeho článku, nýbrž prostředkem.

Za půldruhého století, které nás dělí od prvních českých bálů, radikálně se změnila optika našeho nazírání na obrozenské národně buditelské úsilí. Dvě tři generace, které přišly těsně po obrozencích, často líčí značné utrpení, jemuž byli z vládní strany vystaveni obhájci národních práv, a leckdy je vysloveně nazývají mučedníky; řekněme, že se tu zveličoval odpor, jež bylo nutno při novém konstituování národní společnosti překonávat, a že zveličování mělo sloužit právě těm, kdo se vydávali za přímé dědice obrozenců, mělo zvětšovat cenu jejich dědické legitimace. Dnes se nejednou setkáváme s hodnocením přímo opačným, s představou "idylického starého Rakouska", jehož poklidnosti odpovídaly formy jak národního zápasu, tak represí proti němu; řekněme, že naše společnost mezitím pozhalo daleko drastičtější podoby potlačování a obhajování společenských a individuálních práv a tyto čerstvé zkušenosti že zpětně zabarvily buditelské úsilí obrozenců barvou idyly. Konkrétní dokumenty jedné konkrétní události z let obrození mohou již samy o sobě, bez dalších komentářů napomoci tomu, že nepodlehne ani jedné, ani druhé optice a budeme chtít regenerovat nezávislost svého

pohledu na situaci tzv. buditelů. Z reprodukce dokumentárních textů má mimoto vyplynout - a to je konečný cíl článku -, že historie druhého českého bálu v Praze je i součástí historie české literatury.

2.

J. K. Tyl a J. S. Tomíček podali 2. ledna 1841 c. k. městskému hejtmanství v Praze stručnou žádost, aby jim bylo co možno brzy povoleno uspořádat 27. ledna 1841 na Barvířském /dnešním Slovanském/ ostrově společenský ples s českými pozvánkami, tanečními pořádky, jídelními lístky "a jinak potřebnými věcmi". Současně žádají o urychlené udělení imprimatur české pozvánce na ples /jejíž text přikládají/ a na rubu žádosti uvádějí prosbu, aby vyřízení obojího bylo zasláno tiskaři Janu Spurnému.⁴ Oba žadatelé připojují k svému podpisu titul "Literat",⁵ což později sehrálo v této události značnou roli.

O čtyři dny později /6/1 1841/ informoval pražský lékař Václav Staněk⁶ v soukromém dopise K. A. Vinařického už také o vyřízení této žádosti: "Našinci chtěli dát bál - a hle, není jim povoleno - totiž v té formě jako vloni - mohou prý jít do kterého bálu chtějí, a mohou mluvit jakým jazykem chtějí, ale české lístky pozvací, český pořádek taneční není povolen /jídelní lístky také ne/. - „In Österreich haben alle Nationen gleiche Rechte, warum nehmen sich die Böhmen aus? Das ist ein Separatismus!“⁷ - Němci a každý smí ve svém jazyku mateřském psát taneční lístky."⁸ Jak dále uvidíme, byl tu zvláštní důvod, proč právě V. Staňka zprevil Tyl o tom, s jakými argumenty zamítl městský hejtman Muth žádost o povolení plesu. Vlastní "stížností" na Mutha /o níž je uvedené zmínka v Tylově článku Nebezpečný proslov/ je podání c. k. zemskému prezidiu /nejvyššímu purkrabí

hr. Karlu Chotkovi/ ze 7. ledna 1841, podepsané opět Tylem /s titulem "Schriftsteller"/ a Tomíčkem /s titulem "Literat"/:

Veleslavné c. k. zemské prezidium!

V hluboké úctě podepsaní zamýšlejí po způsobu zdejších oblíbených, soukromníky pořádaných společenských plesů uspořádat pro své příznivce a přátele právě takový společenský ples na Barvířském ostrově - a to s českými pozvánkami, tanečními pořádky, jídelními tarify a jinak snad potřebnými věcmi. V této záležitosti se úřední cestou obrátili - jak to dokládá sub A přiložené rubrum - na zdejší policejní úřad a současně s tím předložili k cenzuře předlohu vstupenek. Pro tuto věc byl podepsaný - Jos. Kaj. Tyl - osobně předvolán na městské hejtmanství a tam mu bylo od pana dvorního rady von Mutha jediné a pouze ústně dáno na vědomí, že nemůže být uděleno povolení k společenskému plesu námi zamýšlenému, poněvadž oprávnění k takovému podniknutím přísluší pouze hostinským, jinak ale že se žádný soukromník tím nesmí zabývat.

Aniž se pouštějí do patřičnosti tohoto výroku, - vždyť právě pro letošní karneval je dokonce ve veřejných listech oznamováno více společenských plesů, které jsou pořádaný soukromníky nebo jednotlivými členy stavu, a k tomu se vztahující platný zákon nezakazuje kromě studující mládeži veskrze nikomu uspořádat plesy: odvažují se v plné úctě podepsaní - v oprávněném zármutku, že jim městské hejtmanství na jejich písemnou, úřední cestou podanou prosebnou žádost upřelo právem očekávaný písemný výměr - v úctě prosit veleslavné c. k. zemské prezidium o milostivé povolení k zamýšlenému společenskému plesu.

Pan městský hejtman poukázal při svém ústním výroku dále na to, že nám nemůže být uděleno povolení k tomuto plesu také proto, poněvadž chceme přitom užívatí češtiny. Daleko vzdálení tomu, aby chtěli při své vysoké úctě k policejnímu úřadu proti jeho opatření poukazovat na ústupek od nynějších schválených ustanovení: věří přece, že to s řádnými syny svazku otcovsky spravovaného nejspravedlivější vládou ještě tak daleko nedošlo, aby se musili - v běhu našich osvícených dní sotva k uvěření! - teprve doprošovat, když chtějí v přátelských kruzích mluvit svou vrozenou, milióny milovanou, vládou při úřadech moudře přikázanou, pro čestná uznání, jichž se jí dostalo ještě v nejnovější době, vynikající mateřštinou! Věříme dále, že smíme

před tribunálem nejvyššího zemského místa tím spíše očekávat vyhovění naší pokorné naléhavé prosby, že si ji dovolujeme předložit ve jménu všech počestných občanů, kteří by spatřovali v odpírání nevinné, každému příslušející zábavy zkracující újmu - a v požadovaném od nich veřejném zapírání mateřštiny ponižování jejich národnosti.

Dále věří podepsaní, že se povolení k tomuto plesu tím spíše dožadovati smějí - ba dožadovati musejí, že nemohou mlčky zůstat v platnosti předhůzku pana městského hejtmana, že "ta věc by byla separování". Nezamýšlíme nijaké separování! - vždyť to by musela být všechna podniknutí tohoto druhu, která jsou zaměřena jen na určité hosty, opatřena tímtéž jménem; a že se toto takzvané separování děje také při jiných plesech, zjevně spočívá v povaze společenského plesu, a tedy není záměrně smyšlené, jak p. městský hejtman při svém ústním rozhodnutí tvrdil. Uvádíme to se zamítnutím přisuzované nám lži jako důkaz toho, že náš úmysl tím méně může být nazýván separováním, když k tomu dostane volný přístup každý poctivý člověk bez rozdílu stavu, jenž může buď přitom přispět k rozmnožení společenského veselí, anebo sám si v něm nalézt potěšení.

V plné účtě podepsaní tudíž závěrem prosí, aby veleslavné c. k. zemské prezidium ráčilo udělit povolení k tomuto společenskému plesu v jeho vpředu uvedené podobě a - protože chtějí ples pořádat již 27. t.m. - aby ráčilo svůj vysoce milostivý výměr udělit vbrzku.

Na rubu této žádosti je s datem 9. ledna 1841 rozhodnutí zaslat spis dvornímu radovi a městskému hejtmanovi /Muthovi/ k vyjádření do 24 hodin. Jeho obsáhlá odpověď /7 str. rukopisu/ je z 11. ledna 1841:

Veleslavné c. k. zemské prezidium!

Předchozí podání tak se nazývajících českých literátů Jos. Kajetána Tyla a Jana Tomíčka, v němž žádají o povolení, aby směli konst 27. t.m. společenský ples na Barvířském ostrově s českými vstupenkami a jinými věcmi, a současně si stěžují na zamítavé ústní rozhodnutí, které dostali od podepsaného na podobnou žádost zde podanou, ráčili jste mi, Vaše excelence, podati vysokou

dekretací a tergo z předvčerejšího dne č. 150 k vyjádření do 24 hodin.

Následující rozklad zároveň osvětlí způsob mého postupu, jeho zákonné podklady a neprovdívanost údajů obsažených v podání, při nichž se proto musím ohlížet také po dřívějších obdobích. Již od let stávalo se v slovanských provinciích patrným úsilí individuí holdujících slovanskému idiomu působit pro jeho kulturu a rozšíření; protože zpočátku byli ti, kteří se na tom podíleli, méně početní a většinou patřili k stavu vzdělanějších, spokojili se s tím, že se této tendenci věnovali nehlučně, což ale nadále už nebyl ten případ v novější době a zvláště od onoho údobí, kdy se k této tendenci přidružili mladší, slovanskému kmeni příslušící muži, kteří ihned učinili patrným své úsilí pokud možno všechno poslovanštit; nikoli všichni ze vzdělanějších nezůstali žet k tomuto úsilí neteční; oboustranné počínání všech pro právě zmíněný účel bylo stále nápadnější a podnítilo veřejné diskuse, pro něž dostala tato strana pojmenování čechoslavisté a také ultraslavisté; diskuse o jejich tendenci se množily, protože oni lidé v německých provinciích dědičných zemí se zjevně snažili potírat a podle možnosti snižovat jsoucí německý princip v slovanských provinciích příslušných k tomuto nexu, přičemž také neopominuli pošpinit vše, co je německé nebo co z německého pochází, o čemž jsou ve spisech těchto slavistů, nehledě na pozorování, k nimž jim poskytovaly příležitost jejich počínání a jejich styky v praktickém životě, dostatečné doklady, které jsou neméně doloženy také v úředních spisech.

Od několika let, jmenovitě od té chvíle, co se v Uhrách tak rozhodným způsobem projevila maďaromanie a vynucovala si povolení samotné vlády, nabývaly snahy slavistů pro jejich účel na živosti a úpornosti a u mnoha se dokonce zvrhávaly v těsnější styky, které hned měly za následek rozličná vyšetřování, která i když dosud neprokázala indikované velezrádné záměry, přece konstatovala stranický ruch, k němuž nezůstali neteční ani zdejší slavisté, jak to ukázalo v předchozích letech vyšetřování provedené ve Vídni,⁹ v důsledku něhož musely být také u zdejšího lékaře Staňka prohledány písemnosti, odebrány a odeslány vrchnímu policejnímu ředitelství do Vídně.

Podobně jako Staňka nachází se tady a v provincii spousta takových ultraslavistů, kteří si myslí, že spásu najdou jenom v roz-

širování slovanského principu a v potírání všeho německého, z nichž dostatečně známí starší a vzdělanější, většinou tísňeni povinnostmi a poměry, méně se vystavují veřejnosti, zatímco to přenechávají mladším a jen za stěnou je ovlivňují. Ti to také byli, kdo podnikem dirigujícími v temnotách dohodli se v minulém roce ve svých malých sněmech vystoupit pro svou tendenci takřka veřejnou manifestací a její úspěch měl pro budoucno určovat jejich počínání. Usnesli se uspořádat v Konviktském sále ples bez veřejného oznámení, k čemuž se postarali o to, aby se nežádalo o povolení, náklady na ples aby se shromáždily rozprodejem vstupenek zčásti mezi stejně smýšlejícími slavisty, zčásti mezi zatvrzele českými měšťany rozličných živností, na něž rovněž rádi působí, přitom aby se hleďelo jen k českému prospěchu a připouštělo jak mezi pozvanými, tak u služebnictva užívání pouze české řeči a především ničeho, co odkazuje na němectví; zároveň také rozdělili četné vstupenky bezplatně. Za řídícího činitele toho všeho se nabídl týž Tyl,¹⁰ který po dal vpředu zmíněnou žádost a který je tady furýrem u Latourovy péchoty s občasným uplatněním v kanceláři vrchního válečného komisariátu a zuřivým slavistou. Tím, že si přednosta knižního revizního úřadu Stuchlý¹¹ dovolil, pročež jsem mu dodatečně udělil napomenutí, dát své imprimatur tiskovinám, jejichž vydání záviselo na policejních povoleních, opatřil si Tyl české tisky k rozdělení a použití, které se hned uskutečnilo, pročež nebylo už možno zabránit zamýšlené manifestaci, když se to dostalo k úřední vědomosti. Ples, k jehož konání obdržel hostinský Vorlík běžné povolení na hudbu, konal se 5. února minulého roku v Konviktském sále, vyzdobeném k tomu českými barvami a za zpěvu českých písní, které musel doprovázet orchestr; členové takto nesmělé společnosti někdy pronášeli výroky, pro které, kdyby je bylo bývalo možno zákonně konstatovat, by si zasloužili potrestání. Ultraslavisté využili této události pro svou manifestaci, ale jí samé se dostalo ve veřejných zahraničních listech objasnění vyjevujícího jejich stranické zájmy, takže na samotných vyšších místech byla přijata s nelibostí. Zpreven důvěrnými sděleními, že ti, kdo se na tom podíleli, chtěli tehdejšího karnevalu využít k ještě nápadnější podobné

manifestaci, odmítl jsem proto tiskařského faktora Frantu,¹² nanejvýš zavlíého slovanského harcovníka příslušejícího do nižší třídy, který mi už 23. minulého měsíce odevzdal podání jménem českých literátů a přitom ústně žádal o povolení k českým tiskovinám, a doložil jsem, že žádosti nemůže být vyhověno, a zároveň jsem ho vyzval, aby až se příště dostaví, prokázal, kdo jsou ti obecně zmínění čeští literáti, jakým způsobem se ustavují a za jakých okolností zplnomocnili ty, kdo jsou na podání podepsáni. Nepřišel a já jsem považoval věc tím spíš za odbytou, protože jsem se důvěrnou cestou dověděl, že slavisté mají pořádat ples v skromnější podobě pod záštitou majitele sálu na Barvířském ostrově Novotného.¹³

Avšak s datem 3. t. m. obdržel jsem přiložené podání podepsané furýrem Tylem a jistým Tomíčkem,¹⁴ právě týmž, který se už při vyšetřování Čelakovského¹⁵ vyskytoval jako úskočné redakční individuum a byl proto označen za nezpůsobilého k této práci, ale bohužel od té doby byl stále redaktorem Štěpánkem¹⁶ užíván k redakční práci, podání, v němž to, co požadují, zřetelně označili. Dal jsem si proto předvolat Tyla, poučil jsem ho, že neznám zákonně existující spolek českých literátů, jako jejichž zplnomocněnci si on s Tomíčkem v svém podání počínali, že má o povolení ke konání plesu žádat s vyřízením zákonné taxy majitel sálu Novotný – který je podle městské zakládací listiny povolené podle zákonných předpisů jediný oprávněn k pořádání taneční hudby v svém veřejném sále na Barvířském ostrově –, ten že má přitom dbát policejních předpisů, tudíž že má přitom posloužit buď pouze německým, nebo českým a německým zájmům a nikoho při návštěvě sálu že nemá omezovat, přičemž vůbec budiž ponecháno na majiteli, jakým způsobem provede s hosty nebo se společností hostů úhředu za užití plesu. Udělil jsem Tylovi zároveň výstrahu pro jeho unáhlenou žádost, aby jemu osobně bylo uděleno ke všemu požadovanému povolení ve veškerém jemu vyhovujícím rozsahu, a to obecně i s poukázáním na svrchu dotčené stranické počínání, které již v minulém roce dalo podnět k nežádoucím výkladům, a prokázal jsem mu zároveň, že se zjevně dopustil lži, důrazně tuto lež úředně vyvrátiv, k čemuž důkazy dosud jsou u mne k dispozici.

Událost jsem si dovolil, hned v prvních dnech primitivního podání, Vaší excelenci dát minulého měsíce na vznešené vechmí, dostal jsem vznešené schválení za to, a zachoval jsem se také při druhém podání stejným způsobem; věřím, že vpředu uvedené skutečnosti zcela ospravedlňují postup přitom uplatněný, a současně tím také dostatečně osvětlují obsah podání učiněného na vysoká místa týmiž individui a sepsaného v trestuhodném tónu.

Vaše excelence se ráčí z vpředu uvedeného dovědět, že jsem - nehledě na nezpůsobilost pochybných individuí pro zamýšlené podniknutí a na osvojené si zastupování českého literárního sdružení, nikde, přinejmenším však pro konání plešů neexistujícího - po událostech minulého roku, kdy podobná manifestace vyvolala všeobecnou pozornost, v časopisech výklady všeho druhu, a tím nelibé přijetí na vyšších místech, a při zkušenostech z novější doby, podle níž se tito ultraslavisté snaží využít všeho k podpoře svých tendencí, a dokonce v trestuhodném smyslu, - že jsem na své pozici policejního ředitele a při plné znalosti jejich úmyslů na žádný způsob nemohl vyhověním jejich žádosti, která už sama o sobě je nemístná, současně legalizovat tuto požadovanou novou manifestaci, tudíž se cítím povinován dovolit si navrhnout zamítnutí žádosti, jestliže by podle následujícího již nebyla stažena Tylem, který - jak to prokazuje výsledek Tomíčka, zasláný zde v příloze - předložil Tomíčkovu žádost k podpisu, aniž vzal Tomíček přesněji na vědomí její obsah. Podle ústního vysokého pověření Vaší excelence odebral jsem se k panu adjutantovi generálního velitelství hraběti v. Degenfeldovi, jehož jsem seznámil s drzostí furýra Tyla, a dostal jsem od něho ujištění, že Tyla v té věci osobně vyslechné, vytkne mu jeho chování, které si v této věci dovolil a které se veskrze nesrovnává s jeho postavením, přiměje ho, aby žádost vzal zpět, a zakáže mu jakékoli podobné vměšování do záležitostí jemu nepřislušejících, jinak že musí čekat potrestání, což se také podle ústního sdělení pana adjutanta generálního velitelství již stalo.

Takováto zpráva je podávána při vyřizování vysokého příkazu a tergo s nejposlušnější poznámkou, že podám zvláštní zprávu týkající se užití Tomíčka jako spoluredaktora českých politických novin.

K Muthovu rozkladu je přiloženo Tomíčkovu prohlášení, které učinil a podepsal na městském hejtmanství v Praze 11. ledna 1841:

Tyl mi přinesl uvedenou žádost k podpisu, aniž jsem přesně ohodnotil její obsah. Podepsal jsem ji, protože mi řekl, že on bude zastávat všechno to, co je v ní obsaženo. Je tedy mylné, jestliže je v ní uvedeno, že my nebo přinejmenším já jsem přitom jednal jako spoluzmocněnec či v zastoupení jiných, a není mi to příjemné, jestliže je to z žádosti vyvozováno. Nechtěl jsem přitom dělat veskrze nic, co mohlo vést k námitkám, a žádám tudíž, aby to, co se stalo, bylo považováno za věc zosnovanou pouze Tylem. Jan Tomíček, spolupracovník českých politických novin.

Navzdory tomuto prohlášení /jehož obsah asi byl s Tylem předem dohodnut/ participoval Tomíček i na další žádosti z 19. ledna 1841; zemskému prezidiu ji s ním počali pražští měšťané, sládek Jan Borecký, mlynář Kosmas Hlavsa, sládek Pavel Mnouček, Jindřich Pětros a řezník František Ulík. Při pomínají Tylovu a Tomíčkovu žádost zemskému prezidiu ze 7. ledna 1841, a protože na ni dosud nepřišla odpověď, žádají o její urychlené kladné vyřízení. Přitom uvádějí, že Tyl byl mezitím přinucen upustit od účasti na pořádání plesu a to že nyní na sebe berou podepsaní měšťané a Tomíček. Další archívní doklady k této záležitosti neexistují. Když pražské plakáty a oznámení v tisku zvaly r. 1841 na hudební zkoušku na český ples /29. ledna/, uváděly již jeho konečné datum: 3. února.

3.

Z Muthova rozkladu víme, čím byla vynucena Tylova absence mezi posledními žadateli o povolení českého plesu. Pozoruhodné ovšem je, že se v pozdější memoárové literatuře vůbec vytratila

Tylova /a s ní i Tomíčková/ účast na tomto vlasteneckém podniknutí a že také průběh jednání o ples je tu líčen zcela jinak, než jak vypovídají dokumenty. Nejpodrobněji o tom vypráví v svých Vlasteneckých vzpomínkách J. B. Pichl¹⁷ /který je jinak Tylovi velmi nakloněn a o jeho záslužných národně uvědomovacích akcích se nejednou zmiňuje/. Podle Pichla vzešel podnět k pořádání plesu z kruhů kolem čítárny /"české besedy"/ v Riegrově bytě, Rieger a Pichl byli předními organizátory, oni podali žádost Muthovi, a když ji bez udání důvodu zamítl, vynutili si jeho písemné vyjádření, které mj. uvádělo, že by pořadatelé chtěli českými plesy vyvolávat sváry mezi Čechy a Němci. Rieger s Pichlem prý osobně podali odvolání hr. Chotkovi, který teprve po tom, co žadatelé důrazně stáli za svou věcí a chtěli jít za ní i odvoláním na vyšší místa, ples nakonec povolil s tím, že veškeré tiskoviny českého bálu budou tištěny v obou zemských jazycích. Vzpomínající F. L. Rieger¹⁸ označil za organizátory plesu sebe, Pichla a A. P. Trojana.

Ani věcné diskrepance mezi výpovědi memoátů a archívních dokumentů nemohou ovšem zabránit tomu, abychom žádosti Tylovy a Tomíčkovy neviděli jako projev dochody v širším vlasteneckém okruhu. Např. o Riegrově účasti nepřímě svědčí údaj Muthův, že vůbec první, "primitivní" žádost o ples /z prosince 1840/ mu přinesl J. Franta Čumavský, - jemuž Rieger nedávno přenechal jeden pokoj svého bytu a čítárny v tzv. Koppmannském domě v Templové ulici /čp. 699/. Z Muthova rozkladu také zjevně vyplývá, že první žádost podepsali spolu s Frantou další spisovatelé.

O srovnání širšího okruhu lidí svědčí nejmarkantněji to, že se nejen Tyl s Tomíčkem, ale předtím již i Franta a s ním další /jejichž počet a jména neznáme/ na svých žádostech poe-

pisují jako "spisovatelé". Můžeme ponechat stranou Muthovu dedukci, že snad jde o tajný spolek českých literátů, - vidět za několika podpisy hned nezákonné spolčování a pletichy proti režimu patřilo vždy k metodám a chlebíčku policejních dozorců absolutistické vlády. Nemá smysl pátrat po tom, zda na samém počátku 40. let opravdu existoval v Praze nějaký český spisovatelský Repeal; lze se jen domnívat, že podnět k tomu, aby se žadatelé o povolení českého plesu podepisovali jako "spisovatelé", vyšel z okruhu Riegrovy čítárny.¹⁹ Proč se však takto podepsali, a to na úředním podání, které se týkalo zájmů české společnosti v Praze?

Jste si vědomi spojitosti obrozené literatury s národně uvědomovacím procesem, víme rovněž, že tehdy literatura také suplovala leckteré funkce, pro něž daná česká komunita neměla patřičné speciální nositele. Toho si byli ovšem vědomi sami obrozenští spisovatelé, např. 1837 píše Tyl: "I musímeť se tedy také literatury naší držeti; plody její jsou naše školy, naše vzdělávací ústavy, - dokud nevyhnutelná potřeba místa k jiným nevykáže; literatura je náš ouřad, naše správa."²⁰ Když se tehdy český spisovatel ve veřejné tiskovině podepisuje pod nějaké prohlášení, zasláno nebo výzvu, uvede - souvisí-li to s obsahem - svůj titul redaktora, dramaturga apod., nikdy se však netituluje "spisovatel". Jestliže se však více než tři literáti - zřejmě v dohodě s dalšími vlasteneckými přáteli - takto podepsali na podáních určených vládním úřadům, a to na podáních, která se důsledkově týkají upíraných národně společenských práv, nepřímou tím označili novou českou literaturu za reprezentanta a mluvčího těchto kolektivních lidských práv. Podepisující se pro vládní

institute při této příležitosti jako "spisovatelé", vyjadřují vlastně, že za daného národně společenského stavu a vládního režimu "literatura je náš ouřad, naše správa". Manifestační titul "spisovatel" u podpisů na úřední listině značí, že se spisovatelé oficiálně přihlašují k své neoficiální společenské odpovědnosti. Je to časově první doklad toho druhu v naší literatuře, a v tomto smyslu pak i první doklad o "spolku" českých spisovatelů.

P o z n á m k y :

- 1/ J. K. Tyl: Nebezpečný proslov, Příspěvek k dějepisu našeho národního vyvinování, Včela 15, 1848, č. 27, 28, 30, 32; viz Spisy J. K. Tyla, sv. 15, Divadelní referáty a stati, ed. Miroslav Kačer, Ludvík Páleníček a Břetislav Štorek, Praha 1960.
- 2/ Ferdinand Strejček: Nebezpečný proslov, Praha 1929.
- 3/ Josef Klik: Kapitolka z národního ruchu doby předbřeznové, sb. Od pravěku k dnešku 2, Praha 1930, str. 375-388; tam také shrnuta literatura předmětu. - Uvedené dokumenty jsou ve fondech SÚA v Praze, PGT 1819-1848, T 23, 1841.
- 4/ S tiskařem a nakladatelem J. Spurným byl Tyl tehdy v pracovních stycích, od 1840 redigoval pro něho revui Vlastimil.
- 5/ Žádost i následné podání zemskému prezidiu z 7/1 1841 jsou psány rukou Tylovou. Oba dokumenty jsou v původním znění otištěny in Spisy J. K. Tyla, sv. 16, Paralipomena - Korespondence, ed. Mojmír Otruba, Praha 1989.
- 6/ Václav Staněk /1804-1871/, lékař /od 1833 nastálo v Praze/, autor odborných českých spisů medicínských a přírodovědných, švagr F. L. Čelakovského a Josefa Friče. V jeho pražském bytě bylo významné středisko národní společnosti, které navštěvovali i slovanští hosté Prahy včetně Slováků.
- 7/ Zřejmě reprodukce výroku Muthova. /"V Rakousku mají všechny národy stejná práva, proč se Češi vylučují? To je separatismus!"/
- 8/ K. A. Vinařický: Korespondence a spisy pamětní 2, 1833-1849, ed. V. O. Slavík, Praha 1909, str. 357.

- 9/ Pro údajné tajné spolčování mezi Slovy byli ve Vídni v říjnu 1840 policejně vyšetřováni studenti Bloudek, Hauf, Mašín, Otto, Vusín, nejhůře přitom byli postiženi Kampelík /delší čas vězněn/ a Podlipský /po dlouhodobém vyslýchání byl dán pod policejní dohled/. Podezření na Staňka způsobil dopis, který mu "ve jménu všech Čechoslovenů" zaslali vídeňští studenti s díky za vyléčení těžce nemocného Vinařického a který policie interpretovala jako projev tajného spolku; viz Josef Volf: Ve jménu všech Čechoslovanů, Česká revue 21, 1928, str. 99 n. Staněk byl pro četné styky zejména s jihoslovenskými intelektuály policejně vyšetřován i později.
- 10/ J. B. Fichl jmenovitě uvádí /Vlastenecké vzpomínky, ed. Miloslav Hýsek, Praha 1936, str. 120 n./ členy výboru, který připravoval ples a jehož činnost řídil Tyl. Vzpomínku Pavla Mnoučka na přípravu prvního plesu zaznamenal Čeněk Zíbrt in ČČM 72, 1898, str. 67; o tomto plesu, jeho přípravě a ohlasu viz podrobně v studii Klikové uvedené zde v pozn. 3 a v kn. Neděžďa F. Melniková-Papoušková: Praha před sto lety, Praha 1935, str. 305-312.
- 11/ F. A. Stuchlý zřejmě i jinak byl nakloněn českému národnímu hnutí.
- 12/ Josef Franta Šumavský /1796-1857/, jazykovědec, pedagog, redaktor literárních periodik, beletrista. Byl občas nucen žít se příležitostnou prací v tiskárnách /např. jako korektor/, faktorem nikdy nebyl; Tomíček a Tyl patřili mezi jeho blízké přátele.
- 13/ Václav Antonín Novotný /1777-1851/, pražský mlynář, koupil v 30. letech 19. stol. Barvířský /později Žofínský, dnes Slovanský/ ostrov a vytvořil tam pražské kulturní a společenské středisko.

- 14/ Jan Slevomír Tomíček /1806-1866/, literární kritik, redaktor, básník. Když se 1834 stal F. L. Čelakovský redaktorem Pražských novin a České včely, přijal Tomíčka do redakce a víceméně mu přenechal péči o Pražské noviny; jejich faktickým redaktorem pak Tomíček byl i za titulárního redaktorství Štěpánkova, Klučákova a Storchova /do 1846/.
- 15/ Ruský vyslanec ve Vídni podal koncem r. 1835 stížnost na Pražské noviny pro jejich sarkastické glosování nadutého projevu cara Nikolaje I. k porobeným Polákům. Autorem inkriminovaného textu možná byl J. S. Tomíček, avšak F. L. Čelakovský jako redaktor novin vzal při policejním vyšetřování tuto věc na sebe, a v prosinci 1835 byl zbaven redaktorství Pražských novin a České včely i nedávno získané funkce suplujícího profesora české řeči a literatury na pražské univerzitě.
- 16/ Jan Nepomuk Štěpánek /1783-1844/, dramatik, herec a režisér, redigoval Pražské noviny 1836-1844; viz též pozn. 14.
- 17/ Časopisecky vycházely v České včele 1876-1880, komentované knižní vyd. z 1936 připravil Miloš Hýsek; tam o českém plese 1841 na str. 139 n.
- 18/ Pamětní list Národní besedy z r. 1888; viz též Marie Červínková-Riegrová: Vzpomínky z mladých let dr. F. L. Riegra, Osvěta 33, 1903, str. 774 n.
- 19/ Marie Červínková-Riegrová /viz předch. pozn./ uvádí, že na zařízení čítárny přispěli: Tomíček, Franta, Strobach, Kubeš, Štorch, Tupý /Boleslav Jablonský/, Erben, Heyrovský, Šindler, Vrba, Hlavsa, Mnouček, Pospíšil, Rieger, Villani, Tyl, Gutmansthal, Bekeř a Pichl.
- 20/ J. K. Tyl: Praha, in Spisy J. K. Tyla, sv. 1, Kusy mého srdce, ed. Mojmír Otruba, Praha 1952, str. 403.

Vlastenecký kosmopolita Jaroslav Goll

Petr Čornej

V Praze - Malešicích, jen několik kroků za bývalou vesnicí směrem k železniční trati a teplárně, stojí v těsném sousedství škvárového fotbalového hřiště dva nízké panelové domy: Gollova ulice. Málokdo z jejích obyvatel, kteří si již zvykli na hlomoz projíždějících nákladních vlaků a kouř z blízkých komínů, ví, kdo Jaroslav Goll byl. V katastru Malešic, dnes součástí desátého správního obvodu hlavního města, nese většina ulic jména bývalých univerzitních profesorů. Není to náhoda. Ves Malešice byla svého času majetkem pražského vysokého učení. A tak se stalo, že nedávno vybudovaná ulice v prostředí mizující pražské periferie připomíná památku vynikajícího dějepisce. Jaký to paradox! Po Palackém největší český historik 19. století, vědec, jenž svůj obor povznesl na světovou úroveň, se ocitl na periférii obecného kulturního povědomí, takže uličku v Malešicích lze považovat za prosté znakové vyjádření skutečnosti. Do určité míry je vůbec překvapením, že se Gollovo jméno na plánu Prahy objevuje. Již za svého života a snad ještě častěji po své smrti byl totiž významný badatel mnohdy označován za nenárodního, ba dokonce kosmopolitního vědce, jenž českou historiografii svedl ze správné cesty, nastoupené Františkem Palackým. Šlo ovšem o frapantní nedorozumění, s nímž se, bohužel, setkáváme někdy ještě dnes. Celá Gollova životní dráha a výsledky jeho činnosti však uvedený názor naprosto jednoznačně vyvracejí.

Jaroslav Goll se narodil 11. července 1846 v Chlumci nad Cidlinou, kde jeho otec Adolf působil jako lékař. Matku Marii,

105

rozenou Dankovou, ve svém dětství téměř nepoznal. Dva roky po narození jediného syna byla s nevylečitelnou duševní poruchou hospitalizována v pražském ústavu pro choromyslné, v němž zůstala až do své smrti. Absence mateřské péče, kompenzovaná zvýšenou starostlivostí otce, a přízrak matčina osudu nepochybně, vedle vrozených dispozic, spoluovlivnily psychické ustrojení budoucího historika a umocnily Gollovy senzitivní až bolestivé rysy, o nichž vypovídají jak svědectví jeho přátel, tak vlastní bohatá korespondence. K citové rovnováze jistě nepřispívaly ani časté změny prostředí. Již roku 1849 se jeho otec stal krajským chirurgem v Plzni, poté stejnou funkcí vykonával v Hradci Králové, aby na delší čas zakotvil roku 1857 jako krajský lékař v Mladé Boleslavi. Kultivované prostředí hmotně zajištěné, byť neúplné rodiny stejně jako národně uvědomělé smýšlení Adolfa Golla výrazně formovaly zájmy a postoje malého chlapce, jenž se osobně poznal s Boženou Němcovou i Bedřichem Smetanou. Mladoboleslavské klima bylo na přelomu padesátých a šedesátých let 19. věku velmi příznivé pro rozvíjení kulturní a politické činnosti v českém vlasteneckém duchu. Boleslavsko náleželo v té době k baštám pozvolna se rodícího mladočeského proudu, pro což je předurčovalo sociální složení obyvatelstva i neúnavná aktivita proslulého knížete Rudolfa Thurn-Taxisse. Bylo přirozené, že politický ruch na Mladoboleslavsku neunikl pozornosti rakouských úřadů, jež si povšimly i chování a názorů dr. Adolfa Golla. Ještě v roce 1864 oznamoval mladoboleslavský okresní hejtman pražskému místodržitelství, že sice zná Adolfa Golla jako vynikajícího lékaře, nezapomněl však dodat, že dotyčný byl v předchozích letech otevřeným obhájcem české národní věci.¹⁾ Do otcových vlasteneckých stop

vkročil syn Jaroslav velmi záhy a se vší mladickou rozhodností.

Gymnaziální studia zahájil Jaroslav Goll v časech Bachova absolutismu, avšak převážná část jeho středoškolské docházky spadala do první poloviny let šedesátých, do oné, řečeno slovy Zdenka Nejedlého, "jaré atmosféry" oživeného kulturního a politického života českého národa. Student Goll, jenž navštěvoval postupně gymnázia v Hradci Králové, v Mladé Boleslavi, znovu v Hradci Králové, aby roku 1864 maturoval na staroměstském gymnáziu v Praze, byl postupně zcela pohlcen českými kulturními snahami. Daný názorový vývoj plně odpovídal vlohám dospívajícího hochy, jehož talent ponechal moudrý otec "nejpřirozenějšímu spontánnímu vývoji a jen tu a tam svou podporou zasahoval."^{2/} Literární sklony, zájem o vlastenecké dějiny, slušné hudební vzdělání a vědomí národní příslušnosti vedly ke sblížení mladého Golla s předními pražskými umělci a uvolnily v něm touhu přispět vlastními tvůrčími činy k povznesení národní kultury. Svůj *raison d'être* spatřoval na poli poezie, kde se výrazně prosadila družina májová s vůdčími osobnostmi Jana Nerudy a Vítězslava Háška.

Z historického nadhledu je zřejmé, že Gollovo tíhnutí k poezii a literatuře vůbec vyvěralo ze tří zdrojů: mládí, pro něž je básnická výpověď nejcharakterističtějším vyjádřením osobních pocitů, z ovzduší vrcholícího romantismu a z tradic českého obrození, v němž téměř každý vlastenec manifestoval svůj postoj psaním veršů. Připomeňme tu alespoň Pavla Josefa Šafaříka a Františka Palackého, kteří po básnických počátcích zasvětili i převážnou část života múze Clio. Zájem o českou literaturu vzbudilo v gymnazistu Gollovi seznámení s časopisem *Lumír*, který pravidelně četl na návštěvách v Chlumu

nad Cidlinou u svého dědečka Josefa Danka, vlastence "starého rázu."^{3/} Slavný a uznávaný Mikovcův list mívá pak k dispozici i u spřátelené rodiny Novotných v Mladé Boleslavi. V posledních třídách staroměstského gymnázia se Goll spřátelil s mladými literáty, zejména s Josefem Martinem, publikujícím své příspěvky pod pseudonymem Jaroslav Martinec. Tento začínající literát jej přivedl do kavárny na konci Perlové ulice, kavárny, v níž sedávali a diskutovali Jan Neruda a Vítězslav Hálek. Povzbuzen přízní obou předních spisovatelů poskytl Goll své verše a povídky časopisu Květy, který Hálek s Nerudou v roce 1865 založil. Ještě v téže roce se Goll účastnil též debat v literárním odboru Umělecké besedy, jejímž členem se záhy stal a získal tak možnost setkávat se s již uznávanými (K. J. Erben, Josef Barák, Boleslav Jablonský, Julius a Eduard Grégrovi, Rudolf Mayer, Gustav Pflieger-Moravský, V. B. Nebeský, Jakub Malý) i začínajícími spisovateli a publicisty; zprvu v domě U bílého kohouta v Liliové ulici a později o několik metrů dále, v ulici Michalské.^{4/}

První vlastní tvůrčí pokusy zveřejnil Goll až po vstupu na pražskou filozofickou fakultu, kde se rozhodl proti vůli příbuzných, avšak s otcovým požehnáním studovat kombinaci dějepis-zeměpis s perspektivou budoucího učitelství na střední škole. Jak sám po letech vzpomínal, zvolil si uvedený obor víceméně z nouze, poněvadž alespon částečně odpovídal jeho humanitním zálibám: "Vlastně bych byl se měl na univerzitě věnovat spíše literární historii nebo dějinám umění - ale tehdy se to samostatně nepěstovalo."^{5/} V počátcích studia se také Gollovy zájmy značně tříštily. S oblibou poslouchal přednášky z filozofie, začal se dokonce učit sanskrt, nad vším však do-

minovaly jeho prozaické a zejména básnické pokusy, tištěné už nejen v Květech, ale i na stránkách Almanachu českého studentstva a proslulého almanachu Ruch. V těchto publikacích se hlásila o slovo nová nastupující básnická generace, dospívající v časech politického uvolnění a zápasu za uznání českého státního práva, a tím i za přebudování podunajské monarchie na principu trianismu. Jaroslav Goll tak vystoupil po boku Josefa (Václava) Sládka, jenž almanach Ruch "k upomínce na založení Národního divadla roku 1868" sestavil, Svatopluka Čecha, Ladislava Quise, Františka Šimečka, Otakara Červinky, Miroslava Krajníka, již jmenovaného Jaroslava Martince, Emanuela Miřiovského, svého velkého přítele Ervína Špindlera a dalších vrstevníků, mezi nimiž nechyběl ani pozdější filozof a estetik Josef Durdík, veršující ovšem pod pseudonymem Jan Bušil. S kolegy z Ruchu a Almanachu českého studentstva - okruh přispěvatelů obou sborníků se zhruba překrýval - sdílel student historie shodné básnické záměry i názory na českou politickou a kulturní situaci.

Vedle průkazného talentu Josefa Sládka a osobnosti Svatopluka Čecha, jehož poezie vyznačující se již tehdy vznosnými obraty, množstvím obrazů a rétoričností, neunikla pochvale Jana Nerudy, nepatřili ostatní autoři k vyhraněným tvůrcům ani ke stoupencům určitého literárního směru. V jejich verších se spojoval ohlas Máchova Máje s buditelským pathosem starších obrozenských básníků (včetně Kollára!) i s napodobováním, ba téměř až kopírováním májovou. Spleť vlivů však již v některých pasážích zazní tón a prokmitnou náměty charakteristické pro budoucí lumírovce. V plné míře platí toto konstatování i o básních Jaroslava Golla z let 1867-1872.

Prolínání ozvuků starších a soudobých básnických škol se zárodky nových směrů i tematická pestrost byly svým způsobem přirozené a logické. Návrat k vyhraněnému vlastenectví obrozenského typu bezprostředně souvisel s celkovou politickou atmosférou v českých zemích, která po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 nabývala na dramatickosti a posléze vyústila v několikaleté mocné táborové hnutí, prosazující vedle požadavků ekonomické a sociální povahy respektování českého státního práva. V této fázi boje za dosažení politické svébytnosti se již české krásné písemnictví nespokojovalo pouze s jinotajným, byť srozumitelným opěvováním přicházejícího jara jako období naděje a volnosti nebo s pokusy romanticky ztvárnit významné postavy světových dějin, hrdiny bojující se zbraní v ruce za uskutečnění svých ideálů, nýbrž ještě vehementněji než dříve usilovalo o přímé oslovení publika, ponejvíce časovou vlasteneckou a politickou lyrikou i aktualizací námětů z národní minulosti. Česká literatura a vlastně téměř celé české umění tak na přelomu šedesátých a sedmdesátých let opětovně plnily obdobnou funkci jako v letech třicátých a čtyřicátých: orientovaly národ v aktuálním dění a burcovaly jej k větší kulturní a politické aktivitě. Této obdoby mezi snahami umělců doby předbřeznové a úsilím tvůrců z časů státoprávního zápasu si dobře povšíml již Zdeněk Nejedlý. Avšak rozdíl mezi uvedenými etapami procesu tzv. národního obrození existovaly a byly zřejmé už současníkům. Zatímco v první polovině 19. věku usilovali buditelé o to, aby prokázali kulturní životaschopnost českého národa a teprve v předvečer revoluce 1848 přerostl její program z roviny kulturní do roviny politické, po roce 1867 se české umění plně zapojilo do boje za splnění požadavků politické povahy.

Dvacetiletý Jaroslav Goll formuloval už v roce 1866 tento posun pregnantně: "Netřeba nám želeť toho, že hnutí české dlouho po přednosti literárním zůstávalo, straníc se nuceně i vědomě snah politických. Bylo zajisté především potřebí národ vychovávat, jakož i upříti se nedá, že znovuzrození české, kdyby bylo idey politické jen poněkud v popředí postavilo, bylo by se potkalo s odporem živlu nám nepřátelského i s nebezpečným a snad i životu našeho národa hrozícím protivním tlakem vlády tehdejší. Literaturou vzkříšen a ustrojen nestranil se národ náš i boje politického, zaujímaje neposledního místa v šiku bojovníkův za idey novověké. Snahy věku našeho jsou bez odporu rázu demokratického; jejich cílem jest, aby se každému co možná největší míry vzdělání duševního i blahobytu hmotného a svobody politické dostalo. Jest na bíledni, jako podstatně tyto troje snahy spolu souvisí, takže každá podmínkou obou ostatních se stává. Obzvláště dosažení svobody politické nezbytně založeno zdá se býti na všeobecném vzdělání, i vědeckém i mravním. Jak důležitým faktorem jest tudíž literatura v životě moderném, toho důkazem jest novinářství. Avšak ani na literaturu krásnou (vše podtrhl J. G. - pozn. P. Č.), ke které tuto především zřetel obracíme, zapomínati nesluší; i tato v životě politickém stává se zbraní mocnou, pobádajíc mysl zušlechtěnou k činu."^{6/}

Postuláty, aby literatura povzbuzovala národ "jako praporek nešený v čele bojechtivého vojska" a aby "ryzejší národním rázem (podtrhl J. G.) se stala,"^{7/} se mladý Goll se střídavými úspěchy pokoušel naplnit ve své tvorbě. Soudobá kritika ocenila jeho vlastenecky burcující básně^{8/} a Jan Neruda přímo napsal, že Goll "není zcela cizím bojům politickým" a "miluje

národ svůj citem horoucím", ba nedovede "smlčet bol svůj nad osudy jeho."^{9/} V této souvislosti Neruda vyzdvihl básně K založení Národního divadla, v níž autor věrně reflektoval atmosféru masového shromáždění, konaného u příležitosti položení základního kamene dne 16. května 1868:

"Až k skončenému sejdeme se dílu,
zda stavba větší bude krov už nést?
Nuž cvičme práci v díle menším pěst
a k dílům velkým svorně tužme sílu!

Až dokončeny budou dnešní činy
a sborem souzvučným mus zazní hlas,
zpěv musy tragické ať učí nás,
že národ nehyne, leč z vlastní viny."^{10/}

Pronikavý postřeh Nerudův upozorňoval čtenáře na Gollův historismus, který recenzent poněkud zjednodušeně vysvětloval básníkovou profesí. Poněvadž se však Neruda nezamýšlel nad verši začínajícího dějepisce okamžitě po jejích prvních zveřejněních, nýbrž až nad knižním vydáním, byl jeho pohled poněkud zkreslen. Goll se totiž dostával přes literaturu k historii, nikoliv od studia dějin k básnické tvorbě. Proto i jeho historismus zpočátku organicky vyrůstal z romantického historismu obrozenského a zároveň se napájel soudobou politickou aktualizací národní minulosti. Zřejmé je to ve volbě historických témat i ve způsobu jejich zpracování. V souladu s přístupem starších generací spisovatelů i vlastních vrstevníků se inspiroval četbou Rukopisů královédvorského a zelenohorského,^{11/} o jejichž pravosti tehdy nepochyboval, avšak ještě silněji pronikala do jeho poezie připomínka slavné doby husitské a

její konfrontace se stínem Bílé hory i následné poroby českého národa. V tomto směru netvořil Goll žádnou výjimku.

Téma osudné bělohorské porážky nebylo v české literatuře nikterak nové. Poprvé se vážněji přihlásilo v díle Karla Hynka Máchy, na intenzitě nabylo v revolučním roce 1848 a posléze nalezlo ohlas v tvorbě májovců.^{12/} V šedesátých letech nastal v českém písemnictví skutečný "vroucí kult Bílé hory," kult, který se stupňoval v období táborového hnutí a přitahoval k sobě jak pozornost politiků, zejména z řad mladočechů, tak nastupujících ruchovců a lumírovců i o něco starších májovců. Vzpomeňme zde Hálkovy dramatické básně Dědicové Bílé hory, o které se 20. listopadu 1869 v literárním odboru Umělecké besedy rozpoutala debata, do níž zasáhl též Goll, vytykající autorovi přílišnou lyričnost.^{13/} Bělohorské téma se pak v následujících desetiletích frekventovalo tak často, že se změnilo v topos vlastenecky zaměřených uměleckých i politických projevů a pozvolna pokleslo v omšelé kliše, snadno redukovatelné na okřídlený výrok o třísetleté porobě českého národa, utrpení, které zavinila nevelká bitva svedená na pláních za Břevnovem ...

Vraťme se však zpět na rozhraní šedesátých a sedmdesátých let. Tehdy fenomén Bílé hory představoval pro mladé české i staročeské politiky, stejně jako pro vlastenecky orientované umělce a intelektuály skutečně traumatizující událost české minulosti, příčinu všech běd, jež národ postihly a počátek konce české státnosti i politické samostatnosti. Osvětlení kořenů, souvislostí a důsledků bělohorského střetnutí považovala vzdělaná veřejnost za klíč k pochopení české otázky a prosazení státoprávních požadavků bylo pokládáno za odčinění dějinné tragédie, k níž došlo 3. listopadu 1620. Bílá hora zakotvila v historickém povědomí nejširších vrstev jako symbol

národního ponížení a nadcházející období, trvající až do sklonku 18. století, vyhlíželo jako temný čas, v němž český lid úpěl pod jhem habsburského centralismu a absolutismu, jezuitů i cizácké šlechty.

Do protikladu k dějinnému úpadku let 1620–1780 kladla vlastenecky smýšlející česká veřejnost dobu husitskou, v níž poznenáhlu shledávala největší a nejslavnější epochu národní historie. K rozšíření tohoto názoru nesporně přispěl třetí díl Dějin národu českého v Čechách a v Moravě, vydaný v letech 1850–1851, avšak koncipovaný Františkem Palackým už před rokem 1848. Evangelík Palacký, pocházející z českobratrské moravské rodiny, viděl, ze svého hlediska zcela přirozeně, v husitství opravdový vrchol české minulosti a husitské hnutí vyložil jako vyústění odvěké slovanské demokratičnosti a jako skvělý pokus uvést v život progresivní myšlenky, pokus, jímž český národ předešel ostatní Evropu o celá staletí a přispěl tak nerasmazatelným vkladem do úsilí celého pokrokového lidstva uskutečnit ideály spravedlnosti, svobody a společenské harmonie.

Palackého velkolepá a badatelsky fundovaná koncepce českých dějin, budovaná na filozofické bázi evropského klasicismu a romantismu, nalezla v české společnosti po pádu Bachova absolutismu mocnou odezvu. Jak to však již s významnými i vědecky podloženými myšlenkově náročnými díly bývá, nepochopily ji širší kruhy české veřejnosti v úplnosti, nýbrž přijímaly ji v zjednodušené a aktualizované podobě. Palackého nazírání na husitství znamenalo průlom do dosud převažujícího staršího obrozenického pojetí, které v husitech spatřovalo především bojovníky, proslavivší český národ na válečném poli. Autor Dějin národu českého naproti tomu shledával největší přínos husitství

v oblasti politické a ideové. Výklad nejvýznamnějšího českého historika svým způsobem vybovoval i formujícím se mladočeskému proudu, mezi jehož předáky a aktivisty náležela řada bývalých radikálních demokratů z roku 1848, tedy lidí, kteří už ve čtyřicátých letech prohlašovali husity za průkopníky společenského pokroku a zastánce práv selského a řemeslnického lidu proti privilegiím feudálů i katolické církve. Po pádu Bachova absolutismu vyzdvihli mladočeši husity jako předobraz svých politických snah a husitství interpretovali jako moderní demokratické, protišlechtické, protiklerikální a nacionální hnutí, jež, pokud bylo jednotné, slavilo úspěchy i na mezinárodním poli. Smysl těchto a podobných interpretací byl zjevný: kritika přežívajících výsad a politického postavení šlechty, manifestace nesouhlasu s politickým klerikalismem, posílení českého národnostního cítění se zjevným antiněmeckým ostnem a oživení tradičního obrozenského kréda, že pouze ideově jednotný národ může dosáhnout vytýčených cílů. Právě v národní nesvoznosti a rozporech mezi lidem a šlechtickými vůdci protihabsburského odboje v letech 1618-1620 viděli mladočeští představitelé příčinu bělohorské katastrofy.

František Palacký, jenž spolu s F. L. Riegrem vedl staročechy, opírající se o spolupráci s českou historickou šlechtou, se tak ocitl v nezáviděníhodném postavení a proti mladočeské aktualizaci husitství se několikrát ozval. Avšak Palackého upozornění, že husité rozhodně nebyli antiklerikály v moderním slova smyslu, ani další korekce násilných aktualizací nedokázaly veřejnost beze zbytku přesvědčit. Mladočeští politikové a s nimi spjatí publicisté a umělci (Bedřich Smetana, Jan Neruda a další) ovlivnili svým přístupem husitství nastupující generace tvůrčí inteligence i široké vrstvy obyvatelstva.

Ostatně i staročeši uznávali velikost husitství a zdůrazňovali tezi o jednotě národa jako nezbytné podmínce úspěchu českého politického programu. Do státoprávního zápasu vstupovaly, přes veškeré existující názorové difference, obě složky zatím formálně pevné národní strany jednotně, byť se mladočeský radikalismus setkával s větší společenskou ozvučností a výrazně se podílel na organizaci táborového hnutí.

S jistou oprávněností se dá říci, že právě tábory lidu na předělu šedesátých a sedmdesátých let přispěly k rozšíření a upevnění názoru o husitství jako vrcholu českých dějin a pobělohorském období jako epose národního úpadku. S bělohorskou porážkou však zástupy manifestující za uznání českého státního práva nehodlaly mít nic společného a v atmosféře, umocněné pocitem pospolitosti a shodného základního cíle, se pokládaly za potomky a dědice husitské velikosti. Obdiv k husitství vedl k ztotožňování se účastníků táborů s husitskými předky a jednotlivé manifestace nabývaly charakteru ustáleného rituálu. Nejnavštěvovanější mítinky se konaly na místech spojených s významnými událostmi husitské doby (Husinec, Vítkov, Oreb, Žižkovo pole u Příbyslavi, Lipany atd.), nad hlavami davů vlály domnělé husitské prapory a sbory amatérských pěvců či přímo sami účastníci setkání zpívali nové písně s husitskými náměty (Hranice vzplála) nebo slavný husitský chorál Kdož jste boží bojovníci, který právě tehdy získal neobyčejnou oblibu. Na slavnostní náladu těchto okamžiků jejich aktéři nikdy nezapomněli a řada českých umělců zůstala ideám táborového hnutí věrná na celý život. Vedle ruchovců a lumírovců tu může jako typický příklad sloužit Alois Jirásek, jenž v roce 1869 dovršil osmnáct let.

Obsáhlý exkurs o stavu historického povědomí na rozhraní šedesátých a sedmdesátých let má svůj smysl, neboť bez jeho znalosti bychom nepochopili myšlenkový vývoj Jaroslava Golla. Ani on se v časech táborového hnutí nepřidržel autority Františka Palackého a nic nedbal ani suché vědecké střizlivosti svého univerzitního učitele Václava Vladivoje Tomka. I student Goll plně podlehl romantickému vztahu k českým dějinám a politickému nadšení, s nímž široké vrstvy české společnosti vstupily do státoprávního zápasu. V jeho verších z této doby se objevují náměty bělohorské a ozývá se v nich husitský chorál, jako je tomu kupř. v básni Bezděz,¹⁴ publikované poprvé již roku 1867:

"Jak po celé by vlasti zašuměly
vše lesy, všecky háje, všecky bory,
a šumot v jedno větry spojit spěly
a echem odpovídaly vše hory:
zpěv nový ponáší se k nebes výši,
jenž v jedno zní jak triumf i jak hraný,
zpěv dosud nikdy v světě neslýchaný -
a jaký svět snad více neuslyší:

Kdo jste boží bojovníci
i zákona jeho!

Ton každý písně tě jest mečem pádným,
ton každý písně tě jest hbitším střelou,
ton každý trůny hrotí králům zrádným,
a jako plevy svívá nepřátely.
Král Zikmund před ním na útěk se dal
i Cesarini, církve kardinál,
jím u Domažlic zhasne kříž i zlatý,
jenž blesky metá na náš národ klatý.

Kdož jste boží bojovníci
i zákona jeho!

Jak bouře mořská zpěv se rozvlní,
vlast k žulovým až hradbám naplní
a cizí loďstvo zdrtí, ponoří,
jež odváží se v české náhoří.
A tolik stone korábů v té tůni,
že vlny překypí přes mezní hráze:
až k Baltu proudí po volné se dráze
a všechna Evropa jich bouří duní:

Kdož jste boží bojovníci
i zákona jeho!"^{15/}

Anticipace hesel i atmosféry táborů lidu stejně jako myšlenková sprízněnost se soudobou básní Husita na Baltu, již Svato-
pluk Čech zveřejnil roku 1868, jsou mimo jakoukoli pochybnost.
Není bez zajímavosti, že svůj kladný poměr k husitství mani-
festoval Goll i jinak. V listopadu 1869 otiskly Národní listy
dopis adresovaný knihkupectví I. L. Kobera a podepsaný Jaro-
slavem Martincem, Miroslavem Krajníkem, Ladislavem Quisem, Ja-
roslavem Gollem a Bohuslavem Čermákem, list, v němž jmenovaní
oznamovali, že se vzdávají svých honorářů v almanachu Ruch a
žádají jejich převedení do Husova fondu.^{16/}

Z bezprostředních důsledků bělohorské bitvy zaujalo Golla
téma českých exulantů,^{17/} kteří opustili vlast, zpřetrhali
příbuzenské svazky a zemřeli opuštěni v cizině, aniž se dočkali
naplnění svých snů a tužeb. Tklivou lyrickou výpověď o bolest-
ných osudech jedince a národa ocenila soudobá kritika zřetelně
výše než elegii Bezděz, v některých pasážích (a ostatně též

volbou námětu) příliš poplatnou autorovi Máje i poezii doby předbřeznové. Obdiv k Máchovi a májovcům i příklon k demokratickým idejím evropského liberalismu, příklon patrný z citované úvahy o smyslu české národní literatury, prostupuje i básní V žaláři^{18/}, která vyznívá v nesmlouvavý odsudek absolutismu a útlaku:

"Až z hrdel lidských nad hrobem
zpěv jarní bude zníti,
za který umřel v žaláři -
ten žalář v prach se zřítí!

Zda hrob ten lépe ozdobit
by pomník mohl jiný? -
na hrobě pěvce svobody
žaláře zříceniny!"

A nezůstalo jen u slov. Goll se aktivně zapojil do rušného spolkového a politického dění sklonku let šedesátých, což dokládá několik údajů. Roku 1868 se stal jednatelem literárního odboru Umělecké besedy a v následujícím roce vystoupil na této půdě s návrhem zásad Spolku volných přednášek pro lid, koncipovaných jako extenze o novinkách ve vědeckém světě. Populárně pojaté přednášky se obracely především k ženskému publiku.^{19/} Rozumělo se samosebou, že se Goll spolu s ostatními shodně smýšlejícími vrstevníky zúčastňoval i masových shromáždění na podporu státoprávních požadavků. A byl to právě on, kdo navrhl, aby se pro politické manifestace užívalo místo anglického slova meeting označení tábor, programově připomínajícího slavnou husitskou dobu. Myšlenka se rychle ujala, na čemž měl zvláštní zásluhu Karel Sabina, který nápad svého mladého přítele zpopularizoval v tisku.^{20/}

Gollova veřejná činnost se záhy dočkala i jiné pozornosti. Ani uhlazené chování neuchránilo nenápadného štíhlého blondýna, jehož tvář zdobil řídký knír, před bedlivým zrakem rakouských policejních úřadů. Podle konfidentských hlášení hrál Jaroslav Goll význačnou roli při organizování politicky uvědomělé mládeže v Mladé Boleslavi a jejím okolí. Z jeho podnětu se koncem léta 1868 vydalo několik studentů do vsi Katusic, kde probíhala rolnická "beseda". Studenti využili této příležitosti, aby sedlákům vysvětlili smysl deklarace, jíž státoprávně orientovaní poslanci zahájili na českém zemském sněmu pasivitu. Zároveň vesničany vyzývali k odběru časopisu Blaník, jehož vydávání ohlásil v Berlíně J. V. Frič. Programem Fričova listu byl zápas za autonomii zemí Koruny české, docílení národnostního smíru v Čechách na základě demokratických zásad a uplatňování myšlenky slovanské vzájemnosti bez jakékoliv hegemonie.^{21/} Policejní relace označily shromáždění v Katusicích za politický tábor sui generis, byť jednotlivé projevy nezazněly v plénu, nýbrž pouze v malých skupinách posluchačů. Tím však Gollovo jméno z policejního hledáčku nezmizelo. V dubnu 1870 oznámil jeden z konfidentů, že Jaroslav Goll napsal spolu s knížetem Rudolfem Thurn-Taxisem brožuru Plány Fadějeva a Čechy, publikaci, která sice odmítala panslavistické tendence vlivných ruských kruhů, avšak v dalších bodech nápadně připomínala názory J. V. Friče. Nakonec se ukázalo, že autorem brožury byl Thurn-Taxis sám a Goll měl v celém případě roli prostředníka, když se z blíže neznámých důvodů přihlásil ke spoluautorství. Nicméně pražský místodržitel baron Koller doporučil mladoboleslavskému okresnímu hejtmanovi, aby mladého Golla nenápadně střežil.^{22/} Tento pokyn platil ovšem pouze pro období prázdnin, pokud je student historie trávil v otcovském

domě, a posléze i pro školní rok 1870-1871, kdy Goll vyučoval na mladoboleslavském gymnáziu.

Zájem pražského místodržitele a policejních orgánů o Gollovu veřejnou aktivitu opětovně potvrzuje blízkost nadaného studenta formujícímu se mladočeskému hnutí. Ostatně řada jeho známých z okruhu Umělecké besedy dala své pero do služeb mladočeské politiky a Gollův přítel z nejdůvěrnějších, Ervín Špindler, mimo jiné překladatel Meissnerova Žižky, náležel později mezi koryfeje národní strany svobodomyslné. Goll sám se svými sympatiemi k mladočechům ani po letech nikterak netajil a přiznal se i k obdivu k osobnosti Karla Sabiny, s nímž se pravidelně setkával v Umělecké besedě. Na společnost jednoho z bývalých vůdců radikálně demokratického směru se vyloženě těšil, poněvadž debaty o nejožehavějších otázkách mu "přínášely prospěch", zejména v "dobách politicky pohnutých". Gollovo zaujetí pro Sabinu šlo tak daleko, že vehementně odmítal občasné kuloárové narážky na Sabinovu udavačskou činnost. Když "jednoho večera přišel jeden starší literát" a ohlašoval, co se stalo, bylo, jak vzpomínal stárnoucí Goll, "nám těžko věřit a bolestno uvěřit."^{23/} S národní stranou svobodomyslnou zůstával Goll spjat i po celou první polovinu let sedmdesátých, což ilustrují události z roku 1874. Tehdy hrozilo nebezpečí, že staročech Skrejšovský využije úmrtí Vítězslava Hálka a vystoupí proti Umělecké besedě. "Byla k němu vyslána deputace; Frant. Dvorský, nástupce Hálkův, jako předseda literárního odboru, se mnou. Byli jsme přijati velmi nemilostivě."^{24/} To se však již seběhlo v době, kdy se Goll pozvolna loučil s uměleckými ambicemi a programově upouštěl i od politické aktivity.

Ještě jednou však měl Goll se svým neskrývaným vlastenectvím potíže. Zhruba v polovině sedmdesátých let navštívil, už

jako poměrně známý historik, za krátkého vídeňského pobytu ministra bez portfeje Josefa Ungera. Ministr nevěděl nic o Gollově národnosti, avšak znal jeho německy publikované práce. V závěru audience Unger naznačil, že upozorní ministra kultu a vyučování Karla von Stremayra na reálnou možnost Gollovy akademické dráhy. S časovým odstupem komentoval historik svůj zážitek s hořkou ironií: "Mohl jsem jít a se poroučet. Tak jsem šel a zdálo se mi neloajální, kdybych neřekl: »Excellenz, ich bitte bemerken zu dürfen, daß ich ein Czeche bin.« Ungera to patrně zarazilo..., podotkl sic, že to nevadí, ale když jsem druhý den přišel k Stremayrovi, přijal mne sice po svém způsobu hladce, ale konec byl - rada, abych šel na gymnázium."^{25/}

Z dosavadního líčení se snad mladý Goll může jevit jako svobodomyšlný vlastenec a souputník vyhraněně národně smýšlejících ruchovců. Avšak pouze proto, že naše dosavadní pozornost patřila převážně jeho dílům a činům, v nichž se otázky národní existence frekventovaly zvláště silně. Ve skutečnosti měly již první Gollovy literární krůčky blíže k pozdějším lumírovcům než k ortodoxním stoupencům "ruchovské" linie. Od počátků umělecké činnosti si nadějný básník kladl dva úkoly: pěstovat vlastenecké cítění a současně otvírat českému písemnictví okna do světa, tj. seznamovat čtenáře s literárními a kulturními směry jiných oblastí. Tento záměr vyrůstal z přesvědčení, že má-li se české umění skutečně zdárně rozvíjet, dosahovat vysoké úrovně a oslovovat i orientovat publikum, nesmí se uzavírat samo do sebe, ale naopak musí se neustále vyrovnávat s cizími podněty a přispívat k naplnění nejvyššího a nejvládnějšího poslání tvůrčí činnosti - k prohloubení ideálů svobody jednotlivce i národů. Ve stejném duchu formulovali hlavní úlohu české literatury už v průběhu padesátých a opětovně na počátku

šedesátých let májovci v čele s Janem Nerudou. V jejich pojetí se zápas za dosažení kulturní a politické svébytnosti stával součástí úsilí, které nemělo hranic: boje za všeobecný pokrok a uznání všelidských hodnot. V základních bodech tedy program májovců splýval jak s mladočeským liberalismem, tak s Palackého ideou pozvolného, leč nepřetržitého se přibližování lidstva k "božným dobám."

Se svým chápáním světovosti české literatury vstoupila družina májová na výbušný terén. Především narazila na nesouhlas příslušníků starších generací, názorově zformovaných před rokem 1848 a spatřujících v tvorbě májovců nebezpečí pro osud mladé české literatury. Ústy Jakuba Malého sice obhájci a dědici obrozenského programu nevyčítali mladým autorům snahu o světovost, avšak varovali je před unáhleným opouštěním dosavadních tradic a požadovali, aby se více přidrželi hlavních zdrojů obrozené české literatury a aby soustavně rozvíjeli její odkaz. Byly to marné domluvy. Vývoj se nedal zastavit a májovci kráčeli svou cestou, i když nutno přiznat, že státoprávní zápas, který podporovali a jenž vyvolal opětovné prudké vzepětí národního citu, jejich směřování modifikoval. Situace družiny májové nebyla tedy ve vypjatých chvílích národních a politických vášní jednoduchá. Nicméně její chápání úkolů české literatury a českého umění získalo souhlas značné části mladé inteligence, která postupovala v Hálkových a Nerudových intencích.

Goll o správnosti linie, vytyčené májovci, nepochyboval a ztotožňoval se s ní už v době středoškolských studií. Snad i proto, že byl mimořádně jazykově vybaven a při otvírání oken do světa mohl uplatnit své schopnosti. Vedle němčiny a latiny

zvládl na vysoké úrovni také francouzštinu, polštinu, italštinu a brzy též angličtinu. Vynikající znalosti cizích jazyků mu už na prahu dospělosti přiblížily mezinárodní kulturní obzor více než většině jeho vrstevníků, orientujících se tradičně dobře v jazykových oblastech německých. Připočteme-li k tomu Gollovy svobodomyslné ideály, bylo v žádu věci, že viděl úkoly české literatury obdobně jako Hálek a Neruda. V citované úvaze Slovo o naší literatuře opakoval sice starší obrozenský postulat, aby čeští spisovatelé věnovali více pozornosti slovanským literaturám,^{26/} avšak zároveň zdůraznil nezbytnost studia antického odkazu, z něhož se zrodila evropská civilizace, i aktuálních podnětů celého kulturního světa: "Výlučně národní vývoj ale jest nemožným a pro nebezpečí, které v každé jednostrannosti se tají, nelze si to ani přát, a tož i literatura jediné vyhoví úkolu svému, když otevře bránu všemu, co nejkrásnějšího všech národův a všech věkův." Národní literatura se podle Gollova mínění musí "obohacovati stále myšlénkami a názory novými, aby napokulhávala za literaturami jiných národův." Proto je třeba "vnikati v cizí kruhy myšlének, abychom poznali z cizího, co naším vlastním jest, a porovnáváním, co naší předností nebo naším nedostatkem."^{27/}

Vznesené požadavky realizoval Goll v praxi. Ve shodě s májovci čerpal náměty pro svá díla z jinonárodních literatur,^{28/} ba velmi často i z antické kultury, což byla v dobovém českém kontextu vzácnost.^{29/} Gollův pozitivní vztah^k starořecké a starorímské kultuře se zrodil již na gymnáziu, jehož osnovy kladly na výuku latiny, řečtiny a antických reálií mimořádný akcent v představě, že klasické jazyky rozvíjejí logické myšlení a že antický příklad vychovává lásky k občanským ctnostem.

Škola sama o sobě by však znamenala málo, kdyby Goll neměl dobré učitele a kdyby nenalézal v antickém období aktuální hodnoty pro sebe i soudobou společnost.

Talentovaný student si k literárnímu ztvárnění příznačně vybíral témata, která ho v politicky pohnuté době vzrušovala nejvíce: problém vzpoury proti tyranii a nastolení opravdové lidovlády. Vedle několika básní, z nichž nejpůsobivější je skladba *Morituri te salutant, caesari*, otištěná poprvé roku 1868 v almanachu *Ruch*,^{30/} vydává pozoruhodné svědectví o Gollových aspiracích dramatický zlomek^{31/} o korintském tyranu Periandrovi a jeho synu Lykoforonovi. 1717 veršů napsaných zřejmě v průběhu roku 1867 prozrazuje, že autorovým cílem bylo zachytit vnitřní proměnu Lykoforona, který se z vypjatého individualisty stal revolučním bojovníkem a vůdcem mas, nespokojených s útlakem a despotickou vládou. Ideu demokracie, rozvinutou buržoasními a buržoasně demokratickými revolucemi, podal autor s burcující otevřeností:

"Oč lépe jest, by všichni vládli jste,
než aby jeden vládl všechněm vám!"^{32/}

Goll se nepochybně snažil dokázat, že řecké a římské dějiny i antická literatura poskytují nepřeberné množství motivů a témat, jejichž prostřednictvím se i český autor může vyjádřit k diskutovaným politickým a uměleckým otázkám své doby. Což sám neřešil v dramatu o Lykoforonovi problém individuální vzpoury osamělého romantického hrdiny a jeho poměr ke společnosti, tedy téma, jímž se literatura zabývala od časů Byronových, resp. Máchových? A cožpak byl antický ideál krásy, dobra, harmonie a lidských ctností vzdálen hodnotám člověka druhé poloviny 19. století? Vždyť estetik Miroslav Tyrš právě

tehdy v sokolském hnutí s úspěchem oživoval a razil starořeckou myšlenku kalokagathie, spočívající v symbióze tělesné krásy a duchovních kvalit.

Proč Goll divadelní hru nedokončil, se lze jen dohadovat. Pravděpodobně podlehl své pověstné sebekritičnosti v okamžiku, když zjistil, že dílo nedosáhne úrovně, již si předsevzal. Pečlivá analýza dochovaného fragmentu doložila závažnou okolnost: autorovým vzorem při výstavbě dramatu byly divadelní hry Williama Shakespeara.^{33/} Tento poznatek není při oblibě geniálního tvůrce mezi májovci a při Gollově znalosti angličtiny zvláštním překvapením, přece jen ale vypovídá o tom, jak velké cíle si student historie kladl. Vědom si toho, že Shakespeare napsal několik dramat na antické náměty, pokusil se vkročit do jeho stop a dát českému divadlu dílo, které dosud postrádalo. A byť tento úmysl nedotáhl do konce, zaslouží si jeho počin připomenutí.

Ještě dříve než jako básník a prozaik došel Goll uplatnění jako překladatel. Už za středoškolských studií přetlumočil několik "šansonů" francouzského písničkáře Berangera^{34/} a po roce 1866 jej upoutala literatura polská. Zvláště si oblíbil Julia Slowackého,^{35/} ale jeho celoživotní láskou se stala díla Adama Mickiewicze. Ukázky z překladů Pana Tadeusze a Konrada Wallenroda publikoval Goll v Květech^{36/} a milovanému romantickému básníkovi zasvětil i první přednášku, již proslovil v literárním odboru Umělecké besedy.^{37/} Rozhodně nebylo náhodou, že ho uvedená instituce jmenovala do komise, jejímž úkolem bylo vybrat a přeložit nejvýznamnější polské autory pro chystanou edici Světové poezie. Se zájmem o Polsko a Poláky souvisely i Gollovy překlady z ukrajinské lidové slovesnosti.^{38/}

Ve výběru autorů, jež mladý Goll přibližoval českému publiku, postřehneme při pozornějším pohledu stejnou tendenci jako v případě jeho vlastní tvorby. Vesměs šlo o romantické básníky, vyjadřující touhu po svobodě jedince i národa a odhodlání bojovat proti všem formám útleku. Zůstával tak i v této sféře činnosti věren svému chápání literatury, která poskytuje čtenáři estetický zážitek a zároveň ideově formuje i vede individuum a společnost v duchu myšlenek demokracie a humanity.

Je téměř jisté, že kdyby se Goll věnoval básnické tvorbě soustavně, nekrácel by cestou vyhraněně vlastenecké poezie, nýbrž stal by se souputníkem lumírovců, s nimiž ho v pozdějších letech pojily četné přátelské svazky. Lumírovci rozvíjeli myšlenky májovců a usilovali o to, aby krásná literatura syntetizovala pol národní s polem všelidským. Do časopisu, který tato skupina roku 1873 založila a jemuž dala staronový název *Lumír*, Goll i v následujících letech přispíval a krátce ho též spoluredigoval.^{39/} Shodou okolností nahradil v redakci svého budoucího kolegu Otakara Hostinského, odcházejícího na studijní pobyt do Mnichova. Není bez zajímavosti, že ve funkci redaktora *Lumíra* přijal Goll z rukou Vítězslava Hálka korekturu jeho poslední a nedokončené povídky.^{40/} Tím se však Gollovy styky s lumírovci nevyčerpaly. Jejich ovocem byly přátelské vztahy s J. V. Sládkem a později též s Jaroslavem Vrchlickým. Sládek od Golla kupř. obdržel dva svazky povídek amerického prozaika Bret Harta,^{41/} jehož díla potom začal překládat do češtiny. A s Vrchlickým se Goll v devadesátých letech podílel na překladu výboru básní z klíčové sbírky moderní poezie, slavných *Květů zla* francouzského básníka Charlese Baudelaira.^{42/}

Po roce 1872 Gollova činnost na poli krásného písemnictví zřetelně slábne, ačkoliv se básně podepsané jeho jménem čas od času objevovaly na stránkách *Lymíra*. Důvodem postupného odklonu od vlastní tvorby nebyla ani náročnost vůči sobě samému, ani umělecké zneuznání. Naopak, kritika Golla oceňovala jako básníka vyhraněného jazyka a dokonalé techniky, lepšího lyrika než epika, v každém případě však jako nadějnou osobnost.^{43/} Jaroslav Goll přestal být poetou programově a rozhodl se věnovat povolání, které si zvolil. A tak útlý svazek *Básní* představoval na dlouhá desetiletí jediný větší výtěžek jeho uměleckého působení.^{44/} Práci vědce-historika dal Goll definitivně přednost v letech 1872-1873. Nebyla to lehká volba. Vnitřní boj, který věrně zrcadlí dopisy otci i Fany Karáskové, trval několik měsíců a "dáma poezie" nakonec přece jen ustoupila múze *Clio*. Svár rozhodla vyhlídka na habilitaci a další možnosti, jež služba historii otvírala.

Mimořádné nadání přemýšlivého mladíka zaregistrovali nejen Neruda s Hálkem, nýbrž i vysokoškolští profesori historie na tehdy ještě nerozdělené pražské filozofické fakultě, Čech V. V. Tomek a Němec Konstantin Höfler. Gollovi byl sympatičtější Höfler, který "krásně přednášel a míval univerzálně historický rozhled,"^{45/} nicméně Tomka talentovaný student upoutal při státní zkoušce písemnou prací *Beziehungen Böhmens zum deutschen Reiche im 15. Jahrhundert*. Už v tomto tématu se zračí celé budoucí zaměření historika Golla, jemuž se vztahy mezi Čechy a ostatními národy a státy, resp. mezi českými a obecnými dějinami staly osudem. Od té chvíle nepustil již Tomek svého žáka z očí a při ústních státnicích ho spolu s Höflerem vybídl k akademické kariéře, jejíž nepsanou podmínkou bylo studium na zahraničních univerzitách.^{46/} Avšak Gollova otce taková nejistá per-

spektiva lekala. Nikde nebylo psáno, že se jeho syn habilituje a posléze dosáhne univerzitní profesury, která, na rozdíl od docentury, zajišťovala velmi slušné živobytí. Raději by jej "viděl ve službě státu, třeba by taková jen skromných materiálních výhod poskytovala..."^{47/} a tak čerstvý doktor filozofie /promoce se konala 21. 5. 1870/ přijal pro svůj i otcův klid místo suplenta na mladoboleslavském vyšším gymnáziu, kde ve školním roce 1870-1871 vyučoval dějepis a zeměpis. Dráha středoškolského učitele v provinčním městě netrvala dlouho. V červenci 1871 přemluvil V. V. Tomek Adalfa Golla, aby syna na studijní pobyt do ciziny přece jen pustil. Uznávaný a oblíbený lékař souhlasil a podrobil se, i když "s krvácejícím srdcem všemu."^{48/}

Profesor Tomka velice překvapilo, že Goll místo do Berlína odjel, v souladu s Höflerovým přáním, na univerzitu v Göttingen, kde vedl historický seminář evropsky proslulý odborník Georg Waitz. Cesta do Němec na podzim 1871 stála na počátku Gollova téměř dvouletého pobytu v zahraničí, pobytu, jenž měl pro názorové zrání mladého historika vskutku určující význam. Do ciziny odjížděl pětadvacetiletý muž, aktivní účastník táborového hnutí, člen Umělecké besedy, vlastenec vyhraněného smýšlení a poměrně úspěšný básník i překladatel, toužící přibližovat české kultuře světové obzory. Historie zatím pro něho byla více koníčkem než posláním. Do vlasti se vrátil jiný člověk. Člověk, jemuž se pevným smyslem života stala vědecká práce a jemuž dva roky strávené za hranicemi zcela proměnily pohled na českou otázku a její postavení v evropském kontextu.

Německá, anglická a holandská města působila na začínajícího českého historika svou atmosférou, památkami i kulturou a pobyt v nich posílil v jeho vědomí "lumírovskou" orientaci.

Život v cizině poskytl Gollovi i jedinečnou příležitost zprostředkovat české veřejnosti zahraniční kulturní dění na základě vlastních postřehů a zkušeností. Po dva roky uveřejňovala redakce Květů a posléze Lumíra příspěvky, v nichž Goll komentoval či popisoval zajímavosti z Výmaru, Drážďan, Lipska, Berlína, Haagu, Schweningen i Londýna.^{49/} Autor statí charakterizoval pozoruhodné výstavy výtvarného umění, referoval o vynikajících divadelních představeních a všímal si jedinečných historických památek i činnosti důležitých kulturních institucí.^{50/} Vědomá i bezděčná komparace poměrů v Čechách a západoevropských státech zasahovala přirozeně téměř všechny sféry lidské činnosti. Z této konfrontace nevycházela Gollova vlast nejlépe. Ve srovnání s prudce se rozvíjejícím sjednoceným Německem, které se netajilo velmocenskými ambicemi, a především s Velkou Británií, nejvyspělejší zemí tendejšího světa, plasticky vyvstávaly všechny české nedostatky a mladý historik se na vlastní oči přesvědčoval, jak daleko mají Čechy a Čechové k opravdové světovosti a co všem jim chybí, aby zaujali vysněné přední místo mezi evropskými národy. Golla v dané souvislosti /a také vzhledem k jeho humanitní orientaci/ ani tak nezajímal stupeň technického a průmyslového rozvoje, v němž sice české země sotva mohly soutěžit s Anglií, ale na kontinentě patřily k vyspělým oblastem. Poměřoval hlavně situaci v kulturní sféře, v politice, vědě a umění. A tu se situace v Čechách jevila pozorovateli zvenčí jinak než lidem žijícím ve vlasti. Teprve z většího odstupu vynikla v náležitých konturách přetrvávající uzavřenost a izolovanost české kultury i téměř úplná absence osobností opravdu evropského formátu, tedy neduhy, které záslužné snahy májovců a lumírovců stačily zatím pouze mírnit. Překonat citelné zpoždování, přemoci malé české poměry, v nichž se osobní spory i žabomyší konflikty vy-

dávaly za události prvořadého významu, a vyrovnat se v kulturní oblasti předním evropským národům, pokládal Goll od této chvíle za naléhavý příkaz dne. Bez prolomení krunyře izolace a bez dosažení světové či evropské úrovně vlastní kultury nemohl český národ reálně pomýšlet na politickou svébytnost. Uvedený Gollův názor se zdánlivě nijak zvlášť nelišil od starších obrozenských koncepcí, založených na postupném zvyšování kulturního niveau české společnosti. Ve skutečnosti však talentovaný historik obrozenské recepty překonával právě důsledným spojováním národního a nadnárodního zřetele. V tomto směru stál na stejné platformě jako lumírovci i jako příslušníci nastupujících vědeckých generací, jejichž názory objektivně vyjadřovaly potřeby české pospolitosti. Goll sám sice vlastní pohled na složitý dialektický problém národních a všelidských zájmů teoreticky nezformuloval, své stanovisko však dal jasně najevo v soukromé korespondenci a především rozsáhlou vědeckou a pedagogickou prací. Bez nadsázky lze říci, že teprve studijní pobyty a archivní výzkumy v Německu, Anglii a Holandsku^{ho} uvedly plně do světa a umožnily mu seznámit se s nejmodernějšími kulturními a vědeckými trendy.

Jako historik získal Goll v cizině velmi mnoho. Na dějepisných stolicích univerzit v Göttingen a B Berlíně se v té době hlásil důrazně o slovo pozitivismus, byť nikoliv ve své čisté "comteovské" podobě. Jak známo, zajímaly ve stupnici věd, jak ji vymezil otec pozitivismu August Comte, nejvyšší místa sociologie a filozofie, tedy vědy shrnující a zhodnocující poznatky všech ostatních oborů. Historiografii vykazoval Comte podřízené postavení, v přízemí vědní pyramidy. Dějepisci měli sbírat a popisovat pramenný materiál, avšak nikoli právo vyvozovat z něho zobecňující soudy, filozoficko-dějinné koncepce nebo dokonce poučení pro budoucnost. Všechny vyšší myšlenkové

úkony vyhrazoval Comte pouze filozofii a sociologii. Comteova klasifikace věd však nebyla subjektivní a svévolná, jak si snad může myslet nezasvěcený čtenář, nýbrž reagovala na aktuální příkazy doby. Průmyslový i technický rozvoj, který v polovině minulého století nabral překotné tempo, byl přímo založen na využití přesných a bezpečně verifikovatelných poznatků, bez nichž už se nikdy nemohl obejít. Převratné úspěchy přírodních a technických věd, opírajících se o ověřitelné experimenty, opětovně oživily a posílily osvícenskou představu, že lidský rozum je schopen odhalit zákony přírody a řídit její chod. Od tohoto přesvědčení byl již jen krůček k názoru, že humanitní vědy /budou-li ovšem jejich metody a závěry stejně objektivní jako postupy a vývody badatelů v přírodních a technických oborech/ rozpoznají zákony platné ve společnosti a filozofové i sociologové určí z těchto zjištění optimální směr cesty, kterou se bude život lidstva ubírat. Kult objektivně poznatelného /pozitivního/ faktu pronikl po polovině minulého století do všech humanitních disciplín. Svár racionalismu a romantismu, spor dynamizující od konce 18. věku evropské myšlení, spor do dnešního dne neuzavřený, vyzníval po roce 1850 jednoznačně ve prospěch prvně uvedeného přístupu.

Ačkoliv Comte vyhrazoval historiografii v systému věd nepřilíživě důstojné místo a odsuzoval ji do role pomocné disciplíny filozofie a sociologie / z toho později i v českém prostředí pramenilo napětí mezi filozofy a dějepisci/, prosadil se pozitivismus záhy i v historických oborech, byť nikoliv v čisté podobě. Důvodů tohoto vývoje bylo více. Směřování historiografie souznělo s obecnou tendencí odklonu od romantismu, jenž dějepiscectví všech evropských zemí podřídil národním a politickým zájmům. I když sepětí s aktuální současností dávalo historio-

grafii patřičnou prestiž, umožňovalo jí promlouvat^{k/} širokým vrstvám společnosti a ovlivňovat její vědomí, což výmluvně dokládá role dějepisu a dějepisců v procesu českého obrození, bylo v logice věci, že se historikové snažili překonat závislost svého oboru na mimovědeckých skutečnostech a emancipovat jej podle vzoru přírodních a technických disciplín.^{51/} Východisko pro konstituování historiografie jako empirické vědy se nabí-
zelo samo. Byla jím systematická práce s verifikovatelnými fakty, práce zdánlivě vylučující veškeré nevědecké zásahy stejně jako subjektivní přístupy a zároveň popírající romantické mínění, že historické poznání je především záležitostí intuice a literárního nadání.

Prvním krokem na cestě k pozitivistickému dějepisectví byla popisně faktografická historiografie, která rezignovala na filozoficko-historické koncepce a své poslání spatřovala v shromažďování, prověřování a prosté interpretaci údajů spolehlivých pramenů. Tento směr se již v polovině 19. století začal prosazovat v německých zemích a k jeho představitelům patřil Georg Waitz, vynikající pedagog i autor precízních a "těžkopádných specializovaných studií."^{52/} Klasický výrok, že prvořadým úkolem každého historika je poznat, "wie es eigentlich gewesen ist", však pronesl o více než generaci starší Leopold Ranke, jenž sice teoreticky kanonizoval typ maximálně objektivní historiografie, avšak svým výkladem, že stát ztělesňuje dějinné síly, postulát objektivitu narušoval.

V Čechách náležel ke stoupencům faktograficky popisné historiografie Gollův učitel V. V. Tomek, distancující se od každého zřetelnějšího náběhu k filozofii dějin a usilující o klidný, harmonický výklad faktů, spojených pouze do prostého kauzálního řetězce. Tomkovo stanovisko bylo reakcí na romantickou

fázi českého dějepiscectví a zároveň se v něm zračilo zklamání bývalého nadšeného hegelovce, liberála a spolupracovníka Františka Palackého z revolučního dění roku 1848, s jehož ideály se historik města Prahy vnitřně rozešel. V zásadě však Tomek setrval na starším obrozenském názoru, že hlavní povinností českého vědce je přispět pilnou a ustavičnou prací k emancipaci českého jazyka a české kultury jako nezbytného základu dalšího národního vývoje. Avšak i tento střízlivý badatel tkvěl v romantické půdě více, než sám tušil. Vždyť věřil v pravost Rukopisů i některých jiných romantických podvrhů.^{53/} Tomkův případ zároveň naznačoval, že každý český historik byl nucen až do okamžiku dosažení české politické svébytnosti zaujímat postoj k obrozenskému dědictví a současně se vyjadřovat k otázkám budoucího vývoje národní společnosti. Výjimkou nebyl ani Jaroslav Goll.

Přerod Jaroslava Golla, účastníka státoprávního zápasu a básníka romanticky opěvujícího národní minulost i svobodomyšlné ideály, v pozitivisticky orientovaného historika měl svou vnitřní logiku. Obdivovatel K. H. Máchy, Vítězslava Hálka i antické kultury při svém pobytu v cizině rychle pochopil prostou, leč tvrdou pravdu: má-li české dějepiscectví dosáhnout vskutku světové úrovně, nezbývá mu nic jiného než důsledně převzít principy empirické vědy, aplikovat je v praxi /tento požadavek v sobě automaticky zahrnoval kritické přehodnocení obrozenského pohledu na českou minulost/ a navázat i udržet těsný kontakt se zahraniční vědou. Své životní poslání Goll sformuloval už v letech 1871-1873, kdy studoval u Waitze na univerzitě v Göttingen a posléze v Berlíně u profesora Pauliho, jenž svého žáka doporučil jako pomocníka americkému vyslanci Geo Bancroftovi, jinak historiku-amatérovi, pracujícímu tehdy

na posledním svazku History of the United States. Vedle styků s americkým vyslancem, styků otvírajících průhled do kultury vzdálené mocnosti, měly pro Golla neméně význam družné rozhovory s generačními vrstevníky - švýcarským badatelem Alfredem Sternem a Francouzem Gabrielem Monodem, později vůdčími zjevy pozitivistického dějepisectví ve svých zemích. Bez váhání se dá konstatovat, že právě v tomto období vznikly základy pro budoucí obapolné prospěšné kontakty mezi českou univerzitní historiografií a dějepisci v jiných evropských státech. V čase svých prvních zahraničních studií začal Goll také pozorně sledovat soudobou cizí odbornou produkci, jejíž nejvýznamnější tituly systematicky recenzoval po celou svou vědeckou dráhu, ať již v Časopise Muzea Království českého, v Athenaeu či v Českém časopise historickém. V každém případě přinesly pobyty v cizině mnoho užitečného nejen Gollovi, ale celému českému dějepisectví. Jiz vyše jsme konstatovali, že se do Prahy vrátil člověk pevně rozhodnutý přivést českou historiografii na opravdu světovou úroveň. Nikdo však nedokáže překročit vlastní stín. A tak se i Goll ve své badatelské činnosti, požímané z hlediska dosavadních českých zvyklostí zcela převratně, zaměřil na témata značně tradiční. Úsilí zaměřil k osvětlení příčin a následků Bílé hory a na otázky spojené s husitstvím, resp. se vznikem jednoty bratrské. Echo táborového hnutí, státoprávního zápasu a básnických počátků tak skrytě zní i v Gollových vědeckých juveniliích.

První část širší pojeté studie o Jaroslavu Gollovi.

- 1/ Viz K. Kazbunda, Stolice dějin na pražské univerzitě II, Praha 1965, s. 204.
- 2/ Curriculum vitae Jaroslava Golla z 21.1. 1868. Archiv Univerzity Karlovy, spisy zkušební komise pro učitelství na gymnáziích.
- 3/ J. Goll, Moje vzpomínky na Lumír, Lumír 34, 1906, s.443-448.
- 4/ A. Pražák, Dějiny literárního odboru Umělecké besedy, in: Padesát let, Umělecké besedy 1863-1913, red. H. Jelínek, Praha 1913, s. 145-146.
- 5/ Dopis J. Golla K. Kroftovi z 19. 8. 1906; otiskl K. Krofta, Golliana, ČCH 37, 1931, s. 98.
- 6/ - o - [= J. Goll], Slovo o naší literatuře, Lumír 15, 1866, č. 3, s. 42. Stat' zřejmě vznikla na základě diskuse o národním fenoménu v umělecké tvorbě. Debatu uspořádal 27.1.1865 literární odbor Umělecké besedy a aktivně v ní vystoupili kupř. Karel Sabina, Vítězslav Hálek, Josef Barák a Jaroslav Goll. Viz A. Pražák, c. d., s. 172.
- 7/ Tamtéž, s. 43.
- 8/ Kupř. Eliška Krásnohorská v recenzi souborného vydání Gollových veršů z let 1867-1872. Viz E. K., Básně Jaroslava Golla, Ženské listy 3, 1875, s. 37-39.
- 9/ J. Neruda, Goll a Dörfel, List literární. Národní listy 8.10. 1874. Přetištěno in: J. Neruda, Literatura IV., ed. J. Thon, Praha 1961, s. 99.
- 10/ J. Goll, Básně, Praha 1874, s. 82.
- 11/ Markantní je to především v básni Ohlas:
"Zlatý Vyšehrad nám v temnu zhas,
truchlí pěvec, jehož mocný hlas

Vyšehradem hýbal i vší vlastí.

Kdy zas vzplane Vyšehradu jas?

a kdo najde varyto nám zas,

jež jím hýbat bude i vší vlastí?

. . .

Mám vypravovat víc? Mám lkát, že před časem

se v starce u nás mladí pěvci mění?

Bol, hněv, kdy z prsou vypukne v jich pění,

vln hluchých odvětíte ohlasem.

Svým pěvoům lidsky až se ozvete vy sami,

zvuk najdou Lumírův, jenž skálou hne i vámi."

Tamtéž, s. 70 a 73. V letech 1876 a 1868 se Goll pravostí Rukopisu královédvorského dokonce dovolával. Viz o tom podrobněji v pokračování této práce.

12/ M. Hýsek, Bílá hora v české literatuře, in: Na Bílé hoře, 2. vyd., Praha 1921, s. 109-145.

13/ A. Pražák, c.d., s. 213.

14/ Bezděz. Elegie. In: Květy 2, 1867, s. 172-174. Přetištěno in: J. Goll, Básně, Praha 1874, s. 1-16.

15/ Tamtéž, s. 9-10.

16/ Národní listy 19. 11. 1869, s. 3.

17/ Exulant, tamtéž, s. 17-29. Původně otištěno pod názvem Ze zpěvů českých exulantův, Květy 2, 1867, s. 163; Ze zpěvů exulantských, Květy 3, 1868, č. 2, s. 11; č. 3, s. 9; č. 4, s. 1.

18/ J. Goll, Básně, s. 25-29. Původně in: Květy 3, 1868, s. 155.

19/ A. Pražák, c.d., s. 194.

20/ Ke zrodu názvu tábor pro politická shromáždění podrobně J. Goll, O první době Umělecké besedy..., in: Padesát let Umělecké besedy, s. 272.

- 21/ O Gollově vzhledu S. Heller, Z literárních vzpomínek,
Lumír 34, 1906, s. 349.
- 22/ Podrobně K. Kazbunda, Stolica dějin na pražské univerzitě
II, s. 208-209.
- 23/ J. Goll, O první době Umělecké besedy..., s. 272.
- 24/ Tamtéž, s. 273.
- 25/ K. Krofta, Golliana, s. 106.
- 26/ "Sotva by romanopisec český sloh svůj dle lepších vzorů
vzdělati mohl, nežli jaké jsou romány polské, a sotva by
epický básník český příbuznějšího živilu našel nad epické
zpěvy srbské." Viz - o - , Slovo o naší literatuře, s. 44.
- 27/ Tamtéž.
- 28/ Kupř. báseň Robert Guiscard, Vesna kutnohorská 1, 1868,
s. 111. Přetištěno in: J. Goll, Básně, s. 40-44.
- 29/ Viz Antika a česká kultura, Praha 1978, s. 346-350.
- 30/ Též in: J. Goll, Básně, s. 78-80. Zejména závěr je strhující:

"Avšak Neronové dosud trní
 bohatství a slávy na výsluní.
 Neslyšíte? - trojí hlas se zdvihá
 z bojiště když děla světem duní:
 Morituri te salutant, caesar!"
- 31/ Blíže ho rozebral J. Špét, Antické drama Jaroslava Golla,
LF 84, 1961, s. 8-16.
- 32/ Tamtéž, s. 13.
- 33/ Tamtéž, s. 14.
- 34/ Zprvu tak činil pod pseudonymem Jaroslav Chlumecký, poně-
vadž středoškolští studenti nesměli v té době publikovat
bez povolení ředitele ústavu.

- 35/ Viz překlad básně Otec morem zemřelých v El - Ariski, Světozor 3, 1869, s. 71, 86-87.
- 36/ J. Goll, Mickiewiczův "Pan Tadeusz", Květy 1, 1865, s. 306-310; Alpuphara. Z Mickiewiczova Konrada Wallenroda. In: Květy 6, 1871, s. 118. Z Mickiewiczze si i v pozdním věku pamatoval celé pasáže a s oblibou ho citoval v kruhu svých známých.
- 37/ J. Goll, O první době Umělecké besedy..., s. 271.
- 38/ J. Goll, O národní poezii ukrajinské. Z přednášky pro dámy v Umělecké besedě, Květy 3, 1868, s. 194-197, 203-204, 211-212, 219-222, 227-228. Gollovy překlady otiskl později František Vymazal v antologii Ruská poezie. Výbor z národního a uměleckého básnictva ruského v českých překladech, Brno 1874.
- 39/ Bylo tomu tak v roce 1874, kdy se Goll podílel na redakční práci spolu se Svatoplukem Čechem /časopis tehdy vydávali Servác Heller a J. V. Sládek/. Viz J. Goll, Moje vzpomínky na Lumír, s. 447; S. Heller, Z literárních vzpomínek, s. 349.
- 40/ J. Goll, Moje vzpomínky na Lumír, s. 447.
- 41/ Stalo se tak roku 1873. Tentéž.
- 42/ Výbor z Květů zla, Praha 1895.
- 43/ Vedle ohlasů zaregistrovaných v poznámkách 8 a 10 viz též E. Krásnohorská, Obraz novějšího básnictví českého. Pokus o charakteristiku umění básnického za posledního čtvrt století. ČMKČ 51, 1877, zvláště s. 323.
- 44/ K tomu je nutno ještě připočíst Antologii z české lyriky /Praha 1872/, již Goll edičně připravil, aniž do ní zařadil jediný svůj verš.
- 45/ K. Krofta, Golliana, s. 98.

- 46/ Tamtéž, s. 99.
- 47/ Dopis Adolfa Golla synu Jaroslavovi z 20. 2. 1870 otiskl J. Pekař, *Golliana*, ČČH 35, 1929, s. 603.
- 48/ Tamtéž.
- 49/ Už z krátké návštěvy Bavorska v roce 1870 vytěžil Goll člán- nek Pašijové hry v bavorském Horním Ammergau. Cestopisný obrázek. In: *Květy* 6, 1871, s. 84-86, 91-94, 99-102, 107-110. Dále Cestopisné paběrky I-III, *Květy* 7, 1872, s. 3-6, 11-14, 19-22; Stálá výstava obrazů Doré-ho v Londýně, *Lumír* 1, 1873, s. 483-484; V čítárně britského muzeum, tamtéž, s. 603-604; Z Výmaru, *Lumír* 2, 1874, s. 9-10; Londýnský Tower, tamtéž, s. 46-47; Z Holandska I-III, tamtéž, s. 320-321, 345-347, 357-360, 542-543, 553-554.
- 50/ Některé Gollovy postřehy byly aktuální nejen ve své době. Kupř. v knihovně britského muzea se mu jevilo "vše tak doko- nalé, že nám ubožátkům se o také dokonalosti ani nesnilo... Statistika, jak známo, učí, že vzdělanost se měří též spotře- bou mýdla a dodejme třeba, i čistotou /zvláště v lokálech veřejných/ míst, o kterých se v dobré společnosti sice ne- mluví, ale na jejichž čistotu dobrá společnost tím více dbá. Čistoty ubývá čím dále na východ a podle tohoto posledního měřítko soudě by Angličan za to mít musil, že např. v Praze počíná Orient." J. Goll, V čítárně britského muzeum, s. 604.
- 51/ K tomu kupř. J. Šusta, *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*. Praha 1933, s. 151-185; F. Kutnar, *Přehledné dějiny českého a slovenské- ho dějepisectví I*, Praha 1973, s. 189-196.
- 52/ F. Kutnar, c.d., s. 192.
- 53/ Tomek náležel kupř. k členům komise, která vyjádřila souhlas s názorem, že hrob nalezený roku 1864 v Kolíně patří Prokopo-

vi Holému, ač ve skutečnosti šlo o pozůstatky vznešených manželů z 9. - 10. století.

Lumírovec: sémantika verše v Zeyerově epice

Miroslav Červenka

1. Spíše než technikou Zeyerova verše se tu chci zabývat jeho sémantikou. Veršové útvary přitom беру jako samostatné znaky, které do významové polyfonie básnického díla vnášejí svůj vlastní hlas. Sémantizace verše je možná jen v silovém poli nadiindividuálně platných semiotických systémů, na jejich pozadí výběr veršovaných útvarů i pochopení jejich smyslu probíhá a které jsou opět těmito akty užití veršovaných útvarů formovány. Rozbor sémantiky verše se tak neustále pohybuje mezi individuálním a obecným; širšímu lumírovskému kontextu /Červenka – Sgallová 1988/ se nemůžeme vyhnout ani při úvaze o sémantice verše Zeyerova.

1.1. V dějinách českého verše znamená druhá půle 19. století absolutní a výlučnou vládu sylabotónické prozodie, kterou uvedl kdysi J. Dobrovský a která odolala iluzorním reformním pokusům o časomíru a daleko reálnějším návratům k sylabismu pod vlivem lidové písně. Z těchto bojů vychází přízvučný verš obohacen o prostředky diferenciací v těch zvukových složkách, které leží mimo dosah metrické normy. Je to v první řadě intonace. S její pomocí vytvářejí májovci a lumírovci individuálně odstíněné struktury, aniž by byli za účelem diferenciací rytmu nuceni porušovat obecně platné metrické předpisy o počtu a rozložení přízvučných a nepřízvučných slabik.

Tak byl na desetiletí sankcionován sylabitónismus jako základní, významově bezpříznakový systém. Výsledky a jednotlivé technické postupy májovské a lumírovské tvorby jsou dodnes ve-

stavěny do struktury českého verše, i když prostředky diferenciace se mění a hlavní z nich, intonace, je v různých obdobích traktován odlišně.

Zároveň však je konec století i koncem zlatého věku českého sylabotónismu. Symbolistické experimenty kladou proti metrickému verši nové možnosti, v první řadě verš volný. Také v něm hraje intonace - a v tom je moderna dědicem lumírovců - - rozhodující úlohu. Bezprostřední motivace odvratu od metrického verše byla zřejmě v tom, že samy prostředky diferenciace se standardizovaly, zejména v tvorbě Vrchlického epigonu. Ale intuice těch, kdo proti lumírovskému verši postavili nové rytmy, šly hlouběji.

Stabilizace prozodické základny v druhé půli století je totiž spjata i se standardizací postavení verše ve struktuře básnického díla. Osudové a jedinečné vazby mezi základem rytmu verše a estatkem díla se uvolňují. Pro obrozeného básníka bylo stylozé a žánrové zaměření díla do jisté míry samo činitelem prozodickým, neboť spolurozhodovalo o volbě jazykového nositele rytmu. Tento nositel nebyl jednou provždy objeven a dán, hledal se od případu k případu a oprávněným se stával mj. i proto, že ostatní složky díla se ho dožadovaly. K ruskému ohlasu patřil tónický verš, k ohlasu české písně sylabismus; časomíra a sonet se vytřídily v jednom díle podle rázu a funkce jeho oddílů. Protiklad sylabismu a sylabotónismu v Kytici dostává konkrétní stylistické úkoly: je to něco jako výběr lexikálních vrstev. Naproti tomu pro autora druhé poloviny století se veršová organizace jeví spíš jako soubor jistých definovaných pravidel, které on, básník, má aplikovat jako příznak a korelát poetičnosti svého výtvoru. Teprve v dalších vrstvách

zvukové struktury se mohla uplatnit tendence individualizace.

Z toho nevyplývá, že vztah mezi volbou metra /po vítězství sylabotónismu zbyla jen volba mezi metry / a významem básně byl pocítován jen vnějškově. Kamsi na okraj souboru pravidel určených k aplikaci náleží i pokyn, aby výběr některého z meter měl svůj důvod v žánrovém, tematickém, obsahovém zaměření básně. A i když byly podnikány mnohé úvahy o tom, který verš je vhodný k tomu či onomu typu básnické struktury /nejen Durdík, ale i Neruda, který o tom přednášel v Umělecké besedě, viz Koutník 1917/, nikdy nebyly tak systematické a tak autoritativní, aby i zde platily zásady pouhé správnosti /jako u pravidel prozodických/. Byl tu prostor pro individuální preference, individuální tvořivost.

1.2. Druhým základním procesem, který rozhodl o podobě lumírovského verše, bylo postupné vytlačení trocheje jambem. I to má svou sémantickou stránku, kterou není nesnadné rekonstruovat. Příklon k jambu začíná už nástupem májovské generace a konzervativní kritika ji za něj kritizuje obdobně jako za přesazování cizích a nemravných škodlivých směrů do české literatury; nebo aspoň se snaží technickými výhradami prokázat, že jamb se pro českou poezii nehodí. Rozdíl mezi jambem a trochejem byl v literárním povědomí naturalizován, motivován samým jádrem českosti. Argumentace se opírala o postavení přízvuku na první slabice slova a sestupný spád češtiny, který prý je v rozporu s vzestupným charakterem jambického verše. Co by se dnes pokládalo za speciální otázku, v mytickém myšlení 19. století nebyvalo osudově determinujícího významu: v jazyce byla přece vepsána povaha národa i počoba vpravdě národní poezie.

Měla-li "přirozenost" trocheje znamenat i "nepřirozenost" druhého z dvoudobých rozměrů, vyvrátile to brzy mnohaletá existence masové jambické produkce lumírovců i jejich epigonů, která se nesetkávala s vážnějšími technickými potížemi. Český jazyk se jambu nijak vážněji nevzpíral. V trocheji rytmus pronikavě vystupuje do popředí a má drastický vliv na rytmický slovník /tj. výběr slov podle jejich použitelnosti v daném metru/. Tyto posuny se ovšem týkají těch částí rytmického slovníku, kde jsou snadno uskutečnitelné. U jambu naopak jde o ne tak nápadné, ale jemnější a obtížněji realizovatelné posuny zejména ve vnitřní struktuře přízvukových celků.

Nejvýrazněji z těchto posunů, který má pro protiklad jambu a trocheje dosah prostřednictvím syntaxe, objasnil Roman Jakobson /1938/. Poukázal na konektivnost /vnitřní propojenost/ jambických textů, která vyplývá z potřeby realizace v vzestupného počátku jambického verše nepřízvučnými jednoslabičnými slůvky: to jsou z velké části funkční gramatická slova prostředkující a precizující vztahy mezi syntaktickými celky. Potřeba přízvučného začátku verše v trocheji naopak vede k oslabení explicitního výrazu vztahů a k souřadné, co do mezivětných souvislostí neprecizované větné stavbě. Z těchto důvodů mohl být trochej právem sémantizován jako "přirozený", "spontánní", jamb jako "intelektuální", "myšlenkově komplikovaný".

Spolu s obrozenskou tradicí bbou rozměrů /schematicky ji můžeme naznačit protikladem Kollár - Mácha/ vedlo to vše k ustavení sémantických opozic, v nichž trochej vystupuje s příznaky "přirozený, domácí, tradiční, prostý, lidový, kolektivní, spontánní, zatím co jamb je "umělý, cizí /světový/, moderní,

literární, vzdělanecký, individuální, intelektuální". Tento významový rozdíl zůstává zachován i poté, co si oba rozměry vyměnily místo nepříznačkového členu opozice. Tento proces dovršili právě lumírovci. Hierarchie příznaků se změnila v poezii jako celku, nikoli pouze v oblasti verše: pro lumírovce se běžnou a bezpříznačkovou stala světovost, individualnost atd., čím méně samozřejmým a příznačkovým směřování k domácímu, kolektivnímu, oproštěnému. Např. u Sládka trochej vyznačuje speciální žánry a prostředí /dětská poezie, vesnice/, jamb je univerzálním rozměrem.

U lumírovců přežila spíše krátká trochejská metra a prakticky zcela vymizel trochej pětistopý, v obrození kvetoucí verš epické, patetické, myšlenkově náročnější poezie. Epika si žádá dlouhého verše, a je zajímavé, jak nesmírně málo možností se epickému básníkovi, jakým byl Zeyer, při výběru metra nabízelo. Byl to vlastně jen pětistopý jamb v rýmované a nerýmované variantě. Dlouhý, tj. pětistopý trochejský verš byl bez speciální motivace nemožný. V lumírovském ovzduší se patos a vysoký styl /tedy dlouhý verš/ bez stupňované umělecké kultivovanosti a jisté komplexnosti myšlenky a nebo zobrazení /značkově spjaté s jambem/ staly nesnesitelnými. Velké epické téma bylo nutno vidět v souvislosti světové kultury: zpracováno pouze v "domácí" formě, která je nasnadě a poukazuje k národní uzavřenosti, působilo prkenně.

Zcela jinak to ovšem vypadá u autorů národní školy v čele se Sv. Čechem.

Přesto překvapuje nezájem o větší diferenciaci meter v rámci dlouhého verše. Lumírovci se opětovně setkávali s alexandřínem ve francouzské poezii, ale znamenal pro ně stejně málo, jako znamenal pro májovce týž rozměr, který jim nabízela už

zčeštěný tvorba Máchova. Ani pro dva dlouhé rozměry se ne-
našlo funkční využití, i když se psalo tolik epiky jako nikdy
předtím. /Ve třetí části příspěvku, až se budu zabývat Zeyero-
vou metrikou, se k tomu vrátím./

2.1. Diferenciaci verše hledali lumírovci v něčem jiném než
v metrické pestrosti. Její zdroj našli v bohatě rozvinutém
využití větné intonace. Jak přesvědčivě dovedl Mukařovský
/1935/, je lumírovská poezie nesena patosem, který má svůj ko-
relát v soudobém politickém řečnictví. Neznamená to, že by pa-
tos patřil jen k aktuálně politickým textům, je to strukturní
vlastnost lumírovské tvorby vůbec. Jeho zvukovou realizací je
právě mohutné uplatnění větné intonace /Mukařovský 1934/, kte-
rá - v textech potlačujících zvukově i sémanticky samostatnost
jednotlivého slova ve prospěch splývavé melodické linie větných
celků - vytváří pestře mnohotvárné kadence. V rámci takové
struktury je postavení metra podřízené. Metrum jako norma pří-
zvukového rytmu je tu realizováno s přesností až umrtvující,
takže pozornost vnímatele se obrací k větné intonaci. Ostře
vyznačené hranice veršů vytvářejí kostru, na níž vystupují roz-
manité intonační kadence. Tak může fungovat kterýkoli metrický
útvár, není důvod k hledání rozmanitých možností: dominující
intonace stejně překrývá jejich rozdíly. /Ve strofické poezii
lyrické se dominance intonace projevuje jinak, ale to by nás
od Zeyera zavedlo příliš daleko./

Větná intonace překonává svou souběžnost s metrickým čle-
něním, věta se odděluje od verše. S K. Sgallovou jsme tomu vě-
novali podrobný rozbor /1984/, který zahrnul řadu básníků druhé
poloviny a přelomu století. V řadě ukazatelů neshody větného
a veršovaného členění /frekvence veršů nezakončených větným pře-
dělem, frekvence předělů uvnitř verše, frekvence přesahů/ zaují-

má Zeyer zpravidla krajní pozici. Je-li slabičný rozsah větných celků v největším počtu případů násobkem slabičného rozsahu verše /u většiny autorů se pohybuje mezi 85% - 100% všech souvětí/, pak Zeyer nejenergičtěji láme toto pouto: rozsah 40 % souvětí je na rozsahu verše nezávislý.

Uvádíme-li to do souvislosti s rétorikou, nepočítáme přitom s dnešním pejorativním odstínem tohoto termínu. U Zeyera je to rétorika zjemnělá, stylově odstíněná a přetvořená. Prolíná se s mluvností, s rozmanitostí stylových poloh příznačnou pro epického vypravěče.

2.2. O další stránce fungování intonace v Zeyerově verši tu můžeme informovat jen letmo. Počátkem našeho století E. Sievers /1912/ postavil versologii před otázku jedinečné zvukové formy verše, charakteristické pro básnickou individualitu. Mukařovský pokračoval v těchto výzkumech a usiloval dát jim objektivní jazykovědný podklad /1929/. Přízvučné slabiky jednotlivých slov ve větě jsou s různou intenzitou intonačně zvýrazněny, v závislosti na své sémantické závažnosti, na aktuálním členění výpovědi, na slovosledu a na řadě činitelů jiných. Intonačně přízvukové vrcholy na rozložení verše /řádky/ vytvářejí rozmanité konfigurace, každý jednotlivý básník favorizuje jednu z nich, a ta pak zabarvuje jeho veršované texty jakýmsi příznačným nápěvkem. Zabýval jsem se podrobně přínosy i úskalími této teorie /1982/, závěry jsou kontroverzní a nemohu je zde tlumočit ani v náznak. Jen pár slov k Zeyerovi, kde výsledky byly pozoruhodné. Mukařovský soudí, že charakteristická Zeyerova intonační figura záleží v takovém uspořádání přízvukově-intonačních vrcholů, při němž první vrchol stojí na samém počátku verše a druhý na jeho konci. /Naproti tomu třeba Vrchlického verš vykazuje po-

dle Mukařovského plynule vzestupnou fonickou linií od slabého počátku k zčůrazněnému konci/. Probral jsem z toho hlediska přes půl druhého tisíce veršů Vyšehradu a s překvapením zjistil, že Mukařovského schéma se potvrzuje skoro v polovině všech řádek. To je velice mnoho, u Sládka nebo Vrchlického byla shoda konstruktů s realitou podstatně horší. Ukázalo se dokonce, že ve Sládkově básni Anna Pötocká, jež je Zeyerovi věnována a při jejímž prvním přečtení každý řekne, že verš je "zeyerovský", frekvence uvedené Zeyerovy figury výrazně stoupá. Pokusím se teď na úryvku z Vyšehradu předvést, co vlastně mám na mysli. Body na převrácení okraji reprezentují slovní přízvuky, jejich postavení výš nebo níž vyznačuje - velice schematicky - vzájemné relace těchto přízvuků z hlediska jejich intonačního zvýraznění; šikmé čárky stojí na místě vnitroveršových větých předělů.

Tak na skalínách pěly sudice
a slunce vrhlo na zem zlatý pluh
a zlaté jarmo, dary převzácné,
a Přemysl hned jarmo položil
na silné šíje turů pasoucích
se na luzích a zapřáhl je v pluh.

Ryl brázdu hlubokou, a jeho máť
hned z vlhkých nader žito vydala,
jež ihned v slunci v zlato uzrálo.

A údolí mé brzo změnilo
se v ráj, kde zlatá pole poklady
svých klasů vlní jako jezera.

164

Však v srdci syna Slunce, Přemysla,	. . . / .
plá bez přestání touha nesmírná	
po oné děvě, o níž sudice	
mu pěly, budoucnost mu věštice,	. / .
po onom lidu, který spasit má ...	. . / .
A ty jsi přišla, děvo vznešená,	. . / .
ty vyvolená samým osudem,	
ty luzná spáso reka Přemysla! ...	
Ó, hleď ten bílý oblak, který sem	. . . / .
se nese k nám, ten kryje Přemysla."	. . / .
Tak končí Veles, stáda ehránící,	. . / .
a Libuša se kolem rozhlíží	
na vonná pole vánkem zvlněná,	. . / .
na stromy, které sázel Přemysl,	. / . .
na stáda, hlasu jeho poslušná,	. / . .
na celý bohy žehnaný ten kraj,	. / . / .
kde štěstí přebývá a svatý mír -	. . / .
a takto z hloubi duše rozjímá:	

Figurě s vrcholem na začátku a na konci řádky tu odpovídá 16 řádek z 30.

Láká otázka, zda tuto fonickou linii, značně vzdálenou od vyslovování prozaických vět, s vrcholy oddělenými mnoha slabikami a proto monotónně zvýrazněnými, je možno spojit se sémantickými příznaky starobylosti, pohledu nořícího se do mýtického dávna, velebným tónem vypravěče epických bají nebo s jiným aspektem Zeyerovy mýtizující epiky. Myslím, že ano, nikoli však na základě "přirozené" /zde by to byla spíš nadpřirozená/ sourodosti mezi zvukovou figurou a žánrovým, emocionálním, ideovým ovzduším Zeyerovy poezie: toto spojení vytvořil

až sám Zeyer, ustavilo se v důsledku jeho svrchovaného tvůrčího aktu, a pro nás, jeho čtenáře, se od první zkušenosti se Zeyerovou poezií "naturalizovalo". Je to dodatečná, navozená, imputovaná motivace ve vztahu označujícího a označovaného, a jakou se ostatně v případě uměleckých znaků setkáváme na každém kroku.

3. Vracím se k sémantice metra, již byla věnována první část tohoto příspěvku. Jak známo, s nečetnými výjimkami je takřka celé Zeyerovo dílo psáno blankversem. Zeyerova snaha obnovit obrazy časově anebo prostorově vzdálených kultur s pomocí příznačných rysů tehdejší mentality i hmotných reálií jen výjimečně ovlivnila i volbu metra. U Vrchlického je to podobné /zde má absolutní převahu pětistopý jamb s rýmy/, ale monotónie není tak značná, například se sem tam užívá kulturně příznačných útvarů strofických /báseň o Dantovi psána tercínami apod./.

3.1. Komentovat tento rys z hlediska sémantiky /jeho strukturní souvislosti jsme uvedli výše/ budeme ve dvou etapách. Napřed k tomu, proč se metrum neproměňuje v rámci jedné básně, jak to dělá např. Máchův v Máji, Hálek v Alfredu nebo Čech v Hanumanu; viz Červenka, strojopis/. Polymetrie, jak se to nazývá, v Zeyerově době kvetla v dílech národní školy; představuje tam orientaci na čtenářsky působivé /barvitě, kompozičně zvýrazňující atd./ využití veršového tvaru. V protikladu k nim se monometrie - podobně jako užití jambu - stává příznakem vysokého stylu, a kromě toho i nadčasové autostylizace básníka, řadícího se po bok mýtickým epikům homérského typu. Tradičně monometrické evropské velké epiky od Danta přes Milтона k Byronovi a k francouzským romantikům se pro lumírovce ukázala silnější než podněty nabízené sice experimentem Máchovým, ale v pozdější polymetrické epice snad už zbanalizované. Neproměnnost jednou zvoleného

metre více odpovídala i jejich parnasistnímu programu, který v epice potlačoval vnější projevy subjektivizace; byla jim příznakem epického klidu a objektivitu. Obecně evropský charakter takového postoje ilustruje komentář Dobově působivého básníka Roberta Hamerlinga k 2. vydání jeho eposu *Ahasver in Rom* /1867/. V polemice se svými kritiky odmítá rakouský básník "buntweehselnde Veramasse in Lenaus Art" ve jménu "die schöne Gleichform des Tons, die würdevolle Getragenheit des Epos."

3.2. Týž citát má pokračování, jež může být vhodným úvodem k druhé, závažnější etapě našeho sémantického komentáře k lumírovské monometrii. Proč se metrum nemění od básně k básni? Odkud ta věrnost pětistopému jambu, ať už s rýmy, ať bez nich? Je to orientace na rozměr co nejméně zatížený jinými významovými příznaky, než je epičnost, vážnost, evropské západní tradice. Hamerling se na uvedeném místě ptá, jaké metrum má vůbec k dispozici moderní německý epik, a postupně eliminuje hexametr jako příliš antický, stanci jako příliš románskou, nibelunžský verš jako příliš "altväterisch"... Teď uvědomělé odmítání historicky a národně určených meter, jejichž příliš konkrétní sémantické příznaky ve významové výstavbě díla nejsou vítány. Pak se ovšem uplatní blankvers jako, sit venia verbo, opravdu "bílý" verš ve smyslu stylistickém, transparentní, jako "nulový stupeň" metrické sémantiky.

Metrum bylo lumírovcům znakem jednoty humanistické tradice básnické, nikoli připomínkou pertikulárního charakteru jednotlivých jejích konkrétizací. Přímě s ní, s touto humanistickou tradicí, se kontrontovala básnická osobnost, reprezentovaná ve struktuře verše, jak jsme viděli, odstíněnou, proměnlivou, do fanfár a kadencí diferencovanou, individuálně příznačnou intonací.

3.3. Závěrem uvedeme vyjimečné příklady, kdy přece jen Zeyer od těchto principů ustupuje a volí pestřejší metrickou sémantiku, vždy ve vztahu k tematice daného díla. Musíme je vidět opravdu jen jako vyjímky, na pozadí monumentálních skladeb psaných v blankversu, ať šlo o karolínské, španělské, orientální, české /mýtické i současné/ náměty.

Ve španělské povídce Raimondo Lullo autor přece jen sahá k nerýmovanému čtyřstopému trocheji, podobně jako Vrchlický v *Satanele*, tedy k rozměru, který podle španělských romancí učinili indicií této kultury němečtí romantikové, Heine a u nás Neruda. Antický příběh *Helena* je historicky zařazen velice uvolněnou analogií hexametru /často jen o pěti stopách a bez césury - přísného hexametru se tehdy užívalo jen v antických překladech, a to stále ještě v časoměrné verzi/. Dvě zpracování ruských látek, *Zpěv o pomstě za Igora*, navazující na *Slovo o pluku Igorově*, a *Píseň o hoři dobrého juna Ivana Vasiljeviče* s tématem z bylin jsou psány nerýmovaným pětistopým trochejem, k čemuž je nutno dodat, že tento rozměr reprezentoval nejen tradici českého obrození, ale podle verše jihoslovenské hrdinské epiky a zejména podle dobových příruček poetiky předpokládaný původní praslovenský verš. S představami o rytmické podobě lidového básnictví zobrazované země je snad spjato střídání trochejských, daktylotrochejských a volně rytmovaných řad ve skladbě *Ve staré Litvě*. Daktylotrochejský je i rámec /uvvedení a závěr/ jmenované *Písně o noři dobrého mládce*, do téhož metra epizodicky přechází i trochej *Pomsty za Igora*. Mimořádně zajímavé a neobvyklé užití polymetrie /a daktylotrocheje/ nacházíme v rozsáhlé básni *Čechův příchod*, druhé Zeyerově výpravě do bájného českého pravěku. Nerýmovaný čtyřstopý daktylotrochej /čtyřřiktový verš/ s převahou daktylů, ale bez pevného roz-

vržení stop, tedy jakási obdoba tónického verše, se tu střídá s obligátním Zeyerovým blankversem, a to takovým způsobem, že po rozsáhlé pasáži v jednom rozměru nastupuje pasáž v rozměru druhém, a to bez zřetelné motivace, někdy dokonce uprostřed věty.

A sinooká Charpa nachytala
po lesích drozdů, slavíků a kosů,
by sladké písně s nimi outovaly.

Tak tedy šli, a mnohý z druhů dávných
se k Bohomyelu přidal z lásky věrné
a byla četa jejich takto valná
a dlouhá cesta veselá jim byla.

A dorazili do lipových hájů,
do strdí tekoucích, do vonných, květných,
kde zpěvy, hudba a bez konce plesy
od bílého rána do hvězdnaté noci
se střídaly věčně. -

Tam dále se změna
sic tichá, však hluboká ve srdcích mužů
těch prostých a vážných, již v severních lesích
jak na skalách duby vznik byli vzali.

Stesk němý a těžký jak zmije jim v srdcích

Jak vidět, předěl mezi uvedenými dvěma rozměry se nekryje ani s předěly mezi větami, ani s předěly mezi tematickými odstavci. Spíše než poloha metrického švu /v citovaném příkladu je dokonce zamaskován, ve dvou verších probíhá jakási modulace od jednoho rozměru k druhému! / je tu důležitý sám fakt střídání rozměrů.

Jeden z nich, blankvers, poukazuje, jak jsme viděli, k obecně evropské tradici a zařazuje tak básníkův fantastický konstrukt formování českého národa po bok jakýchkoli historických a mýtických látek. Druhý rozměr, s "volnějším" daktylotrochejským rytmem, je fiktivním znkem pradávného bardského básnictví, "přírodního", rustikálního, formálně nevytříbeného, prostoupeného spontánní epickou tvořivostí; můžeme se dohadovat, že pro Zeyera se tento verš znakově připínal k jeho oblíbeným a v Evropě tehdy již doznívajícím představám o záhadné kultuře keltské, s níž se Slované v básníkově vizi při příchodu do nové země setkali.

Mnoho překážek, mnoho ztrát v kolektivní kulturní paměti brání dnešnímu vnímání sémantizovat si starší veršové útvary. Ty pak ztrácejí pro něho svou původní znakovou povahu, stávají se ornamentem, druhořadou akcesorií. Šumějí v pozadí dojmu z díla jako slova neznámého jazyka. Jedním z úkolů vědy o umění, o jakémkoli umění je pokusit se sepsat k tvarům slovník a grammatiku a přisóčet k tomu, aby alespoň něčeho oslovily svou původní řečí.

Citace

- Červenka M. strojopis Polymetrie v epice. Příspěvek k sé-
mantice verše od Máje po Zlomenou duši
1982 "Foničeskaja linija" Mukaržovskogo i
intencionnyj analiz stichu, Russian
Literature 12, 227-266
- Červenka M.- 1984 Český verš in Słowiańska metryka
Sgallová K. porównawcza II. Organizacja składe-
niowa, Wrocław: Ossolineum, 11-61
1988 Český verš, Sémantika metra v poezii
lumírovců in tamt. III. Semantyka form
wierszowych, 55-104
- Hamerling R. 1867 Epilog an die Kritiker in Hamerlings
Werke 1, Hamburg s.a., 204-225
- Jakobson R. 1938 K popisu Máchova verše in Torzo a
tajemství Máchova díla, Praha:
Borový, 207-278
- Koutník B. 1917 Nerudovy názory o prozodii a metrice,
LF, 412-427
- Mukařovský J. 1929 Souvislost fonické linie se slovosle-
dem v českých verších. Kapitoly z české
poetiky 1, 1948, Praha: Svoboda, 186-205
1934 Obecné zásady a vývoj novočeského verše,
tamtéž, 2, 9-90
1935 Poznámky k sociologii básnického jazyka,
tamt. 1, 224-234
- Sievers E. 1912 Rhythmisch-melodische Studien,
Heidelberg

František Bílek - Julius Zeyer: typ duchovního přátelství

Jaroslav Med

Soukromá korespondence každého umělce bývá cenným materiálovým premenem pro poznání jeho díla. Soudím, že to platí i tehdy - a to je náš případ -, kdy se spolu setkávají dvě věkově i tvůrčí zralostí nesouměřitelné osobnosti, jako byl čtyřia-
dvacetiletý František Bílek, stojící na samém počátku své umělecké cesty, a pětapadesátiletý Julius Zeyer, jemuž zbývalo v okamžiku tohoto setkání už jen necelých pět let života.

O setkání J. Zeyera s mladým Bílkem se zasloužila první dáma českého výtvarného fin de siècle Zdena Braunerová. Byla to právě Braunerová, která mezi prvními rozpoznala Bílkův talent a podporovala ho. Ve snaze pomoci mladému Bílkovi píše 1. července 1896 Juliu Zeyerovi. "Říkal mi, jak nesmírně po tom touží Vás poznat, že cítí, že by Jste mu mohl rozumět... Slíbila jsem mu, že se k nim najisto do Chýnova podívám, ale k Vám s Bílkem nepojedu, neboť chci, aby Jste ho poznal a posoudil sám." V závěru dopisu Braunerová znovu Bílka Zeyerovi doporučuje: "Možná, že Vás jednoho dne navštíví; viďte, že ho vlídně přijmete? Ručím Vám za to, že Bílek je jedna z nejzajímavějších a nejkrásnějších bytostí, které po tomto slzavém údolí putují." Zeyer reagoval na dopis okamžitě, už ve své odpovědi ze dne 4. července 1896 žádá od Braunerové Bílkovu adresu, aby mu mohl napsat, eventuálně ho navštívit. Braunerová mu přirozeně adresu sdělila a tak zde máme už 3. srpna 1896 datovaný dopis J. Zeyera F. Bílkovi, v němž mu mj. píše: "... doufám, že nepokládáte za pouhou zvědavost moje přání

seznámit se s Vámi. Váš talent a Vaše osoba vzbudily ve mně zájem... Přijedu pozejtří, ve středu do Chýnova... Popřejte mi na několik hodin Vaší společnosti." Od tohoto prvního dopisu ze srpna 1896 pak trvala vzájemná korespondence obou umělců do Zeyerovy smrti na počátku roku 1901.

Zůstaňme ale u prvního Zeyerova dopisu. Básník Bílka skutečně v Chýnově navštívil, a hned po návratu do Vodňan mu 8. srpna děkuje velmi exaltovanými slovy za přijetí: "Těch několik hodin, co jsem prožil s Vámi, nezapomenu nikdy. Dojal jste mě hluboce, ctím a miluji Vás." /Podobně nadšenými slovy referuje o svém prvním setkání s Bílkem i Zdeně Braunerová a Růžene Jesenské./ A my si musíme při pohledu na toto velmi neobvykle rychle navázané přátelství položit základní otázku: Co způsobilo, že se Zeyer, tento grandseigneur české literatury a plechý aristokrat ducha, umělec stojící v zenitu své tvorby, tak bezvýhradně nadchl pro čtyřiaadvacetiletého chýnovského mladíka, v němž zatím - kromě několika jedinců - nikdo velkého umělce neviděl? Odhalil Zeyer svou básnickou intuicí Bílkovu budoucí velikost, nebo zde byly i jiné, řekněme osobnostní momenty, jež Zeyera k mladému Bílkovi přitahovaly? Na to se pokusím, přirozeně jen velmi stručně, nalézt odpověď.

Zeyer, toužící po kontaktu s mladými nastupujícími umělci - nezapomeňme, že jediný z renomovaných spisovatelů starší generace přispěl do Almanechu secese -, musel být jistě okouzlen upřímností Bílkova přátelství, jeho bezmála adorací, s níž Bílek básníka vzýval jako životodárnou sílu a osudový dar; koneckonců komu by tak zjevný obdiv a přízeň nelichotily. A vyjadřoval-li se Bílek v osobním styku tak jako v korespondenci - to znamená velmi exaltovaně, s dávkou značné expresi-

vity, s níž dával obdivovanému subjektu najevo své emoce, nebylo by divu, kdyby Zeyer tomuto okouzlení podlehl, nabízené přátelství přijal a rozvíjel je podle vnucujícího se paradigmatu učitel - žák. Vysvětlit tímto způsobem vztah mezi oběma tvůrci, to by jistě znělo věrohodně, ale zůstalo by to pouze na povrchu oné ojedinělé tvůrčí sounáležitosti, v níž se ve vzácné shodě doplňovalo hledání životních jistot a jistotami uměleckými.

Oba tvůrci se právě v této době, v níž se rodí jejich přátelství, ocitají na jisté myšlenkově existenciální křižovatce, jejíž mimochodnost je pouze zdánlivá. Zeyerovy novoromantické ideály, v nichž se spájelo snění, fascinace krásnou formou a touha po harmonii krásného s ideálním, a které byly svým způsobem jeho osobitou reakcí na soudobou společenskou realitu, jako kdyby už ztrácely pro básníka svou nosnost. Jen tak skoro mimochodem napíše Zeyer Bílkovi v dopise z 15. září 1896:

"...cítím jen vyprahlost své duše, trpkost, zklamání. Šel jsem za fantómem a ocitl jsem se v poušti. Modlete se za mě!", což je, zvláště při Zeyerově plachosti a vnitřní noblese, přiznání nanejvýš otevřené a smutné. Zeyer v této době dokončuje Mariánskou zahradu /Nový život, roč. II-III, 1897-1898/, a vedle několika menších prací tvoří svou nejautobiografičtější veršovanou skladbu Trojí paměti Víta Choráze /toto bibliografické konstatování uvádím jen pro ujasnění možných souvislostí mezi básníkovými subjektivními stavy a jejich reflexí v tvorbě/.

Bílek, stojící na prahu své umělecké dráhy, naproti tomu teprve začíná formulovat své umělecké názory a s vehemencí mládí vyklizuje téměř vše, co vidí na obzoru výtvarné kultury; tvrdě odsuzuje antické a renesanční umění, stejně tak realismus a

naturalismus, jež obviňuje z trpkého napodobování přírody. Ve své tvorbě se chce Bílek inspirovat především naivitou raně křesťanských umělců, u kterých ho fascinovala jejich výrazová čistota, pramenící z neotřesitelné víry. Tyto své soudy, v nichž se mísil názorový primitivismus s intuitivními postřehy opravdového umělce, pak shrnul v programové stati Konfiteor umělce, která vyšla v roce 1897 v Novém životě.

Pocit zproblematizování dosavadních umělecko-ideových východisek - zde myslím na Zeyera, objevování a postulování nových uměleckých východisek - zde myslím na Bílka, v podstatě tedy totožná zjitřenost dvou uměleckých subjektů - to byl, domnívám se, onen pomyslný bod, v němž se oba tak věkově i uměleckou zralostí nesouměřitelní tvůrci setkali. A protože k jejich setkání došlo v době, kdy axiologická rozkolísanost zasahovala všechny lidské jistoty, včetně jistot uměleckých i intologických, a protože oba bytostně pohrdali a nedůvěřovali racionalisticko-scientistickým řešením, zaznívaly v přátelském dvouhlasu, jak ho známe z jejich korespondence, především problémy náboženské, jimiž a skrze něž řešili i otázky umělecké.

Jedním z hlavních témat celé čtyřleté korespondence obou umělců, v němž je in nuce obsaženo veškeré jejich hledačství náboženské i umělecké, je téma christologické. To bylo zvláště důležité pro Bílka, který právě v období 1896-1899 koncipoval od skic až ke dřevořezbě svou podobu ukřižovaného Krista, který se pak stane - podle souhlasného konstatování téměř všech kunsthistoriků - nejtypičtějši secesní konkretizací tohoto námětu. Už v jednom z prvních dopisů Zeyerovi Bílek předznamenává toto téma gestem jakéhosi křesťanského titanismu, když píše v souvislosti s Husovým pomníkem: "Zda-li kdo může chápat sná-

hu Husovu lépe, myslím, než já, který Krista vidí a zná z dřívě než se z Otce počal tam v nebesích." To je věta z ortodoxního křesťanského hlediska naprosto heretická a rouhačská, racionálnímu pohledu se pak musí jevit jako nonsens nebo básnická licence; Bílek to však myslí smrtelně vážně, jak je patrné i z dalšího dopisu, v němž referuje Zeyerovi /9. listopadu 1896/ o započaté práci na Ukřižovaném slovy: "Zdar mi prorokoval Kristus a Panna Maria několikrát..." Nad svým dílem neustále medituje o nemožnosti vtělit do hmoty veškerou velikost Kristova zjevu, vtělit do ní syntézu lidského a božského. V listopadu 1896 píše Zeyerovi: "... chci udělat tělo lidské, aby v něm Boha bylo viděti i lidské zvěři", o půl roku později /7. května 1897/ znovu zdůrazňuje "... práním a snahou mou je, aby i nevěrec řekl: Tento jistě Syn byl Boží..." Zeyer oceňuje Bílkovu uměleckou snahu o vytvoření co nejdokonalejšího obrazu Krista, zároveň s ním však polemizuje o smyslu a možnostech umělecké tvorby a upozorňuje ho na přirozenou distanci mezi reálným a ideálním. "Člověk nikdy nedosáhne vrcholu svého chtění" - píše Zeyer 1. června 1897 - "to by byl snad Bohu rovný, ale přiblížit se co možná těsně ideálu, to už je něco velkého."

Vzájemná výměna dopisů, věnovaná ztvárnění Krista, roste, zvláště když se Bílek začíná zamýšlet nad smyslem Kristova utrpení na kříži, nad jeho závěrečnou agónií. Bílek vnímá a zobrazuje Krista jako zosobněné utrpení, jako kvintesenci bezvýchoďné bolesti, Kristus je pro něho spíše nevinně trpícím člověkem, opuštěným v hlubině své největší existenciální krize, než synem Božím. Zeyer s tímto pojetím nesouhlasí, chce, aby v Kristově tváři více převažovalo ono božské, aby vědomí o vykupitelské oběti projasňovalo jeho lidské utrpení; a pro-

tože šlo o výtvarnou realizaci, přimlouvá se Zeyer za více světla a méně hmoty. Zcela v intencích křesťanské ortodoxie Zeyer Bílka skoro až napomíná, když mu píše: "Kristovo 'Dokonáno jest'... je už vítězstvím duše, božství nad hmotou těla, nad bídou lidskou. A nám je to největší slib! Umírám, abych žil. Dokonáno jest porážka smrti, dokonáno jest poslání moje - teď můžete mne sledovat, neboť já jsem cesta! Tak já tomu slovu rozumím..." /30. ledna 1897/. Bílek se brání Zeyerovým výtkám, v Kristovi vidí především "syna člověka", a v mnoha dopisech své pojetí obsáhle komentuje. Ocitujme zde dva úryvky z Bílkových listů, z nichž je zřejmá podstata jeho pojetí Krista i charakter jeho tvorby. - "Neřekl jsem vše, neřekl jsem co podstatou a podobou mou, co životem mým. Neřekl jsem: - že nevěřím -, že nemám přesvědčení; - ale že vidím Boha, že mluvím s Ním a slyším, co světu dosud neznámo". /dopis bez data, asi prosinec 1896/ --- "... u mně přestala víra, když jsem Boha počal vidět. Nevěřím proto v Boha, protože Ho vidím" /v dopise z 30. října 1897/.

Z těchto úryvků je na první pohled zřejmé, že základním zdrojem inspirace není - jak se často soudí - pro Bílka bible, ale subjektivismus vizionáře, který určuje základní kontury jeho náboženského symbolismu, jehož podstata musela být Zeyerovi, díky jeho lumírovským kořenům i tradičnímu vztahu k náboženským tématům, dosti cizí. Projevilo se to i v hodnocení umělecké funkčnosti bolesti a utrpení. Bílek je chápal jako nejdůležitější inspirativní předpoklady pro vznik opravdového uměleckého díla. Bílkovy sny o utrpení jako nejvyšší formě štěstí, jeho toužení po člověku, který by mu ublížil a tím prohloubil jeho štěstí z utrpení, Zeyer rozhodně odmítal, a

opět v duchu křesťanské tradice, nenávidějící zlo, ale milující a odpouštějící zlému člověku, napomíná Bílka: "... není Vám líto, od kterého to Vaše utrpení vychází?" /dopis z 24. února 1899/. Stejně tak Bílkův kult a adorace smrti, k nerozeznání podobné soudobým dekadentním stylizacím, nemohly nevyvolat u Zeyera odpor. Zeyer klade Bílkovi otázku: "Nač toužíte po smrti, když má život svůj velký význam?" - a hned odpovídá: "U Vás to má smysl užšího spojení s Bohem. Ale to lze dosáhnout i v těle, jak Vám známo, lépe než mně." /22. září 1899/.

Tyto otázky, jež jsou jádrem korespondence obou přátel, se mohou jevit jako nepodstatné, řešící pouze osobní ideové problémy dvou umělců a nijak se nedotýkající jejich tvorby. To je ovšem pouze zdánlivé. V těchto problémech je implicitně obsaženo mnohé z toho, co doslova viselo ve vzduchu, čím byla přeplněna atmosféra devadesátých let, v níž se pod vývěvu skepse dostávala jedna hodnota za druhou, všechny prověřeny neúspěchem scientisticko-pozitivistických koncepcí a vizí 19. století. To se přirozeně týkalo i představ náboženských, jejichž estetismus tvořil nepochybně hluboký rezervoár dosavadní umělecké tvorby i pro liberalistické nenáboženské tvůrce. Zklamání ze jsoucího podněcovalo v rovině náboženské interpretace skutečnosti podněty apokalyptické: tato motivická linie byla zvláště blízká tvorbě dekadentní, ale i Bílkův cyklus grafických listů Otčenáš z roku 1900 svým pohledem na člověka jako ušlápnutou trosku, jež se plahočí slzavým údolím života, souzní s touto inspirací. Vedle podnětů apokalyptických silně oživily i tendence antidogmatické, myslím antidogmatické ve vztahu k církevní ortodoxii, jimiž se manifestovala touha včlenit náboženské zkušenosti a víru do prožitkových souřadnic soudobého člověka. Tento fakt, nesmírně důležitý zejména

pro zkoumání Bílkova světa, se projevoval v tehdejší duchovní atmosféře snahou překonat rozdílnost víry láskou, a tím odhistorizovat křesťanství i Krista. V podstatě by se to dalo shrnout do jediné teze: pryč od dogmatu nazpět k lásce - tak se proměňovala na sklonku století náboženská víra, čím dál tím více chápající biblickou událost hlásaného slova jako impulsa, s jehož pomocí se uzavřená lidská existence může otevřít pro poznání vlastní lidské reality, jejíž mnohotvárnost dovoľovala i různou interpretaci Krista. Stačí si prolistovat dílo Rehanovo, Straussovo či Harnackovo, aby bylo zřejmé, jak se zde Kristus stává nejlidštějším ze všech lidí, jehož božská podstata se v bezbožném světě objevuje už jen jako poslední záblesk božského, který zůstal po "smrti Boha".

Tyto konsekvence mají svým subjektivismem velmi blízko k Bílkovu hledání jistot v náboženské oblasti, čímž dokazují jeho intuitivní tvůrčí spjatost s celoevropským duchovním i uměleckým klimatem. Zároveň je zde i tušený, ale o to důležitější směrnik, ukazující na gnosticko-novoplatonské kořeny mnoha soudobých filozoficko-uměleckých snah, které vyrůstaly především z krize smyslu pro realitu, již mělo pomoci vyřešit zejména symbolické uchopení skutečnosti /zde se vedle Bílka přímo vnučuje i Otokar Březina/ zduchovňující realitu její redukcí na fenomény subjektu, které pak ústí do identity jednoho a všeho, nábožensky řečeno - do identity Boha a člověka. A to zní, kdybychom to přetlumočili do exaltovaného jazyka jeho dopisů, jako Bílkovy programové postuláty z jeho počátků.

Čím však mohl být tento svět Zeyerovi, na něhož jako bychom poněkud pozapomněli v labyrintu Bílkových názorů? Nemohl-li Zeyer s Bílkem v mnohém souhlasit - a také s ním nesouhlasit -,

jak je vidět z mnoha jeho korespondenčních replik, určitě s ním souzněl v touze nalézt odpověď na palčivé životní otázky. V roce 1889 napsal Zeyer Heritesovi: "Básník musí nalézt svůj svět sám v sobě" - o deset let později Bílkovi: "Vy ani nevíte, čím by Jste se mohl mně stát v životě! Vy nevíte, v jakých krizích duševních se potácím, nemohu Vám o tom říci nic, jen tolik, že se mi zdá, že Bůh sám mě vedl k Vám a že snad mnohé ve mně zhojíte, co krvácí. To Vám pravím ve velké důvěře, jsem jist, že se o tom nezmínáte nikomu." /7. února 1899/. Už ne tedy hrdá autonomie tvůrce, ale touha po někom, kdo hledá na stejných cestách, byť jde vpřed mladicky nerozvázným krokem. To bylo asi to nejzákladnější - tvůrčí problémy jen zkyprčovaly půdu pro toto setkání - co rozhodlo o Zeyerově vztahu k Bílkovi. Estetismus Zeyerovy chateaubriandovské zbožnosti, zdá se, ztratil už svou životnost a opodstatněnost, tak jako barvitost mnoha jeho exotických obrazů zašedla. A právě v tu dobu se na básníkově obzoru objevil František Bílek - vizionář s obrovskou vůlí a entuziasmem neunaveného mláďáka. A byl to možná právě on, kdo svou mocnou touhou "stavět budoucí chrám v nás" podnítil Víta Choráze ke stavbě skutečného chrámu a pomohl tak Zeyerově tvorbě, aby vstoupila tam, kam mířilo básníkově srdce odevždy. A v tom byl patrně ten bod, v němž se protnula ona pomyslná mimoúrovňová křižovatka, na níž jeden nalézal, čeho měl druhý nadbytek.

Antonín Sova. Lekce z učebního textu.^{x/}

Felix Vodička

/připravila Jaroslava Janáčková/

Antonín Sova, nar. 1864 v Pacově, syn učitele, stud. v Pelhřimově, Táboře, Písku, pak práva v Praze. Do r. 1920 byl úředníkem městské knihovny v Praze. Zemřel 1928. Mimo většího počtu knih veršované lyriky a epiky, o nichž mluvíme níže, napsal i několik knih prózy, romány. Irvův román, Výpravy chudých a Tóma Bojar a několik knih povídek. Lit.: F. X. Šaldů, A. Sova /1924/, rovněž v Duši a díle a v Šald. záp. VI. sv.

Sovovy básnické počátky

Sovův vývoj má v první části básníkovy působení obdobné rysy jako vývoj Březinův. Opět je tu dán symbolismus zprvu jako protiváha k neuspokojující společenské realitě. A opět od této izolace vede nakonec cesta k člověku, k novému lidskému společenství, vyššímu, které Sova nazývá "údelím nového království".

x/ Pro potřeby posluchačů 3. ročníku pedagogické fakulty /obor čeština, 2. stupeň/, kteří se v době školní praxe nemohli zúčastnit několika hodin přednášek o literatuře let devadesátých, rozhodl se prof. dr. Felix Vodička v zimním běhu 1951/52 opatřit stenografický záznam /pořídila posluchačka Jiřina Soukupová/; vzniklý text přečetl, dal v potřebném množství rozmnožit a rozdat. Sešitek o necelých 50 stranách byl nadepsán Léta devadesátá v české literatuře a obsahoval následující kapitoly. Tzv. pokrokové hnutí let devadesátých, Omladina, Prosincové bouře r. 1897 v Praze. Charakteristické vlastnosti literatury let devadesátých /Dekadence, Česká moderna, Vztah umění ke skutečnosti a společenskému dění. Umělecká tvorba středem pozornosti. Umělecké publikum/, Kritika let devadesátých /Kritika jako proces tvořivý/, F. X. Šaldů /Šaldův vztah k společenskému dění, Šaldův kulturní aktivismus, Kritik a básník v jedné osobě, Šaldův poměr k vědeckému poznání, J. Fučík o Šaldovi/. Poezie let devadesátých. Otokar Březina /Vývoj mladého Březiny, Logika Březinova díla, Společenská platnost Březinova díla, Metody symbolistní poezie/. Antonín Sova /zde přetištěno/. Karel Hlaváček. Vzniklou pomůcku jsme se souhlasem prof. Vodičky rozmnožili ještě v zimním semestru 1956-57 pro 2. ročník vyšší pedagogické školy, obor čeština-ruština z obdobných důvodů, ale již s plným vědomím toho, že jde o text pedagogicky i odborně příkladný a inspirativní. Od svého učitele víme, že si dal podobně stenografovat svoje přednášky ve větším rozsahu, bohu-

166
žel opisy, které takto vznikly, se v pozůstalosti prof. Vo-
dičky zatím nenašly. Lekci bezmála čtyřicet roků starou při-
pomínáme na důkaz, že počátek padesátých let nelze v naší
disciplíně nazírat jen černě /a nejde zdaleka o obranu naší
mladosti ani o odoraci našich učitelů/.
J. J.

Jen tolik můžeme říci o Sovovi, na rozdíl od Březiny, že sledu-
jeme-li vývoj Sovův v jednotlivých sbírkách, není tento vývoj
tak logický, ale je lidštější, civilnější. Sovovo dílo je dopro-
vodem k lidskému osudu básníkovu. Je svědectvím jeho lidského
osudu více než dílo Březinovo.

To, co bylo u Březiny skryto, vývoj, který byl skryt v je-
ho prvotinách, v nevycházejících básních, to má svou obdobu v prvních
Sovových sbírkách: v "Realistických slokách" z r. 1890, v Souci-
tu a vzdoru z r. 1894 a v Zlomené duši z r. 1896. V první sbírce
Realistické sloky se Sova ještě přiznává k realismu už titulem
své sbírky. V následující sbírce hledá v impresionismu ještě
přirozené východisko z realismu; měli jsme možnost pozorovat
již u Mrštíka, jak prosté dojmové bohatství, zachycení smyslo-
vých dojmů stává se nakonec pro něho nejpevnější realitou. Impre-
sionismus Soucitu a vzdoru je příznačný svým krajinářstvím. Pří-
roda je tím objektem, na němž je možno rozvinout soubor dojmů
a nálad básníkových. Právě na přírodě se zjitřená smyslovost
původně realistického pozorování může plně rozvinout. Ale není
to vlastně už příroda, která se tu stává předmětem pozorování,
ale příroda je jenom tlumočnickem nálad autorových. Je to už
poezie, která se snaží splňovat dobové heslo: krajina jako stav
duše. Ale už v následující sbírce Zlomená duše dozrává Sova v
kapitolách ze života přítele, že kultivovanou smyslovostí, ci-
tovostí, náladovostí není možno vyřešit krizi individua tak
jak on ji pocituje, individua, prohlédajícího nepravdivost

sociálního řádu, neuspokojeného a přímo otráveného ve všech oblastech společenského soužití. Tuto širší společenskou skutečnost, viděnou mládeží devadesátých let, zachycuje Sova zvláště výrazně. Tu můžeme přímo sledovat celou náladu této mládeže, intelligence let devadesátých, i s jejím odporem proti přizemnosti měšťáckých zájmů. "Ty stará kleci, těsná Praho, ty s bezhlavými patricií! Dnes intelligence jsi peklem, jež sama sebe práníruje, jež sama sebe obnažuje, jež na kasty se rozděluje ze snahou: rozdupat a zdusit své šosáctví a farizejství."

Sova sám cítí jenom zoufalství, ale to zoufalství má být přechodem k jinému životu, který nemůže poznat tato generace, ale snad pozná generace následující. Nový člověk "nechtí růst s mládeží, jež vše to pochopí. Ať právem zaslěje se mému zoufání! Rty odhrne nad žalem neposvěceným podrážděného diváka století přešlého a soud můj váží jako výkřik v mlhách, dožitých, nezdravé minulosti..."

Je příznačné, jakým způsobem je v této sbírce Zlomená duše zachycen osud Smetanův. Na pozadí Smetanova kvarteta "Z mého života" je tu vyvolán obraz Smetanova uštvání. Smetanův osud je tu pochopen a podán na širší základně společenské jako protiklad genia na jedné straně a šosácké malosti dusící genia, na druhé straně.

"Ó mistře, nesmrtelně tvoji básni, v níž není pražádného pošklebku těm psům, jež trhali hlupstvím, sprostotou, zločinně úpadek tvůj pečetíce..., to tam schází, mistře, můj mistře, odpusť, ale to tam schází..."

Sova tu nepočává obraz Smetany, který buchoval z národních tradic obraz českého lidu, českých dějin, není tu zachycen Smetana tak, jak ukazuje do budoucnosti, ale je tu zachycen Smetana se svým osobním osudem, jako individuum, jako tvůrce se svým život-

ním utrpením. Už to je právě charakteristické a příznačné pro léta dovedesátá.

Poezie Zlomené duše, to je vlastně základ dekadence, to je zjištění skutečnosti, která je plna rozporů a v níž básník, individuum, nenalézá žádnou cestu východí. Tato poezie je i svým celkovým básnickým charakterem, svou formou instrumentována takovým způsobem, aby rozkladnost vidění byla v souladu i s formou. Je charakteristické, jak se zde Sova rozchází s jakýmkoli tendencemi zvukově harmonisované poezie, jak opouští rým a jak sahá často i k verši volnému. To, co má dát této poezii charakter, je především dynamika ideovosti a významovosti, vkládaná do této poezie. Rytmus nemá být chápán jako něco předem daného, ale jako něco, co vyplývá z dynamiky obsahu.

Sova - symbolický básník

Zlomená duše odpovídá té situaci, v níž Březina začal psát své Tajemné dálky. Po Zlomené duši přicházejí Vybouřené smutky. Tam byla zachycena společnost, v níž individuum nenalézá zakotvení, nyní je zobrazována cesta osamocенého individua. Celá kniha z roku 1897 se začíná básní, v níž se zachycuje situace básníka, který opouští společenskou cestu a hledá osamocení.

"Poutník jsem vyštvený morových puchem království..." Všude zjišťuje kramářský jenom zájem... Proto "odcházím emrtelně zraněn. V hory snů..." Odchází "v hory snů", do svého zvláštního individuálního světa, kde sám pro sebe se může dívat na to, jak laviny "v mravenčí říti se města", na starou ideologii církevní a na staré výsady šlechtické a kde může "do hloubky vzkřiknout vězněným Já!" Individualismus zde vyznívá v solipsismus, vyúsťuje v únik ze světa společenské skutečnosti. Podobně jako tomu bylo u Březiny, rozehrává Sova ve své poezii vlastní svět snů.

Tento svět snů má pro něho vyšší hodnotu než svět reálné skutečnosti.

"Po bílých nocích táhly černé dny jak vrány vzduchem krákoravé..." /Noci jsou bílé, to je noci snů, dny jsou černé./

"Mé byly noci bílé, třasavé..."

"Dny černé byly však a bídácké, po prázdných stádech puklým echem znící, a plny surové a chytrácké morálky motivé a morálky bdící."

Technika poezie Sovovy v té době je symbolistní. Tvoří se stále nové a nové symboly, jejichž smysl vyplývá z celého kontextu /Pastorale/.

Období solipsismu bylo u Sovy poměrně krátké. Dochází tu k něčemu, co jsme poznali u Březiny, to je k návratu k lidem. Sova přechází k poezii jistého sociálního vykoupení. To vše najdeme ve sbírkách Údolí nového království, Ještě jednou se vrátíme, Dobrodružství odvahy.

Sbírka Údolí nového království nám nejtypičtěji charakterizuje tento návrat.

"A mne to zpět lákalo v údolí, v údolí, kde jsem byl zrozen..."

"S hor snů já k zemi se vrátil a nemoh' v své touze jinak než zaklepat u jejích dveří..." "My půjdeme spolu vstříc slunci..."

"Tak vyšli jsme" a "nezaprodavše svých duší"...

"my mohli vždy dosti rozdat pro úsměv a štěstí druhých, těch, kteří již nebyli bídnými s příchodem Nového Království."

Ve sbírce Ještě jednou se vrátíme je zachyceno množství zážitků, čerpaných až z doby dětské, které jsou nyní naplňovány novým obsahem, obsahem naděje. Ale představa vykoupení je u Sovy poněkud určitější, sociálně pevnější, než tomu bylo u Březiny. I tu se sice mluví jen o nějakém "údolí nového království", ale co se tím myslí a rozumí, co je vlastně tématem této poezie,

to není přesné a určité. Základní znak symbolistické poezie tu zůstává. Když se však podíváme na jednotlivé básně a sbírky, pozorujeme, že tato poezie je jasnější ve zdůrazňování bojů a zápasů za nový život a nový svět. To najdeme především vyjádřeno ve sbírce Dobrodružství odvahy /1906/. Je tu přímo jistý romantismus činu, jisté zdůraznění, že budoucnost patří především odvážným, těm, kdož pracují a účastní se boje. Tituly těchto básní /Sny dobyvatelů, Mladí dobyvatelé, A revoluční silné větry daly, Rapsodie o zrání lidstva, Nespokojení orlové, Odpočívající bojovník, Píseň optimismu. Sloky o mládí, Zrání, Cesty zlákaných pracovníků, Děti odvahy/ ukazují, jak složka aktivního boje a zápasu vystupuje stále ostřeji dopředu.

Cesta v "údolí nového království" potřebuje své hrdiny, je tu celé množství nových lidí, bojujících za nový život a nový svět. Ta novost světa je sice jen neurčitě vyjádřena, ale do obrysů této vykupitelské poezie se vejde konkrétní představa všech těch, kteří bojují za nový zítřek. Jsou to "nespokojení orlové", "děti odvahy", ale tento zápas se neděje mimo oblast lidského boje. Tato poezie nabývá stále víc smyslu poezie bojující za společný pokrok a společ. budoucnost. Není to již jen cesta mystická. Sám básník vyjadřuje, jak chápe svou úlohu ve smyslu společenském. "Přes hroby mrtvých k živým přicházím, bych naslouchal, jak plápolá jich srdce..." "Já rád bych vzbouřil velké odvahy, otroctví vyštval z klecí... já rád bych otevřel ventily staletých bolestí, jež kypí, vrou... když bezpečně se cítí lidstva hlídači" /Básník/.

Chápe svou poezii jako poezii, která má vyburcovat, vzbudit touhu po něčem jiném, vzbudit touhu odporu. V básni Sloky říká: "My pravdu vzkřikli ještě do světa, když přes nás přesíla

se hnala v trysku". "Někdo se z jezdců vrátil... Hned rebelem se stal a pochopil..."

"Nám za hrobem se sešli rebeli... Před dnešním dnem jsme arci zemřeli, však před budoucím soudem zvítězili."

Sova tu chápe svou poezii jako poezii naděje pro budoucnost, která má jen vzbuzovat jednotlivce, ale teprve budoucnost je tím světem, který dá za pravdu naději, již zde básník vyslovil.

Sovova poezie po r. 1906

Tímto vývojem až do r. 1906 byla vlastně uzavřena typická dráha Sovy - symbolisty. Ale případ Sovův není případem Březinovým. Březina přestal psát, ale Sova napsal ještě řadu sbírek. Jak pracoval po tomto svém období? Pozorujeme, jak do Sovovy poezie vpadá plná lidská realita. Tato poezie se nemůže dále vyvíjet ve smyslu logiky symbolistního básníka, ale hledá si látku ve skutečnosti, aby básník zachytil své soucítění s jednotlivými jevy společenského života. Lidská realita, společenská realita, to všechno najdeme v nových sbírkách Sovových. Již ve Třech zpěvech dnešků a zítřků z r. 1905 najdeme přímý ohlas soudobého revolučního ruchu. "Zápasy a osudy" /1910/ zachycují stále zápasy lidských skupin společenských a lidstva, "Zpěvy domova" /1918/ jsou písněmi naděje za světové války "Krvácející bratrství" /1920/ a "Jasná vidění" /1922/ jsou psány vlastně pod dojmem Velké říjnové revoluce a průběhu světové války a jsou odrazem nadějí v sociální vyrovnání, jak se s nimi setkáváme po světové válce.

Vedle těchto sbírek, zachycujících veřejné otázky, je tu řada sbírek, v nichž Sova zachycuje intimní osudy jak svoje tak i jednotlivých lidí, především trpících! Nejtypičtější je baladická sbírka: "Lyrika lásky a života" /1907/. Na podkladě metody vcítění, soucítění s jednotlivými lidmi a osudy, zachycuje

Sova tragiku jednotlivých lásek, jednotlivých osudů erotických, sentimentálních, střízlivých, profánních atd., v bohatém a širokém odstínění. Charakter baladičnosti, jak s ním pracuje Sova, odlišuje se od balady předcházejícího období. Nejde o rozvinutí celého příběhu, nýbrž jen na začátku básně výchozí situace připomíná baladický příběh, je tu naznačená citová tragédie, která je tu rozvinuta již jen ve své citové oblasti. Vidíme, jak Sova vlastně zaujímá každý jev společenský, přírodní i z intimního života, jak se každý z nich stává zdrojem jeho inspirace. Zdůrazňuje baladické tóny; tato baladičnost má charakter jisté osudovosti, již není možno překonat. Ale na druhé straně Sova nikdy nešel tak daleko, aby zapomínal na vývoj celé společnosti a na její stálý boj. Právě proto Sova působí harmoničtěji než většina básnických zjevů 90. let. Je stále básníkem sociální naděje, i když je tato naděje vyjádřena způsobem dosti neurčitým a i když v konkrétních svých názorech Sova velmi často nenalezl žádné pevné stanovisko.

Šelha právě zdůrazňuje tyto vlastnosti Sovovy poezie:

"Sova vykonal svou tvorbou kus statečného díla celkového" /ačkoli to byl básník z let 90., kdy básníci chtěli svou tvorbou vykonat především něco pro sebe/. "Narodil se plachým a bázlivým před životem, ... ale dovedl intenzitou svého vnitřního tepla zalidnit svou samotu, vytvořit si družnost, dotvořit se síly a víc: lásky nejen k abstraktnímu lidství, nýbrž ke skutečnému, určitému, srostitému člověku své země a doby, svého kraje a okolí. Vyvedl sebe i nás, jeden z prvních, z české malosti, z českého zápevnictví a provincialismu a včlenil nás v širý, radostný svět moderních skutečností... Sova je duch harmonický, dovedl smířit svět síly se světem lásky."

A tak není divu, že když se Julius Fučík za "druhé republiky" zamýšlel v jednom článku nad tím, co pro nás dnes znamená dílo Macharova a Sovovo, zdůraznil celkem negativní působení díla Macharova /ačkoliv v době svého vystoupení byl Machar společensky tak útočný/ na rozdíl od Sovy, který především se pro nás dnes stává tlumočnickem minulé touhy po sociálním vykoupení: "Ale Sova se vypravil hledat "údolí nového království", hledat lidi, skutečné lidi, které by mohl milovat, hledat svět pro takové lidi a pomáhat jej tvořit."

Prohlédli jsme v nejhrubších rysech Sovovo dílo, které má jednu nevýhodu: Je to dílo rozlehlé, kde vedle knih výrazných máme velmi často knihy, které vznikly jako dokumenty jeho básnického vývoje, takže je třeba vždy ze Sovy vyhledávat jádro jeho poezie. Právě v nedávné době vyšel výběr ze Sovových veršů, které ukazují jeho velmi živý a citlivý vztah k sociálnímu dění, jež často vůbec nebyly zařazovány do jeho hlevních sbírek.

Josef Zmr

"Směšným se může stát každý kontrast bytnosti a jejího zjevu, účelu a prostředků, rozpor, kterým se zjev sám v sobě ruší a účel se ve své realizaci připravuje o svůj cíl... Vůbec se nenajde nic protichůdnějšího než věci, kterým se lidé smějí. Ke smíchu je může přimět největší plochost a nevkusnost a často se lidé smějí i tomu, co je nejdůležitější a nejhlubší, jakmile se jen na něm ukáže nějaká docela bezvýznamná stránka, která je v rozporu s jejich zvykem a každodenním nazíráním. Smích je pak výraz zálibné chytrosti, znamení, že jsou také moudří, aby poznali takový kontrast a věděli o sobě, že jsou nad něj povzneseni."

Těmito slovy charakterizuje předmět smíchu Hegel v *Estetice* /II, str. 344/. A náš klasik Josef Durdík sice stručně, ale v podobném duchu dodává: "Humor může být všechno: sloučení protiv i protivy samy, nebe a peklo, škaredost i lahoda, bídný přelud i zase p o d s t a t a světa" /*Všeobecná estetika*, str. 379/.

Oba myslitelé zdůrazňují velkou šíři sféry, v níž se vyskytuje jev zvaný smích, ba přímo její univerzalitu. Ačkoli jde o jev tak rozšířený a historicky sahající až někam k počátkům lidského rodu, nedá se říci, že by to byl jev po všech stránkách známý a vědecky objasněný. Účelem této úvahy však není pátrat po p o d s t a t ě tohoto jevu, jak se o to v minulém století pokoušel např. Herbert Spencer nebo na počátku našeho věku Henri Bergson a po nich řada dalších, a vytvářet

nějakou novou teorií smíchu. Chceme zůstat takříkajíc v "jevo-
vé" rovině tohoto předmětu a přispět jen k charakteristice je-
ho další varianty, které dosud nebyla věnována náležitá pozor-
nost. Dříve je však nutné provést malou rekapitulaci.

Mezi teoretiky, kteří se zabývali smíchem, má nezanedba-
telné postavení Anatolij Lunačarskij. Jeho přános k řešení
této otázky nebývá příliš zdůrazňován, ačkoli se jí zabýval
při své mnohostranné činnosti po celý život, počínaje mladist-
vými Základy pozitivní estetiky a konče posmrtně uveřejněnou
studií O smíchu z r. 1935, torza již nerealizované knihy Soci-
ální úloha smíchu.

Podle Lunačarského "směšné jsou všechny drobné odchylky
od obvyklého typu lidského zevnějšku, ovšem jenom po jistou
mez, za níž už jsou odpudivé a ohyzdné. Směšné jsou drobné ne-
způsoby - větší působí pobuřlivě. Směšné jsou drobné neobrat-
nosti a nehody - větší vzbuzují soucit. Ve všech těchto přípa-
dech jde o odpor, nelibost a soucit, jejichž růst byl přeřat
úvahou o jejich malichernosti a které se nečekaně snadno roz-
plynuly, dříve než mohly dosáhnout plně rozvinuté formy" /Stati
o umění, I, Praha 1975, str. 62/. "Obecně řečeno, znamená smích
vždycky vítězství člověka nad faktem, kterému se směje" /tam-
též, str. 337/.

Na počátku smíchové reakce stojí tedy vždycky nějaký roz-
por, který se smíchem překlene, který se smíchem řeší. Tento
rozpor i reakce na něj mohou mít různou intenzitu, mohou se
gradovat a na základě tohoto kvantitativního růstu rozlišuje
Lunačarskij různé druhy smíchu. Hranice mezi nimi pochopitelně
splývají, jinak tomu u kvantitativního kritéria ani nemůže být,
ale přesto se určitá smíchová škála dá stanovit. Můžeme se o
ní vycházejíce z Lunačarského rozborů pokusit. Vypadala by asi

takto:

1. Smích "nevinný", humoristický, lehké pousemání, často šťastné;
2. smích ironický, kousavý, při němž cítíme, že ironie ještě není úplné vítězství;
3. smích skrze slzy, který vyvolá setkání s hrozným jevem vystřídané vědomím vlastní převahy nad ním;
4. smích sarkastický, jehož cílem je úsilí dostat se do situace vítěze nad tím, co ve skutečnosti vůbec není poraženo;
5. smích satirický, který je ideovým vítězstvím bez vítězství hmotného;
6. smích neboli humor šibeniční, drastické vtápkování s lhostejným až cynickým vztahem k sobě i ke světu;
7. smích veselý, hlaholivý, ve vlastním slova smyslu komický, osvobodivý, jak ho předvádí třeba Gogol v Revizorovi;
8. smích skutečný, humor vyrovnaného člověka, který ví, jak těžký je život, a chce si od něho odpočinout.

Bylo by jistě možné uvádět další mezistupně smíchové škály a rozmnožovat ji do nekonečna jemnými odstíny. O to tu však nejde. Jak Hegelova úvodní definice, tak charakteristiky Lunačarského se zabývaly smíchem v každodenním životě a reakcí člověka na situace, do nichž ho staví všednodennost. V souvislosti s tím bylo předmětem jejich zájmu, jak jsou tyto situace zachycovány v umělecké tvorbě, popřípadě jaká je společenská funkce smíchu v dějinách i v umění. Předmětem našeho zájmu je však druh smíchu, který se od celé uvedené škály podstatně liší, totiž s m í c h m e t a f y z i c k ý , úloha smíchu při řešení základních filozofických problémů.

Tento záměr - zatím bez ohledu na historické reminiscence -

nás přivádí k mysliteli, u něhož je tato problematika explicitně exponována, k českému filozofovi Ladislavu Klámovi /1878-1928/.

Viděli jsme, že základní situací, z níž se rodí smích, je nějaký rozpor, který se smíchem neguje, a tím řeší. Není tomu jinak ani ve filozofii. Také Ladislav Klíma stanul před tradičním rozporem filozofie, který je od klasické antiky stále znovu a znovu na nových etapách myšlenkového vývoje lidstva řešen: rozporem mezi subjektem a objektem. V jeho řešení se Klíma vydal radikální cestou, na níž měl v moderní evropské filozofii předchůdce v Berkeleyovi, Fichtovi, Schopenhauerovi a Nietzschevi, cestou absolutizace subjektu. Na rozdíl od svých předchůdců nezpochybnil jen existenci objektu jako nezávislé podstaty, ale zapochyboval i o principech logiky, podle nichž se vytváří obraz světa. Nahradil logiku metalogikou, alogicitou, vytvořil svéráznou dialektiku, v níž se vše mohlo změnit ve svůj opak, kontradike se stávala pravdou a pravda kontradikcí a výsledkem byla představa absurdity světa. To vše proto, aby na troskách tohoto absurdního světa mohl stanout svobodný člověk: "Otrok - Pán - základní alternativa člověka; můj názor liší se ode všech tím, že činí člověka Pánem, tj. a b s o l u t n í m pánem ducha, - toť jádro metalogického ludibrionismu" /Filosofické listy Ladislava Klímy, str. 43/. Ludibrionismus nebo také ludibrismus podle Klímy znamená, že svět je h r o u suverenního já, jež je ve své všemoci totožné s bohem, odtud jeho pojem egodeismus. "Hra však nemyslitelná beze Smíchu: plaisanterií, šklebů, posměchu, šaškovin: svět je bouffonerie; poznat žert na dně každého zjevu znamená teprve uzříti jeho Boží podstatu - divina comoedia je pleonasmus, ko-

medie vyšší nad tragedií, dceru penie. Tuto stránku své filosofie zovu ludibrium; protože slovo to značí zároveň hříčku a šaškovství" /Vteřina a věčnost, 2. vyd., str. 177-178/. Odvěký rozpor metafyziky mezi subjektem a objektem je tedy negován likvidací jeho objektivního pólu a nahrazen vítězným smíchem božského, tj. filozofova já nad chimérou absurdního světa.

Takovéto radikální řešení problému je v moderní evropské filozofii ojedinělé a můžeme je považovat za Klímův originální přínos evropského myšlení. Do jisté míry se tak splnilo Durdíkovo konstatování, že předmětem smíchu může být i "podstata světa". Klímovou beletrii - připomeňme např. torzo tzv. Velkého románu nebo drama Lidská tragikomedie - vplynula tato koncepce také do sféry umění. Metafyzický smích tak obhmatil rejstřík smíchové kultury i v této oblasti.

Jestliže jsme použili pojmu smíchová kultura, nebylo to zcela náhodné. Dá se totiž usuzovat na určitou analogii mezi Klímovým metafyzickým smíchem a smíchovou kulturou prvotních lidských společenství, zprvu "oficiální" a od středověku už jen folklórní, kdy "vedle kultů svých rázem a tónem vážných existovaly i smíchové kulty, které božstvo tupily a zesměšňovaly" /M. M. Bach'in, François Rebelais a lidová kultura středověku a renesance, str. 8/. Již zde se zřejmě objevuje osvobozující funkce "metafyzického" smíchu, i když omezená jen na sváteční okamžiky rituálních obřadů. Jistě by se dala v tomto duchu vysledovat i v novodobém umění souvislá tradice počínající Shakespearem s jeho "výsměchem celému světu" přes romantiky z počátku 19. století až po symbolisty z přelomu 19. a 20. století. A k této tradici se přiřazuje i dílo Klímovo.

Neboť Klímovi šlo v první řadě o s v o b o d u člověka, jakkoli se nám jeho řešení může zdát paradoxní. Podobně jako Schopenhauer přenesl problém svobody ze sféry "operari", ze sféry jednání, do sféry "essee", do sféry bytí, a vytvořil tak pro člověka existenciální prostor, v němž může s úsměvným metafyzickým nadhledem s v o b o d n ě žít, i když svět kolem něho je a b s u r d n í , ponechávaje si přitom možnost s l o v e m jakožto č i n e m do tohoto světa zasahovat.

x x x

Na okraj a jaksí mimo program bych ještě rád připojil poznámku o Bachtinově citované knize, na jejímž uvedení do českého literárního kontextu má neodmyslitelnou zásluhu právě náš jubilant Slávek Kolár. Je to kniha zásadního významu a moje kritická poznámka k jejímu teoretickému východisku nikterak nechce snižovat její literárněhistorickou hodnotu.

Bachtinova estetická koncepce je totiž v zajetí nehistorického, nedialektického pojetí realismu: vrchol realismu je podle Bachtina v karnevalové kultuře lidové a dál je realismus dobrý jen tehdy, když na tuto kulturu navazuje. Groteskní "realismus" romantický je už méně hodnotný /subjektivní prvek, pesimistické vyznění/ a modernismus je z hlediska karnevalové kultury už zřejmý úpadek. Pochybný je i přívlastek "lidový": Bachtin do "lidové karnevalové kultury" zahrnuje i latinskou slovesnou tvorbu, tvorbu kleriků, tedy intelektuálů, na karnevalovém veselí se podílejí i vyšší společenské vrstvy, padají společenské přehrady, jaká tedy "lidovost"? Je to kultura, do níž pronikají silné plebejské prvky, ale naprosto není výtvo-rem lidu. To by pak "lid" musel být všechno kromě nejvyšší

světské a církevní hierarchie. Jde tu spíše o symbiózu, dialektickou jednotu vážné a nevážné kultury.

Rovněž považovat optimistické vyznění jako vrchol tohoto realismu a jeho nejcennější rys a vzor pro každé další groteskno je zřejmě nedomyšlené. Jak v antice, tak ve středověku souvisel tento optimismus nikoli "s živelně materialistickým a dialektickým chápáním existence", ale s náboženským světovým názorem, pro nějž smrt byla přechodem do zaslíbeného života, do nové existence. To si Bachtin neuvědomuje a nikde se o tom nezmiňuje.

Celá jeho teoretická koncepce je silně ovlivněna lukácsovským pojetím realismu a z toho vyplývajícím nevraživým postoje vůči "modernismu". Proto také zcela nepřesvědčivě vyznívá Bachtinova polemika s Kaysrem!

Bachtinova síla je v historickém popisu lidové karnevalové kultury jako takové, nikoli v estetických zobecněních, která ze svých rozborů dělá.

Poznámky k tématu Tristena a Isoldy

Růžena Grebeníčková

Ve své edici staročeského Tristana a Izaldy /1981 po wiesbadenském dvojsvazkovém vydání Staročeského eposu o Tristanovi U. Bamberschem z let 1968-1969/ mluví Zdenka Tichá, která také upozorňuje na to, jak málo česká literární historie důvěřovala /si důvěřovala?/ této rozsáhlé skladbě z poslední třetiny 14. století, o jedné "z dávno bezesporu světově proslulých mileneckých dvojic". Slovo "světové", jak bude z dalšího vidno, poněkud mate, automaticky vzbuzuje reakci, žádá si být problematizováno, neboť se dotýká samotné specifiky příběhu. Editor-ka úvodem také připomíná, že k oživení tristanovské látky v 19. století přispěla v obecném povědomí "pozdně romantická opera Wagnerova". K tomu nejprve poznámka. Ač je v Tristanovi a Isoldě vyjádřeno hudbou něco naprostého z tématu a nejzáže je zde dosaženo k spojení Eros-Thanatos, stane Wagner přece jen na prahu nové etapy v dějinách tohoto milostného mýtu: jeho opera je úvodem k fin de siècle, k dekadentismu, přestupuje k novému podání námětu v evropské moderně. Rezonance, kterou zaznamenává "věčný návrat" v tomto dalším období je přímo nápadně rozsáhlá. Od šedivého svítání Wagnerova, "krajní radikalizace, s níž stav lásky a smrti spěje k svému ztotožnění a nápoj lásky se stává pitím z Léthe, z prazapomnění" a milenců, "jejichž obrysy se v noci rozpouštějí a vplývají do vln moře a hudby", vede už jen jediná cesta: k otázkám, které vyvolávají nekrytá místa příběhu a které postihnou - takřka neuvěřitelné! - i samu dvojici. Po četných zpracováních slavné látky, hlavně dramatických /Wagner určil tón/, a jejím tematizování v dekadentní li-

teratuře, neoromantismu až k pozdnímu expresionismu, se vyskytne na konci tohoto období, počátkem dvacátých let, divadelní kus, který je tragédií krále Marka: G. Kaiser vysloví Králem paroháčem naplno to, co každý věděl a co zůstávalo přesto v skrytu, nebo se snad považovalo za samozřejmé. K románu proslulé dvojice patřily vždy postavy tři.

Nikdo netvrdí, že by v století, ve vlastním oceňování dynamickém, technickém, spotřebním, technokratickém a pod., byla přednostním tématem láska. V literatuře nebyvaly ani do této doby milenecké dvojice měřeny množstvím: možností být do nekonečna reprodukována podle jedné vzorové matrice. Bývaly obestřeny výjimečností, nesly si s sebou jedinečné znaky /na rozdíl od šťastné lásky: ta, jako primitivní národy "n'apas d'histoire"/. Stojí zato zaznamenat elegický tón v stížnosti z roku 1952, tedy z půle století, a sice na skutečnost, "že láska se proměnila na pouhou erotiku, erotika na pouhou sexualitu a sexualita" - stále ještě řízená cerebrálně! - "na pouze falickou realitu". Může působit nemístně, staromilsky a jako pohoršené moralizování, pokud tklivost nechce říci: už se nerozeznává, věci se neřadí na místo, které jim přísluší. Každá doba má své potřeby odlišovat, kdysi se vedle hranice mezi Erótem a Agapé. Dnes publicista, povoláný, jak vidno z jeho slov, psát svůj literární esej o necenzurovaném vydání básníkovy deníku, /rozuměj básník si jej cenzuroval, své fyziologické zážitky zaznamenával šifrovaně/, si podle vzoru zběhlých žurnalistů nedělá starosti s heterogenními fakty, a proto ani se slovy; erotický a sexuální jsou nakonec synonymy. Znamenají potom něco ještě jména? Jména - sama řeknou víc než děje! - ztrácejí postupně na svůdnosti, proslulé dvojice zachraňují od poloviny

století, opět se blížícímu ke konci , konci tisíciletí, jména z muzikálů a spotřební produkce. I námět Tristan a Izolda se v průběhu této doby pozvolna odpoutal od všeho, co je jí do nedávna činilo vzrušujícím. Skrze takového náměty si kultura své hodnoty artikulovala.

Stačí nahlédnout do překladů Josepha Bédiera, tak jak vycházely v padesátých letech, zlom, jež zaznamenává polovina století, je i v pojednání tohoto tématu ihned zřejmý: v odvratu od vlastního tématu. Předmluvy – i ta nejšťastnější, nejsvěžejší, psaná s největším talentem – k němu dodržují odstup, nemluví o tom, na co upomíná, zato o folklórní inspiraci a pohádkovosti, ne snad ve smyslu archetypických konstelací, jaké nabízejí pohádky pro moderní psychiku, nýbrž pohádkovosti jako naivitě již překonané. Vztah příběhu, prošlého staletími, k dnešku, zastupuje v ruské předmluvě /Smimov/ porovnání Isoldy a životních podmínek "dnešních" hrdínek, s málo srozumitelným závěrem o ponižujícím postavení ženy ve dvanáctém století /vzpomeňme slova historikova o novém postoji k ženě, nastoleném troubadourskou lyrikou, k šlechtické ženě, s její důležitou účastí v heretickém hnutí!/, které vidělo v ženě věc: hrdinka je dána králi Markovi, i když miluje jiného. Porovnávat se bude dále, znovu po třiceti letech, v knize francouzského keltisty Jeana Markala. Ve své Keltské ženě ukazuje, že v souladu se staroirskou tradicí se Isolda vyznačuje vlastnostmi svobodné ženy, svobodně jednající a svobodně si volící, což ji má sblížit s vlnou feminismu z desetiletí v roce 1980 právě končícího. Nezáleží na diametrálně odlišných soudech k jedné a téže otázce /dvou diametrálně odlišných literárněhistorických konkretizací?: jde o to, že syžet skýtá už jen periferní momenty, že

se vybírají ony, k příležitostné - anekdotické - aktualizaci. Lásce - neznamená ji ostatně zničit, začne-li se analyzovat? - se doba oklikou vyhýbá, ne z ostychu a z nechuti k profanacím, ale u vědomí toho, že soustavy této doby nepřipouštějí radikalizaci, která by dovolila, jaké místo v ní k lásce přísluší.

V krátkém mezičobí, jež následuje po řadě tristanovských dramát - syžetu se začne na začátku století přiznat domovské právo na divadle - až k jejich meznému bodu, výměně obou hrdinů za jednoho krále v titulu - jsou zapsány dva velké pokusy, v nichž si téma podržuje dosud svou magii, tedy svou integritu. Co víc, tím že se v obou případech chápe jako šifra jistého komplexu kultury, k jejímuž přečtení je potřeba teprve proniknout, známe-li klíč - dosud se román nestal předmětem zkoumání jenom jako úhrn dílčích izolovaných motivických jednotek -, ocitají se Tristan a Isolda v centru mosné problematiky moderní. Zopakujme, že tu nelze pominout do jaké míry je už ve dvacátých letech vyraženo nové citové klima doby /termín francouzské historiografie/ a v jejich funkcionalismu, antipsychologismu - technokratismu? - rozhodnuto o další roli individua a všeho individuálního; zatím ještě jejich jménem hlásá obecné evropské prostředí-neelitní, neavantgardní reprezentační kruhy - svůj etos a staví svou ideologii. Tak se nyní příběh dvojice vynořuje v poli, kde se kříží jeden systém hodnot s druhým. Spojení lásky a strádání na tomto světě s věcí výlučných jedinců, jako by logicky vázané na jejich svobodu, neráží na dobu, která láme individuum. A končí, spolu s individualismem, i v literatuře, se signifikací milostného syžetu. Na druhé straně rozpoznání racionální povahy moderní technizované skuteč-

nosti, nepříznivé příběhům vůbec, má svůj protějšek v transparen-
renci mystické polohy, do níž jak do svého pozadí láska Trista-
nova a Isoldina - moře, loď, už v staroirských rudimentech po-
věsti směřodálně - vplývá a z níž se vynořuje.

První z obou pokusů o Tristana a Isoldu, který je pro toto
mezidobí do druhé světové války příznačný, je veden zřetelem
zahrnujícím bádání etnologické, srovnávacího náboženství, kla-
sické filologie, obecné a srovnávací lingvistiky, psychologie
etp. do usoustavněného nyní studia kultury, tedy i sémantiky
mýtů /závislé na velkých výkonech západní vědy konce a začátku
století, Lévy-Bruha, Harnacka, Usenera apod./, a to na půdě
lehce bizardního směru ruského. V jednom ze svazků Jafetického
sborníků, s kterým ve dvacátých letech vystupuje marismus,
je otištěn učený příspěvek zakladatele směru o původu a změnách
jména Isolda v oblasti Malé Asie a východního středomoří, od
Arménie až k půdě africké. Lze soudit, že zde je i podnět ke
skupinové práci nad syžetem Tristana a Isoldy, jejíž výsledky
jsou publikovány roku 1932 ve sborníku "Tristan a Isolda",
"Od hrdinky lásky feudální Evropy k matriarchální bohyni Afro-
euroasie" /sic!/. Produkt fungující charakteristicky v rámci
jednoho historicko sociálního útvaru, na nějž je vázán reáliemi
i článkováním syžetu a jehož ideologii vyjadřuje /ve své práci
Ideál a skutečnost v dvorské epice z roku 1956 podá E. Köhler
sociologii románů Chretien de Troys a Thomasova Tristana/ má
zaručenou životnost díky skrytým - potlačeným? - hlubinným
vrstvám, které v něm působí a které sahají k jeho starým - mý-
tickým - základům. Způsob, jakým pracovala psychoanalýza s ne-
vědomými obsahy, vyraženými v ryze vnějších projevech, v nichž
je logika porušována a v nichž platí snové vazby nebo konkrétní

izacionalita /"hloubka se skrývá na povrchu"/ a pochod, kterým Jung došel k svému objevu archetypů skrze studium esoterických učení, středověkých alchymických textů a nábožensko heretických výtvorů, lze nyní uplatňovat také na analýze literárního syžetu. Zjištění, že právě skrze syžet lze sestupovat k mnohavrstevnosti díla, objevit v něm původní mytologemata, bude i dále vyznačovat metodu Olgy Frejděnburové, autorky dnes docenované, která se na sborníku podílela dvěma příspěvky. Kniha vnesla oživení do moderního studia mýtů a strhla pozornost k tristanovské látce /nebo pozornost k sobě díky tristanovské látce?/, zůstala však pro její další výklady bez následků. Z prostého důvodu, slavica mají omezený dosah a svazek je dávno stěží přístupnou raritou.

Ne tak druhý pokus, který vyjde ve Francii v předvečer druhé světové války a je jediným argumentem pro to, aby Tristan a Isolda byli označeni nikoli za světový, nýbrž za jednoznačně evropský případ milenecké dvojice. Podle Denise de Rougemonta a jeho knihy Láska a Západ - na rozdíl od marristického sborníku se stane přístupnou v novém opraveném vydání po druhé válce a vyjde také v překladech - se příběh milenců dotýká evropského člověka trochu bytostněji, než jako by šlo o dojemný pohádkový námět, plný kouzla a citů, starých staletí. Pro Rougemonta znamená Tristan a Isolda jednu z komponent vlastních dějin západního ducha i hlavního vývoje, kterým se ubírala západní mysl a cítění. Tato složka se prostě podílela až do dnešní chvíle - viz rok 1956, datum druhého vydání knihy - na utváření profilu evropského člověka: nejen pro jeho názor, ale i jeho credo a životní pocit, je záležitostí konstitutivní, ba fatální. Teprve s Tristanem se objevuje cit a touha, již není dáno být

uspokojena v mezích vezdejšího světa. A příznačné je, že původní Tristan - tak jak je znám z Thomase, Bérouta, z Eilharta von Oberg/ v roce 1960 v americké práci o pramenech románu prokázala G. Schoepperlová, že nejspolehlivěji představuje nejstarší dostupné francouzské podání Tristana Tristran Obergův, tedy nikoli Bédierova rekonstrukce Thomase/, obou Tristranových Šílenství, Bernského a Oxforského a dále z Gottfrieda von Strassburg - expanduje do středověké kultury, a že vznikají po dvanáctém století jeho další, národní zpracování, mezi nimiž má významné místo i zmíněná skladba staročeská. Rougemont však dovozuje, že od této chvíle stojí vzor Tristanův v základě každé další podoby tragické milenecké dvojice v evropské literatuře, počítaje v to Romea a Julii nebo Tess z d'Urbervillu. Teprve skrze Tristana se dostává láska, která se láme o hranice tohoto světa, do evropské stupnice hodnot, její vrcholné roviny. A jejím jménem jsou dotýkáni vlastní věci lidského naplnění. Nebo snad existence v tomto světě? Nemusí být sporu o tom, že s touhou po jediné a jedinečné blízkosti druhého se objevuje napoprvé fenomén jedince a jedinečnosti jako výsostná hodnota a nadto se dává najevo, že existuje něco jako nitro a zvnitřnění individua. Ale je to v skutku vše toto, co do sebe zahrne výklad událostí, a děje tristanovské historie lásky, pakliže je proveden podle vzoru vysvětlení, podávaného k románu Chrétiena de Troyes, v nichž samo pojetí dobrodružství svědčí o tom, že románový hrdina v nich není jako v eposu hrdinou ve smyslu představitele společenství, nýbrž jako izolovaný jedinec? Jistěže, uvedení nové, až dosud neznámé lásky do středu syžetu, se ukáže v Tristanovi a Isolde ihned na následcích, jaké má námět pro vedení děje. Bývají často registrovány jako nevysvětlitelné rozpory a protimluvy. Následky se projeví i na charakteru

postav, ano jsou nejednoznačné, ovšem způsobem, jenž přímo mate. Stačí se zastavit u tří nejurozenějších, nejšlechtetnějších hrdinů, vyznačujících se cti, statečností, varností a porovnat způsob, jak těmto svým vlastnostem dávají ve vzájemných vztazích hrdinové průchod: vždyť je současně také dokonale vyvracejí. Rougemont se snaží přesvědčit, že nelogičnost tkví v hlavní zápletce: že se milenci vyhýbají každé možnosti, jež by dovolila řešit jejich vztah šťastně, že to, co doopravdy chtějí, není žít spolu, být spolu. Rougemont oslebuje proto dějové momenty, které protiřečí tomu, že vlastní láska existuje v příběhu na dálku, a že jejím patosem je strastiplnost a odříkání, askeze vzdorující tomuto světu, dílu ďáblovu, nazývanému v dualistických spisech *opus carnale*. Redikuje-li tedy historii milenců, nezakresluje ji za to příliš. Stačí číst i v staročeském Tristanovi a rázem bude nápadné, jak často se setravává při každé epizodě, plné potěšení, opakovaně, znovu a znovu, u líčení smutku, který jímá náhle Tristane, docela nevysvětlitelně - je stěží jinak motivováno než dát výraz náladě, zde stavu duše. Je doopravdy suše v tomto materiálním světě ve svém vězení? A v téže české tristanovské verzi je dán možná naivní, ale výmluvný a velký výkon, když se vypráví o Izaldině dvojím obratu: krátce předtím poslala zákeřně Brangānu, nepohodlnou svědkyni, na smrt, služebníci ji mají tajně odpravit na odlehlém místě a ručí za provedení hlavou, nyní naráz lituje svého rozhodnutí a hodlá naopak katy potrestat za to, že věrnou Brangānu zavraždili - a jakou jí přinese úlevu a štěstí, když se dozví, že ji muži podvedli a předložili jí důkazy o činu - ze zabitého zvířete. Podvodů, klamu, proradnosti, ale i nejistoty o tom, zda takřka už přistižený, přistižená, nebo prostě dvojice, se vskutku dopustí toho, pro co důkazy svědčí, zda ne-

lze vyložit jejich chování přece jen jinak, je v tomto příběhu velké lásky nedbytečně mnoho. Zde nevládne díké, také žádný neúprosný odsudek, ani nejsme v říši, v níž hrdina vydává zprávu o svém charakteru jednání, ověřuje se svými činy a vystavuje se jednomu obecnému pohledu komunity, aby byl v tomto společném prostoru posuzován, hodnocen – souzen. Co koná, čeho se dopouští, může najít ospravedlnění jedině v pohledu druhého, a ten se nemusí shodovat s míněním ostatních. Co koná, čeho se dopouští, je zůstaveno k poznání sebe sama, případně toho druhého, s nímž pluje Isolda na loďi uprostřed moře, nebo od něhož je mořem oddělena: je zůstaveno pouze člověku samému. Co řící o pověstné dvojsmyslné přísaze, která bude stvrzena jako právo-platná před očima všech a dokáže ženinu nevinu? Vždyť toto místo z Béroura k sobě vždycky strhovalo pozornost. Isolda se dopouští podvodu, pronáší slavnostně svou lež před tváří boha i lidí, a přece její pravda platí.

Čím se liší tato láska – ostatně vyvolaná náhodou, kouzelným nápojem, připraveným pro královského manžela, moment, který bude předmětem interpretačních dohadů – od toužení po vlastní plnosti, od nalezení své druhé poloviny, s níž byl člověk roztržen, tak jak se o něm vypráví v mýtu u Platona? Odpověď je evidentní. Vždyť nic nebrání tomu, jak poznamenává vídeňský romanopisec ve dvacátém století, správně tuto platonskou touhu pochopit: uvidět, že může být po prvním nezdaru reprodukována a člověk, když se ujistí, že si jen namlouval poznat v šťastně nalezené druhé polovině tu prevou, pustí se do dalšího hledání a zkouší, zda v příštím setkání nedosáhne přece jen k své úplnosti.

Přistupuje-li Denis de Rougemont stejně jako marristický

sborník k tématu jako k mýtu - mýtu západního člověka /třeba nevědomě je mýtus vždy v základě vymezen otázkou a odpovědí na hlavní věci světa a člověka v něm/, znamená to, že i on je převádí na pole vyhrazené ke studiu kultury? Aby bylo připomenuto, jak i v lásce platí existence vzoru, pravidelnosti a pravidel, zákazů a příkazů? Všechny opory pravidelnosti, této záchrany člověka před vším, co na něho doléhá jako bezbřehé, a proto nakonec hroživé, mají-li být pochopeny jako věc pouhého zušlechtění, bez úlohy, která připadá posvátnosti, zůstávají však tím, s čím jsou nejnáze srovnatelné: s fenoménem hry, jež je, jakkoliv jí lze přisoudit vlastní metafyziku, přítomná uvnitř každého projektu kultury. Sama transcendence vzoru, jeho následování, přikázání i křích, kterých se člověk proti nim dopouští, nebyly nicméně první právoplatnosti v náboženství a de Rougemont, pro něhož je "nejhlubším znakem mýtu síla, jakou má nad námi, aniž o ní obecně víme", se snaží ukázat především, že původ tristanovského mýtu, evropského mýtu lásky, je náboženský. Tím se dostává k mocnému působení jihu, k způsobu, jak spojit bretonský román a Occitanii, neboli k novému kurtoáznímu stylu a přínosu, jímž se troubadouři zapsali do evropských dějin. Troubadourská lyrika se svým udivujícím formálním bohatstvím, kvetla na dvorech s obou stran Pyrenejí, zde se objevila západu dosud neznámá sféra citu a jeho pěstění. Začíná-li zde evropská lyrika vůbec, pak je tento její nástup také počátkem kultu lásky a kultu ženy, vzdálené, nedostupné, daleké /jako *princesse lointaine* dokonce nepoznané/, udělující milost /naopak: *la dame sans mercy*/. Pojetí lásky je protichůdné křesťanské ortodoxii, "speciálně její doktríně manželství" a to je též důvod, aby v něm byly uzřeny jako radiující prchavé substance, zachycené v pavučině, základní rysy dualistických

herezí, rozšířených z katharských center v Languedocu. To je ve stručnosti sblížení románu, jež Rougemont provádí oklikou. Skrze ně chce prokázat manichejství v lásce, uvedené do Evropy Tristanem a Isoldou; nespotřebované touhy proti manželství. Je známo, že pronikání dualistického kacířství do obecných názorů doby bylo umožněno větší tolerancí jihu ve věcech náboženství. A rovněž je známo, že to bylo v této occitanské společnosti, kde lyrické básnictví troubadourů mocně vyjádřilo nový poměr k ženě a žena /urozená paní na šlechtických dvorech/ měla tak důležitou účast na kacířském hnutí. /Mr. Loos/. Co znamená Rougemontova téze? Že skrze Tristana a Isoldu promlouvá postoj, opřený o staré zázemí prvních století, kdy z helenistického synkretismu, z ducha pozdní antiky, vznikla na půdě východního středomoří, zviřené sociálním pohybem a proměnami a také náboženským učením a mytologiemi Blízkého východu gnose a její směry. Společně všem, a také jejich pozdějším odnožím a reprodukcím z jedenáctého a dvanáctého století - od Balkánu přes Lombardii až k Pyrenejím - je, že nepovažují tento svět za stvořený Bohem /dobrým bohem/, nýbrž za dílo zlého demiurga nebo vzniklý chybou v plánu svého tvůrce, za její tragický důsledek, za následek pádu nebo pýchy andělů, za odpačnutí od Boha. Člověk je do světa v r ž e n . Pro rozlišení křesťanského náboženství a gnosticizmu je směrodatné, zda se věří, že k pádu, prvnímu hříchu člověka, došlo po stvoření světa, nebo zda svět sám vznikl z pádu, chyby hříchu. Člověk uvízl v tíži hmoty, která ho táhne dolů a která je vlastní zlé materií. Na světě má svůj pobyt, v němž je vystaven nezměrným utrpením. Duše se rozpomíná v tomto bytu na božský původ, touží zpátky ke světlu. Rozdílný je také názor na spásu: nepřináší ji víra, nýbrž gnose, poznání a vědění o božském, o jiskře, kterou si

člověk v sobě nese a jež se touží vymanit z temnot zde dole. Tak jako byla v prvních stoletích kacířská učení pranýřována církevními otci jako nebezpečná - a v jejich spisech proti gnostikům byla tak vlastně učení shrnována, odpůrci sami neunikli gnostickému působení nebo jim byli alespoň infikováni -, tak se kázalo i později ve středověku proti dualistickým sektám. Traktát kněze Kosmy proti Bogomilům a desátého století vypovídá jasně, že jedním z článků bylo neuznávání autorit a zavržení manželství. Subversivnost v prvním bodě je zřejmá, ale nemenší nebezpečí plynulo pro církev a světský řád i z bodu druhého: vleklé pranýřování heretického názoru na manželství - Marcion ve druhém století odmítal např. manželství nejen pro celkový názor gnostiků na fyzickou povahu člověka, ale i na důkaz protestu proti stvořiteli tohoto světa: jeho expanze neměla být posilována dalším rozmnožováním lidského rodu - způsobilo, že už v okamžiku, kdy se literatura samotného motivu dotkla, byly uvedeny v pohyb jeho podvrtné významy.

Konfrontace dvou nesmiřitelných pojetí dodává Rougemontovi pozadí k tomu, aby intuitivně vystihl, že Tristan a Isolda nejsou bez relací k dualistickým proudům své doby a také, že v lásce, s níž román přichází jako s něčím novým, do té doby neslýchaným, se ke slovu dostává skrytě manichejství: ba je skrze toto dílo šířeno nebo rozptylováno do evropského povědomí i citového utváření západního člověka. Stručně řečeno, míní Rougemont stanout u jednoho z míst cesty, po níž pronikaly východní prvky prostředkované helenismem do sféry, jež se ustavovala jako specificky evropská.

Spatruje-li Rougemont v Tristanu a Isoldě původ evropského mýtu lásky, která je věčně třeba charakterizovat jako cizoložství, a vidí-li zde také počátky lásky - vášně, dostává se

postupně až k moderní krizi manželství. Nešťastná láska-vášeň, romantismem mystifikovaná, je vlastně případem sekularizované touhy z dualistického náboženství a gnostických mytologií: je jejím vychýlením a degradováním. Tak i glorifikace cizoložné lásky dostává v pozdní evropské fázi jednoduchý výklad: je projevem scestnosti touhy - jejího svedení z cesty - uvnitř moderní společnosti. Člověk nejistý a bezbranný zná už jen touhu po tom, co je ověřeno jako hodnota v očích druhého. Vlastnosti objektu hodného touhy jsou mu zaručovány tím, že předmět je žádoucí také pro někoho druhého, nebo že je v majetku toho druhého. Tomuto leptavému procesu neunikne tedy ani sféra, jež se proti němu zdála co nejvíce pojištěna: citu a pudu.

Zájem vyvolává Rougemontova kniha, psaná před téměř padesáti lety, už i proto, že vstupovala na pole, na němž je postupně objevován podíl proudů, shrnovaných pod záhlaví gnose, na dějinách evropské společnosti a člověka. Ukazuje, že tento podíl je větší než oficiální věda nebo věda, zatížená osvícenským kredem, připouštěla. Bez těchto proudů je nemyslitelná niternost, hledačství člověka, tak jak jej vyjadřuje Faust, jiný velký mýtus evropské literatury, jehož základy dlužno spatřovat rovněž v helenistickém období. V době, kdy končila vlna existencialismu, vysvětlil autor nejvýznamnější knihy o gnosi od třicátých let, Hans Jonas, jak velice je celý evropský nihilismus a existenciální filosofie zvláště, reprodukcí postojů ke světu vyslovených v gnosticismu. Také on vznikel v době chaosu, zmatků, roztráštěnosti jednotného a řádem spravovaného světa, v nichž člověk a pravda byli odkázáni jenom na sebe.

Jiří Holý

Premiéra Loupežníka se konala v březnu 1920 v pražském Národním divadle. O inscenaci se, jak známo, zasloužil František Khol, tehdejší dramaturg a starší Čapkův přítel. Hra byla velmi úspěšná, s uznáním bylo přijato i knižní vydání. Ústy Vladislava Vančury ocenila básnivý lyrismus díla i nastupující avantgarda /Orfeus 1, 1920, č. 1/.

Posuzovatel, který by dílo zařadil do dobového kontextu, by Loupežníka mohl vyložit v rámci poválečného příklonu umění k radostem přirozeného života /verše Jirkovy, Sukovy, Seifertovy, Wolkrovy; prózy Vančurovy; obrazy Hoffmeisterovy, Muzikovy/. Titulní hrdina, odbojník a bezstarostný milovník, se v mnohém podobá proslulým avantgardním hráčům a kouzelníkům.

Ale jak s tím srovnat fakt, že rukopis Loupežníka vznikl již na počátku desátých let? Nezbyvá než konstatovat, že rozdíly mezi předválečnou modernou /jejímiž prominentními představiteli byli Čapkové/ a poválečnou avantgardou teigovsko-nezvalovskou nebyly zdaleka tak propastné, jak to bývá vykládáno. Proměna ideologických kritérií a rozhořčená polemika nemůže zakrýt podstatnou souvislost ve vidění světa. Celá enkláva "filozofie života" /Nietzsche, Bergson/, zvláště její umělecká větev inspirovaná svůdným a stravujícím plamenem života, výrazně artikulovala a předznamenávala avantgardní projekty. Neumannovy Nové zpěvy, rané prózy bratří Čapků, činnost Skupiny výtvarných umělců a družiny kolem Uměleckého měsíčníku, programové stati Langerova, Kodíčka, Hoffmana, Neumana a především bratří

Čapků - to vše, jestliže odhlédneme od apriorních ideologických schémat, lze kontinuálně pojmut jako předeheru pozdějšího úsilí Devětsilu, Nebyly to jen "plameny velikého Října" /M. Kundera/, ale spíše snaha o nový tvar, o budování nového světa a o průnik umění s denním životem, co formovalo program poválečné avantgardy.

Titulní postava Loupežníka je obrazem divoké, bezstarostné a znepokojivé mladosti. Loupežník snadno dobývá dívčí srdce, snadno přepíjí dobrácké sousedy, snadničko vniká do cizího domu. Přitom má smysl pro fair play, zdá se být i vzdělaný. Ale je krajně neaktivní, a co více: v nejmenším neuznává konvence. Autoritám se od něho dostává pověstného avantgardního "merde".

Starosta : No tak teda. Mladej pane, voteurte!

Loupežník: Já neotevřu.

Starosta : Já to poručím!

Loupežník: Ve jménu zákona?

Starosta : Ve jménu zákona.

Loupežník: Já na zákon seru.

Loupežník tedy kašle na authority, posvěcené city, mravní svazky a závazky. Ostentativně dává přednost životu, ne ovšem zajištěné, spořádané existenci, ale žití nespoutanému, opojivému, intenzívně prožívanému. To má pro něj tak vysokou hodnotu, že je ochoten vsadit do hry vlastní svobodu, ano, i sám život.

Velkorysost mládí, drzá odbojnost, flamentování a smyslová láska - to je rukavice hozená do tváře morálnímu asketismu. Vlastně i jakýmkoliv mravním vzorům vůbec. Loupežník totiž není reprezentantem nějakého nadosobního poslání, idejí, mluví - a raději jedná než mluví! - pouze sám za sebe.

Neznamená pak postava Profesora jakousi karikaturu tradičních národních ideálů? Českobratrství, obrození, Piťackého, Masaryka, prostě etického humanismu a reformující denní práce?

Ano, v první předválečné verzi tak tomu jistě bylo. Hra však byla dopsána až v roce 1919, a tak se akcenty poněkud proměnily. S příchodem starší Profesorovy dcery /Loly/ půvab mladistvého zbojnictví ztrácí na lesku a Profesorova přísná odpovědnost získává půdu pod nohama. A v závěru se dílo přibližuje tradiční dramatické zápletce, srážce dvou oprávněných a protikladných principů, Loupežníkovy a Profesorovy.

Ve vnitřní stavbě hry lze rozlišit dvojí směřování: na jedné straně sklon k reálnému zpodobování /např. charakterizace postav severovýchodočeským nářečím/, na druhé straně důraz na znakovost, neurčitost, ba i stylizovanost představovaných postav a situací /třeba symboličnost a folklórní aluze, dialog Mimi a Loupežníkem v blankversu, promluvy Loly blíží se blankversu/. Přitom druhá tendence je zjevně výraznější. Celá struktura hry se přibližuje dobovému lyrickému dramatu - jak jej u nás představovaly hlavně Kvapilova Oblaka /1903/, Šrámkův Červen /1905/ a Šrámkovo Léto /1915/ - s jeho tematikou okouzlení mládím a láskou, s jeho přírodním, venkovským prostředím /odkazujícím na přírodu v člověku/, s jeho kruhovou kompozicí vracející postavy do výchozí situace, a konečně i s jeho náznakovým, básnivým jazykem.

V souvislosti s celkovou stavbou se těžiště významového dění hry přesouvá do dialogů, přesněji do jednotlivých replik. Využívá se v nich hlavně sugestivního lyrického opakování, různých narážek, které působí místy až parodicky /"osudovost", nebeský hlas shůry, skřek syčka/. Ve hře najdeme tragikomické

opakování čechovovského ražení /Šeflovo "Jo, to sou případy!"/, dialog vyrůstající z humorného nedorozumění /Mimo: "Jak je vám? Byl u vás doktor?" Loupežník: "Po celé odpoledne." Mimi: "Proboha!" Loupežník: "Ten by hrál do rána."/, ba i drsnější komiky /Kaprál: "...jak to vrtáš? Copak nevíš, co je díra? Čoječe, dobrá díra musí bejt ouzká, viď, Franto?" Franta: "No ba, a hluboká." Kaprál: "Čím menší díra, tím větší oučinek, viď, Franto?"/.

Právě takové komické momenty oddalují Čapkova Loupežníka od modelu ortodoxního lyrického dramatu, činí jej mnohostrannějším dílem. Víceznačně působí i titulní postava, živá a zároveň ne-určitá, každému připomínající někoho jiného. Nejde jen o životaschopnou aktivitu. Loupežník jako postava i celá hra jsou představením samého života, života mnohotvárného, proměňujícího se, radostně i palčivě prožívaného, neredukovatelného na abstraktní ideu.

Zdeněk Pešat

Nelze jednoznačně říci, že by beletrie Karla Čapka byla neprůhledná, příliš komplikovaná a proto obtížně přístupná. A přece se u značné části dobové kritiky až příliš často setkávala s obtížemi srovnatelnými jen s málokterými díly jiných významných meziválečných prozaiků. Nejde ani tak o to, že jí nezřídka odmítala, ale hlavně, že přitom docházelo k nedorozumění, k nepochopení smyslu textů. A tak také Čapek se více než jiní autoři chápал pera, aby objasňoval svůj záměr a vysvětloval poslání svých děl.

Svéráznou kapitolu ve vztahu kritiky k Čapkovým pracím tvoří ohlas dvou knih drobných novinových žánrů, Povídek z jedné kapsy a Povídek z druhé kapsy, vydaných krátce za sebou v jediném roce 1929. Odmítla je kulturní levice /B. Václavek/ i pravice /M. Rutta/, ale i v Lidových novinách, kde Karel Čapek pracoval a své povídky převážně tiskl, nevyvolalo jejich knižní vydání mimořádné nadšení. Nad první knihou k poznámce věhlasného psychologa, že Čapkovy prózy jsou "národním uměním", neboť vyrůstají z ducha "specificky českého", tj. z "přízemního realismu" podotkl R. Weiner, že "takovou definici..., která z umělcova přizpůsobení dělá ctnost, pokládám za cosi hrůzného. Jak teprve, jde-li o přizpůsobení čemusi duchovně tak chudobnému" a usoudil: "Kdyby naše vysoké pece vyhasly, cukerný obsah řepy se smrskl na desetinu a zločinnost vzrostla nad normál pařížské periferie, bylo by to menší neštěstí, než kdyby se pragmatismus stal filozofickým ovčincem,

pod jehož střechou by se sběhl celý národ."¹ V těchže novinách pak nad druhou knihou povídek A. Novák sice nedospívá k tak vyhraněným soudům, zato má výhrady k její umělecké stránce. Píše o "poloumění realistického žánru", vidí v tom dědictví české tradice herrmannovské a táže se, zda se tak děje "jenom z nedůvěry k mistrovství příliš dokonalému, či také z touhy získati i ony čtenáře, k nimž nejpřímější cesta vede právě literárními poloformami".² Korunu všem odmítavým kritikám první knížky nasadili F. Kovárna v Hostu lapidárním výrokem na okraj povídky Zločin na poště: "lidstvo po věky hledalo spravedlnost boží a zde Čapek vystačí s četníkem"³ a ve svém Zapisníku F. X. Šalda, jsa vyprovokován F. Peroutkou, jenž Povídky zahrnul panegyrikou a přitom se otřel i o Šaldu /"Vančura nebo Šalda mohutně mávají kyjem své literatury, Čapek má v ruce rapír"/. Oproti Peroutkovi, vydávajícímu Povídky za "vítězství nad velkou romantikou", Šalda považuje Čapka za "pozdního romantika", jenž "ze samého strachu o svou bezpečnost a o své pohodlí, o dobré bydlo a mečeteček" se stává "velebitelem detektivů, policajtů a fízlů". Peroutkovu kritiku pak charakterizuje jako "důkladně zapocené elože".⁴ V povětrí tehdy poletovala slova jako pragmatismus, filozofický realismus a relativismus, státo-
tvornost, a z druhé strany třeba kondelíkovství. A jen málo kritiků si našlo cestu k oběma povídkovým souborům, aniž by hromedili výhrady: F. Götze v Národním osvobození, J. Mukaňovský v Nových Čechách, M. Majerová k druhé knize v Činu a pak už zmíněný F. Peroutka v Přítomnosti, pokládající ovšem Čapka za idealistu, "který vede boj proti básnivému materialismu".⁵ A tak K. Čapek byl znovu donucen se ozvat. Kupodivu nepolemizuje s ideovými výtkami, jen stručně konstatuje: "Nebyly to

žádné odštěpky, považuju je za stejně důležité jako své ostatní knihy." Pak už jen vysvětluje problémy, před nimiž při psaní povídek stál, charakterizuje svůj záměr a prozrazuje zdroje, z nichž čerpal.⁶

Od těch časů ovšem obě knížky zaznamenaly řadu nových vydání, prošly i změnou společenských rádců a i poté po kratším údobí rozpaků opět vycházely, jednotlivě byly filmovány i zpracovávány pro televizi a nyní už potřetí v poválečném období tvoří součást Spisů, v nichž věru nefigurují jen jako daň splácená úplnosti souboru, bez naděje na nový čtenářský úspěch. Není ovšem pochyb, že dnešní čtenář čte tyto knížky jinak než valná část kritiky v době, kdy poprvé vycházely. A čte je jinak proto, že už na něho nepůsobí stopy prvorepublikánského zpolitizování veřejného života, rozpadlého do mnoha politických stran a vyvolávajícího četné přirozené i umělé averze, jež někdy přesahovaly i do hodnocení literatury a vnášely v ně neadekvátní měřítka, jež mohla nezřídka pozastřít reálné hodnoty posuzovaných prací. Pro takovou kritiku byl dosavadní Čapek stojící blíže levici než pravici /nicméně svou meliorační konstruktivností a zájmem spíše o lidské individuum než o hromadná hnutí i pro tuto levici nepřijatelný/, jedním z nejvhodnějších objektů. Zřetelně se to projevilo nad první knihou, kdy Čapek své repliky na kritiku M. Rutteho⁷ a po ní následující přestřelku s tímto národním demokratem vždy provokativně uzavírá žádostí "pozdravujte svou partaj".⁸

Dnešní čtenář však čte Čapkovy povídky také a především jinak proto, že od časů jejich prvního zveřejnění možné i skutečné působení autorových filozofických a praktických stanovisek na jeho tvorbu, jež mohla ovlivnit tehdejší kritiku, neboť

byla zjevnější než dnes, už dávno překryla umělecká potence těchto děl. Námitky uměleckého rázu pak převážně vyplynuly z toho, že Čapek se v Povídkách ubíral jinými cestami, než po jakých by ho rádi viděli kráčet obdivovatelé obdobně laděných Božích muk a Trapných povídek. Přesně to za ně za všechny vyjádřil A. Novák, když napsal, že Čapek "bere úmyslně zavděk výpravnými poloformami tam, kde by autor Trapných povídek neb Božích muk jistě uměl zvládnouti nejvyšší formy novelistické a románové."⁹

x x x

Obě knihy vyšly ve chvíli, kdy Karel Čapek připravoval pro tisk soubor svých studií a causerií Marsyas, v němž zkoumal periferní literární útvary a promýšlel, co z nich může vstřebat umělecká literatura, aby oživila a umocnila svůj vztah ke čtenáři. Čapek se poměrem literatury a čtenáře intenzívně zabýval a jedna ze statí souboru, Holmesiana čili O detektivkách, přímo podnítila autora k pokusu využít rámec detektivního příběhu k vytvoření díla, které by svou zábavností podstatně rozšířilo běžný okruh čtenářů umělecké literatury. Avšak obě knížky se také ocitly na švu, jenž spojuje Čapkovy fantasticko-utopické romány dvacátých let s noetickou trilogií let třicátých. Jestliže Holmesiana napomohla Čepkovi najít především příhodný žánr, pak zkušenosti z novinového typu románu dvacátých let /Továrna na Absolutno/ ho vyprovokovaly ke snaze vytvořit obdobně zábavný novinový útvar povídky, útvar mnohem náročnější, neboť vyžadoval zvládnutí nepatrné rozlohy uzavřené formy krátké prózy. Ale ani tímto zábavným sevřeným detektivním rámcem se Čapek nedal odvést od svého trvalého zájmu o otázky gnoseologické. Pátrání po formách lidského poznání, o povaze pravdy, jež autor

vkládá do svých drobných příběhů a jehož náznaky se objevují v podobě skeptického vztahu k racionalismu, ale i v podobě humánního zájmu o úděl člověka už v raných povídkových cyklech knih Boží muka a Trapné povídky, zároveň předznamenává jeho vrcholnou etapu tvorby z třicátých let, nejžetelněji i po formální stránce v povídce Uční zpověď, v níž úděl zločince pronásledovaného svědomím je postupně nazírán třemi osobami a jejich vyprávění skládá pak dohromady jeho příběh, v povídce Básník, jehož surrealistická báseň teprve ze tří svědectví pomůže odhalit strůjce nehody a v povídce Sbírka známek myšlenkou, že člověk nese v sobě realizaci i jiných možných životů.

Tím se také usměrňuje a proměňuje povaha samotného žánru. Neboť jedním z osnovných osobitých rysů povídek není samotné rozluštění záhady prostřednictvím gradace děje až k finálnímu odhalení. Do dějové osnovy detektivního příběhu vnáší autor něco žánrově zcela neorganického, zdánlivě i zcela vedlejšího, co se nakonec ukáže jako hlavní, protože způsobuje, že rámec detektivky dostává novou noetickou náplň a nabývá rysů povídky filozofické. Nic na tom nemění, že tato filozofičnost má nezřídka zábavný, ba i anekdotický ráz. Tak jako Čapek rozrušuje osnovu detektivního žánru, tak také boří představu, že filozofických otázek je možné se dotýkat jen ve vážné poloze. Na formální důsledky tohoto posunu upozornil už J. Mukařovský nad první knížkou povídek, když konstatoval, že v ní existuje jiné funkční zatížení děje, než s jakým se můžeme setkat u klasických detektivek: "Středem není sama událost, ale způsob jejího vidění, způsob, jakým se v povědomí lidí odráží, zrcadlí. Událost sama zůstává přitom v pozadí."¹⁰

Tímto posunem se pak také mění vztah povídek ke skuteč-

nosti, poměr jejich reálných a fiktivních složek. Čapek v nich opouští realistickou základnu nezbytnou pro věrojatnost detektivních povídek, v nichž pravděpodobnost událostí hraje určující roli pro čtenářské hodnocení jejich kvality, a vytváří fiktivní, nicméně z hlediska svého záměru modelové situace, které příběhy zbavují banální všednodennosti a zároveň umožňují řešení noetických problémů prostřednictvím osvětlování lidského konání: páchání zločinů i výkonu spravedlnosti.

Proměňuje se tak i pojetí postav. Zrelativňuje se jejich přímá návaznost na skutečnost, a tak se oslabuje jejich sociální funkce; stávají se takřka bezpříznakovými účastníky nebo svědky dění, jejichž povolání nebo i náhoda jim dovolila blíže nahlédnout do světa zločinu. Právě tato proměna typologie Čapkových povídek, rafinovaně zastřené iluzí čirého detektivního žánru, ve skutečnosti oscilující mezi ním a povídkou noetickou, se stala kamenem úrazu pro část kritiky, které tento posun unikl; projevilo se to nejen oním krajním soudem, že autor kladé spravedlnost do rukou četníka, ale též a mnohem častěji i výtkou, že spisovatelovy postavy nejsou patřičně individualizovány. Výstižně toto takřka obecné mínění, chápající povídky jako bezprostřední příběhy ze života, vyslovil F. V. Krejčí ve své jinak kladné kritice druhé knihy povídek: "Jakou slovesnou bravurou by působily teprve tyto příběhy a jakou iluzí skutečnosti, kdyby každý z nich byl podán jiným tónem a slovníkem podle povolání vypravěčova, jeho povahy a stupně vzdělání!"¹¹ Tyto námitky lze rozmnožit o další argument, poukazem na stále stejný způsob představování jednotlivých vypravěčů druhého cyklu jen jménem a občas i povoláním a též zcela stereotypním navozováním jejich promluvy slovy "pravil", "děl", "řekl", popřípadě také "mínil" a "ozval se". I to však svědčí o tom, že Čapek věnoval

svůj důvtip jiným věcem, než zpodobení reálných rysů účastníků besedy nebo vymyšlení pestřejších formálních postupů.

Věc má ovšem jeden háček. Ve svých výkladech povídek spisovatel neustále zdůrazňoval, že v obou knihách "je daleko více reálného, co se skutečně stalo, než si kdo myslí"¹² nebo jinde, že "povídky líčí jen skutečnost. Všechny se staly."¹³ Není sporu o tom, že Čapkovy příběhy mají své východiště ve skutečnosti, že více než kterékoli jiné jeho prózy se opírají o dlouholetou zkušenost novináře a že se v nich například výrazně uplatňuje jeho takřka profesionální znalost různých lidských činností, že se tu spisovatel jeví "jako by byl vyškoleným specialistou v kaktusářství, filatelii, orientálních kobercích i v pekařství, v léčení psychoanalýzou i v novinářském zpravodajství soudním a že se tu přímo plýtvá empirií!"¹⁴ Avšak východiště nelze zaměňovat za výsledek, který se životní realitě přibližuje nikoli dějem a postavami, ale prostřednictvím problémů a v zájmu jeho osvětlení pak dochází k výrazné stylizaci skutečnosti, k tomu, co M. Majerová stručně vystihla slovy: "Ať se mu někdo u nás postaví v tom, že udělá, co chce a jak chce!"¹⁵

Nejlépe způsob přetváření reality v povídkách objasní Čapkovy soudnička Zločin pana Duška, otištěná v době vzniku a zveřejnění povídek v Lidových novinách. Šlo o jednoduchý případ prodavače, který se zamiloval, zcizil v šéfově obchodě pro svou milou spodní prádlo a dostal za to jen podmíněný trest. Autora nezajímá realita soudního procesu, jeho podrobnosti, ale obdobně jako v povídkách otázka jak spravedlivě trestat. A tak soudničku jednak beletrizuje, jednak vnáší do ní fiktivní prvek, když nízký výměr trestu zdůvodňuje nikoli zvažováním vztahu mezi vinou a trestem, ale mužskou solidaritou, obsaženou v úvaze soudního rady pronesené k senátu: "Pánové, to je tak, Každá

mladá holka má právo na hezké prádlo. Zvlášť, když je hezká! Vzpomeňte si sami, co bysme pro takový kombiné neudělali, když jsme byli takoví zelenáči. A kdo ví, jaký větší zločiny jsme semí pro týhle věci už v životě spáchali. To přece nejde, zničit člověka proto, že chce mít hezkou holku. Já myslím, že to ten kluk udělal v prudkém pohnutí myslí, že jó, pánové? A teď půjdeme."¹⁶

Není snad třeba rozvádět těsný vztah soudničky k povídkám, včetně aktéra soudničky i povídek, detektiva Pištory, který pachatele důmyslně odhalí. Samozřejmě tu Čapek do repravděpodobna stylizuje postavu soudce /už i jeho žoviální obecnou češtinou/, ale zároveň toto překreslení ničím nemaskuje, je natolik patrné, že nikdo nemůže je chápat jako reálný běh věcí, a to přesto, že se jedná o prosté zpravodajství ze soudní síně, od něhož se očekávají především věrohodné informace. Nejde také o záměr ozvláštnit třeba i za cenu idealizace soudců a soudu všední příhodu. Soudnička totiž není historkou o resentimentu jednoho vrchního rady; posloužila autorovi k vyjádření útrpnosti s člověkem, který se poprvé v životě potkal s láskou a této vášni zcela propadl, vypráví o tom, jak soudit, aby drobný prohřešek nepoznámenal člověka na celý život. Je přirozené, že v beletristickém útvaru je tato stylizace skutečnosti ještě vystupňovaná, neboť je podřízena nejen skladebným nárokům krátké povídky, ale zejména též její centrální noetické problematice.

Jestliže společné znaky obou knih tvoří žánrová mesaliance detektivky a filozofické noetiky, stylizace skutečností a z ní vyplývající oslabení individuální i sociální role postav při hlubokém zakořenění příběhů v autorově novinářské zkušenosti,

pak mezi první a druhou řadou povídek existují i patrné rozdíly, které ztěžují plně vystihnout Čapkovo vlastní rozlišení na povídky noetické a justiční v první knize a na problém kolokviální řeči, na nosnost "jazyka mluveného, který by vyjádřil všechny odstíny"¹⁷ v knize druhé. Tedy v první knize jako klíčoví činitelé faktory filozofické a v druhé otázky zpracování, tedy formové. Čapek tu spíše naznačuje, co je v druhé knize navíc, neboť jistý posun k uvolněnějšímu nakládání se zvoleným žánrem i se samotným filozofickým problémem je v ní patrný.

x x x

I Povídky z druhé kapsy mají ráz novinové prózy, také v nich se nejčastěji uplatňuje noetický zřetel v rámci detektivního žánru. Zatímco však první řada se skládá ze samostatných povídek a její kompozice záleží v pouhém seřazení jednotlivých příběhů, pak druhý soubor vznikl již s předem utvořenou představou celku, dalo by se říci, že už v novinové podobě je komponován jako celistvá kniha. Je totiž vystavěn na cyklické návaznosti jedné povídky na druhou a tvoří řetěz vyprávění, v němž si jednotliví vypravěči předávají štafetu. Jednotlivé články řetězu jsou však v sebe zaklesnuty jen volně /někdy jeden článek obsahuje dva příběhy, povídku a jakousi minipovídku - v tom je patrný zřetel k jejich novinovému užití, nutící autora podřídít se nezbytnému rozsahu/. Jejich návaznost zpravidla záleží jen na asociativním principu, na evokaci příhody, kterou v následujícím vypravěči vyvolá předcházející událost. Vzniká tak pásmo vyprávění, jež je vlastně bez začátku a konce, protože je možné je kdekoli začít i kdekoli ukončit i vzájemně přesmyknout, aniž by došlo k vážnější významové proměně celku.

Pak také více než návazná příbuznost děje tvoří spojnici příběhů sám vyprávěcí akt. V tom také spočívá hlubší smysl Čapkovy zmíněného výkladu, v němž proti noetickým problémům první knihy zdůraznil u druhé kolokviální řeč, neboť to má své důsledky pro celkový charakter druhého souboru.

Především se tu dále oslabuje žánrová poloha detektivního rámce, protože děj nyní neprobíhá, neodehrává se, ale je podán už jako filtrovaná esence vyprávěčovy zkušenosti a formován jeho záměrem, jenž zpravidla nesleduje cíl vytvářet napětí, ale předložit lidsky zajímavý osud. Tento záměr je přitom podobně jako u renesanční prózy, v níž název kapitoly zaznamenává i její obsah, vyjádřen jakousi vstupní preambulí naznačující, o čem bude vyprávěno a zároveň tvořící přechod od jednoho vyprávěče k druhému. Druhý důsledek je ještě dosažnější. Už v první knize a v druhé pak zcela systematicky se Čapek přiklonil k spontánnosti mluveného projevu. Dnešní čtenář uplatnění tohoto postupu už vnímá na pozadí následujícího šedesátiletého vývoje jazyka české prózy a může ho ocenit jako velice citlivé, korektní sblížení s hovorovou češtinou. V době vzniku povídek to však nebylo tak samozřejmé, jak o tom svědčí četné výtky dobové kritiky pronášené nad oběma knížkami /ať už je posuzují kladně nebo záporně/ a hovořící o vulgárnosti Čapkovy řeči, o "jazyku ledabylém", velkoměstském jazyku bez vůně a šťávy"¹⁷ nebo o "sousedském tónu básníka, kterému se zlíbilo být lidovým"¹⁸ a dokonce o tom, že Čapek "dává literárním mrzákům vzor a záminku pro jazyk hrubý a nedbalý".¹⁹ Dosud totiž hovorový projev i s využitím obecné češtiny byl vyhrazen, jako například v Haškově Švejků, jen pro řeč postav, zatímco vyprávěč užíval stále češtinu spisovnou. Čapek pak tím, že pracuje v druhé části Povídek

jen s vyprávěči, vnesl mluvní ráz řeči do celé knihy, a to byl čin průkopnického dosahu.

I v druhé knize se ve značné variabilitě vyskytují v humorné i vážné poloze kriminalistické motivy, důmyslné odhalování zločinců i zločinů, ale též pátrání po oběti, když zločinec je znám /Povídka starého kriminálního/, i tu se uplatňuje pestrost prostředků, jež vedou k odhalení zločinu /důmyslná nástraha okradených na zloděje kaktusu, užití aniliových barev při výrobě koberců v povídce Zmizení pana Hirsche, jízdní řád v Příběhu sňatkového podvodníka/, i tu dochází ke sváru pátracích metod, jež vedou k cíli, a v nichž jednou zvítězí rutina nad fantazií a romantikou /Smrt barona Gandary/, podruhé intuice a vnímavý cit umělce, který vytuší připravovanou vraždu z intonace hlasů v jazyku, který neovládá, a v němž je zločin domlouván /Historie dirigenta Kaliny/, povídka inspirovaná Janáčkovým interviewem o jeho pobytu v Anglii otištěném v Literárním světě, v němž se skladatel vyznává, že poznal z tónového zabarvení hlasu duševní nalažení mluvčího.²⁰

Ještě výrazněji než v první knize vystupuje v druhé do popředí Čapkův obdiv k profesionálnímu výkonu. Nejenže ho prokazuje sám prostřednictvím svých vyprávěčů v řadě lidských činností, ale také se sympatiemi jej oceňuje u druhých. Často je tento výkon spojen se sběratelskou vášní, jež přiměje slavného urologa k pokusu o krádež koberce, při níž však zjistí, že krást je mnohem obtížnější, než operovat prostatu nebo ledvinu /Čintamani s ptáci/, jinde učiní ze zloděje kaktusu nejbližšího spolupracovníka postiženého /Uhrazený kaktus/. Podobné profesionální zaujetí přiměje vědce z chemického ústavu, aby pekli nejlepší housky v Praze /Jehla/, právě tak jako vyprovokuje nedostudovaného právníka, vymýšlejícího novinářům případy pro

jejich soudničky, ke sporům s nejvyššími soudními orgány /Soud pana Havleny/. S ironií a možná i sebeironií, ale nedá se říci, že bez účasti, komentuje autor i povolání novináře v postavě, jež se vychloubá, že ve svých novinách vykouzila na Čáslavsku "jakýsi druh Norska" a tak dokazuje, "jakých velikých úkolů jsou noviny schopny" /O lyrickém zloději/. Tu všude Čapek prozrazuje, jak profesionalita přerůstá až v posedlost, kterou si ce zpravidla líčí s mírnou ironií, která však ve skutečnosti znamená srozumění. Naznačuje, že dokonalé zvládnutí řemesla nejen přináší člověku uspokojení, ale že na něm také stojí svět. A naopak, fušerství při výrobě koberců vede nakonec až k odhalení vraha /Zmizení pana Hirsche/. Jistou profesionální čest má ovšem i zloděj, byť ji zakládal hlavně na tvoření veršů /O lyrickém zloději/, sňatkový podvodník /Příběhy sňatkového podvodníka/ i kasař. Jako nevšední talent se jeví i mladý žhář, který, kdyby byl usměrněn na jiné cesty, mohl se stát vynikajícím odborníkem /Příběh o kasaři a žháři/. Vášeň má v druhém svazku povídek i jiné podoby: vystupuje tu jako vášeň mateřská /Případ s dítětem/ i jako vášeň milostná /Grófinka/.

Třebaže kompozice Povídek z druhé kapsy je vyváženější, zvláště v souměrnějším rozložení komických a vážných příběhů, i tu nastává v polovině knížky zlom, kdy se náhle vynořuje nové téma: souhrnně řečeno, lidské svědomí. Objevuje se nejen v kriminálních případech /Závrať, Ušní zpověď, Balada o Juraji Čupovi, příběhu, o němž F. V. Krejčí napsal, že je "oblitý temnou duchovní krásou, jež připomíná nejlepší díla ruských spisovatelů"²¹/, ale také jako neklid z analogií ve vlastním životě při soudním rozpitvávání rozvráceného manželství u porotce, který má soudit jasnou a nepochybnou vraždu /Porotce/ i u ná-

hodného svědka vyšetřování bestiální vraždy v podobě střídavých pocitů rozhořčení a útrpnosti /Obyčejná vražda/. Proniká i do zpočobení všedního života, kdy z podvědomí činnorodého člověka, který nemůže v noci spát, se vynořují různé trapné a ponižující okolnosti jeho života /Muž, který nemohl spát/, trvale je usazeno i ve vědomí člověka, jenž se v dětství omylem dopustil křivdy na svém nejbližším příteli, což změnilo celý jeho další život /Sbírka známek/. Nečisté svědomí se stává dokonce příčinou fyzického chřadnutí člověka a teprve přiznání mu zdraví zase vrací /Balada o ztracené noze/, podobně jako vyléčení muže psychicky nemocného vyvolá vědomí viny, jež se nedá unést, a má za následek sebevraždu /Závrat/. V těchto příbězích vrcholí Čapkovo umění krátké novinové povídky, neboť do ní spolu s novým tématem zhuštěněji než dříve proniká množství jemných psychologických postřehů, odhalujících řadu neuvědomělých skrytých rysů lidského vědomí i podvědomí. Čapek se jich dotýká jen zlehka a nenápadně, shrnuje je třeba do podoby aforismu /"Neměli bychom sílu unést život, kdybychom nepoztráceli cestou většinu života." - Muž, který nemohl spát/, vždy však postihuje kus každodenní všední, přesto podstatné stránky lidského života. Zdá se, že tímto ponorem do záhybů lidské duše Čapek vykročil energičtěji ke své noetické trilogii než samotnou příbuzností tematickou i technickou, která je sice zjevnější, nicméně jen ryze vnějšková.

x x x

Ukazuje se, že pod průhlednou, široce přístupnou a vysloveně zábavnou maskou Povídek z jedné i z druhé kapsy se skrývá nevšední významové bohatství, ve své mnohovýznamnosti a formální rozrůzněnosti nakonec obtížně přístupné. O tom ostatně svědčí

nezvykle pestré spektrum protikladných názorů a soudů, jež pronášela soudobá kritika. Nutě ji reagovat bezprostředně, Čapek ji uvedl do svízelné situace jak novostí úkolu, který si vytkl, tak jeho zpracováním. V tvaru krátké povídky v rámci detektivního žánru našel klíč k různorodé čtenářské obci, uplatněním filozofické, zejména noetické problematiky přitom nic neslevil ze svého tvůrčího usilování. Riskuje protesty valné části kritiky, neváhal vybočit ze své dosavadní dráhy, předurčené jak povídkovými soubory Božích muk a Trapných povídek, tak fantastickoutopickými romány, a vydal se na zcela novou. Povídky tvoří mezník, od něhož lze už zahlédnout obrys budoucí noetické triologie.

P o z n á m k y :

- 1/ Karel Čapek, Povídky z jedné kapsy, Lidové noviny 18.4.1929.
- 2/ A. N.: Dekameron kriminalistické, Lidové noviny 30. 3. 1929.
- 3/ Karel Čapek, Povídky z jedné kapsy, Host 1928/29, s. 164.
- 4/ Měšťáctví v moderní literatuře, Šaldův zápisník 1929/30, s.103.
- 5/ Přítomnost 1929, s. 52.
- 6/ V. Závada, Hovory s Karlem Čapkem, Rozpravy Aventina 1931/32, s. 41.
- 7/ Metafyzika v papučích, Národní listy 22.2.1929.
- 8/ Milý Miroslave Rutte, Lidové noviny 24. a 27.2.1929.
- 9/ A. N.: Dekameron kriminalistické, Lidové noviny 30.3.1929.
- 10/ Karel Čapek, Povídky z jedné kapsy, Nové Čechy 1930, s. 126.
- 11/ K.: Karel Čapek, Povídky z druhé kapsy, Právo lidu 16.2.1930.
- 12/ V. Závada: Hovory s Karlem Čapkem, Rozpravy Aventina 1931/32, s. 42.
- 13/ Bo-led: Deset minut se spisovatelem K. Čapkem, Nový večerník 5.11.1930, citováno podle K. Čapek: Poznámky o tvorbě, Praha 1959, s. 96.
- 14/ A. N.: Dekameron kriminalistické, Lidové noviny 30.3.1930.
- 15/ M. M.: Karel Čapek, Povídky z druhé kapsy, Čin 1929/30, s. 697.
- 16/ Zločin pana Duška, Lidové noviny 21.2.1929.
- 17/ V. Závada: Hovory s Karlem Čapkem, Rozpravy Aventina 1931/32, s. 42.
- 17/ K. Sezima: Próza drobná i větší, Lumír 1929/30, s. 463.
- 18/ K. Sezima: Menší próza 5, Lumír 1928/29, s. 446.
- 19/ K. /F. V. Krejčí/: Karel Čapek, Povídky z druhé kapsy, Právo lidu 16.2.1930.

- 20/ Viz J. Mikota: Čapek a Janáčkova "Okénka do duše", Lidová demokracie 25.8.1963, viz též doslov J. Mukařovského k vydání Povídek v Národní knihovně, Praha 1964.
- 21/ K. /F. V. Krejčí/: Karel Čapek, Povídky z druhé kapsy, Právo lidu 16.2.1930.

Román o sestupu do divočiny

/od Conrada Srdce temnoty k Ajtmatovovu Popravišti/

Daniela Hodrová

První výraznou vlnu exotismu a módu exotického místa zaznamenáváme v evropské kultuře počínaje osvícenstvím a preromantismem, tedy epochou, v níž zřejmě leží kořeny "moderního" citění a uměleckého projevu. Exotismus se tehdy rozvíjel nejen v souvislosti s kolonizací a christianizací exotických krajů, ale především v souvislosti s proměnami evropských myšlení, v němž se jako reakce na racionálního a sobě odcizeného člověka, z civilizační deziluze utvářel ideál člověka přírodního /rousseauismus/ a v obraze "divočiny" se aktualizovaly mýty o ztraceném ráji a ztraceném dětství lidstva.

Co je exotické místo, divočina pro evropskou kulturu a evropský román? Především je místem, které je vzdáleno, a to nejen prostorově, případně i časově, ale i svým charakterem přírodním a společenským /svými mravy/ od východiška pohledu autora nebo cesty hrdiny, od místa jeho vyprávění, od domova. Je to místo ležící mimo, vně, ne-tady, jinde, přitom pochopitelně vždy jen ve smyslu relativním, právě jen vzhledem k tomuto východisku /pro Evropana je divočinou Orient, pro člověka z Východu Evropa/, přitom vzdálenost východiška pohledu a cesty od divočiny nemusí být nijak velká – za divočinu může být pokládán odlehlý kraj v rámci téže země nebo dokonce pouze jisté "divoké" území na okraji "civilizovaného", známého světa. Divočina jako neznámé, neprobádané území se stává spe-

cifickou variantou jiného místa, jehož jinou podobou bylo podsvětí /peklo/, nebe /ráj/, místo utopické, jejichž rysy - a to je pozoruhodné - se od konce 19. století, kdy z literatury toposy podsvětí a nebe takřka vymizely /utopie se podstatně proměnila/, namnoze přežívají a aktualizují se právě v toposu divočiny, pojímané jako peklo nebo ráj, případně ambivalentně. Divočina přitom od 18. století vstupuje do děl dvojnásobným způsobem: buď jako místo, na které putuje a v němž pobývá "civilizovaný" člověk /Defoeův Robincon, Chateaubriandův René/, nebo v podobě divocha, který se dostane do "civilizovaného" světa /Montesquieuovy Perské listy, Voltairův Prostáček, Burroughsův Tarzan mezi opicemi, Huxleyův Krásný, nový svět/. V této studii nás bude zajímat především první typ tematizace divočiny - cesta do divočiny /pobyt v divočině/. Na základě tohoto tématu se v rámci románové literatury utváří typ, který můžeme nazvat román o cestě /sestupu/ do divočiny. Sledování tohoto románového typu, jeho proměn od přelomu století bude předmětem této studie.

Pokusme se nejprve nalézt nejčastější motivace cesty, na jejichž základě se už rýsuje určitá vnitřní diferenciací románu o cestě do divočiny: 1/ hledání dobrodružství, nových světů, zmizelé osoby; 2/ kolonizace, christianizace a jiné podoby ideologické a hospodářské proměny divočiny; 3/ konflikt se světem, sociální třídou, otcem, melancholie, odcizení, válečné trauma, deziluze z civilizace.

První typ motivace strhuje díla k dobrodružnému a cestopisnému románu s jejich významovou jednoznačností - divočina /tropy, Afrika, Indie, Japonsko, točny, praes, Dálný východ apod./ - je tu pouze místem hrdinova světského dobrodružství, typem místa s tajemstvím; přitom může být pojata buď jako ráj

/v tomto pojetí se blíží utopii/, nebo jako peklo. Cestovatel je dobrodruhem, dobyvatelem, objevitelem, zachráncem. V tomto smyslu figuruje divočina například v románu E. Salgariho a L. Motty o Sandokanovi /díl nazvaný Malajský tygr/. Svou strukturou patří k tomuto typu i romány Julese Verna, v nichž však zdánlivě světským dobrodružstvím prosvítají mystické, iniciační významy.¹

Druhý typ motivace cesty se objevuje v románech tzv. civilizačních, koloniálních, misionářských a budovatelských.² Prostřednictvím civilizátora, kolonisty, misionáře, budovatele s jeho úlohou proměnit, civilizovat divočinu, anektovat ji ke kulturnímu světu se tu nastoluje protiklad "kulturního" světa a "divočiny", líčené opět buď jako ráj, místo primitivních, bezprostředních vztahů /v románech P. Lotiho aj./, nebo jako místo cizí, nepřátelské, zpravidla "nízké", "primitivní", barbarské, jako svého druhu varianta pekla /v románech C. Farrera aj./. I v tomto případě se pohybujeme na poli významové jednoznačnosti, autorovo hodnocení se v díle nevyvíjí, nezpochybňuje, utkvívá na oficiálním ideologickém stanovisku civilizace, která slouží za východisko pohledu. Akcentace děje, vnější romanesknost a tajemná senzačnost patřily k znakům tohoto románu, módního od osmdesátých let 19. století zhruba do konce desátých let 20. století. Právě na základě tohoto typu románu, k jehož vrcholům patřily romány Jacka Londona, se v české literatuře od počátku století vytvářelo vědomí exotického žánru.

Moment zpochybnění, rozkolísání hodnocení, nejednoznačnost divočiny vnáší do románu rysy, jež jej posunují k typu třetímu, který pro jeho závažnost z hlediska filozofického i

z hlediska vývojových tendencí románu ve 20. století učiníme středem svého zájmu. Motivem cesty je v tomto případě výrazný nesoulad putujícího se světem, který opouští, deziluze z civilizace, s níž se ovšem někdy paradoxně shledává na periferii divočiny nebo dokonce v jejím srdci. Gauguin v *Noa Noa* poznává v Papeete "Evropu za stavu ještě zhoršeného, osadního snobismu, nápodoby až po nepřirozené zpitvoření našich civilizovaných mravů, zvyků, neřestí a směšností"³; Marlowova cesta v Conradově *Srdci temnoty* vede místy, která civilizace se svými koloniálními mravy proměnila v lidské peklo, podsvětí, v "místo temnoty"; podobně ve Forsterově *Cestě do Indie* zasahuje civilizace v podobě anglických kolonizátorů a cestovatelů do indického světa pouze neblaze - osvobozuje "ducha zla", dosud symbolicky skrytého v jeskyních a provokujícího střetnutí kolonizátorů s domorodci. V Hiltonově *Ztraceném obzoru* se ocitá v divočině proti své vůli /je unesen/ člověk traumatizovaný válečnou zkušeností. Deziluze z civilizace jako motiv cesty bude zdůrazňována i v pozdějších dílech. Evropské lidstvo hledá v divočině svou ztracenou přirozenost a současně duchovní dimenzi existence. Cesta nabývá charakteru iniciační katabáze /sestupu/, přináší putujícímu nejvyšší poznání, obrozuje jej nebo přímo proměňuje v zasvěcence /*Noa Noa*, *Na ostří nože*/. Protože je v této variantě cesta do divočiny vesměs cestou k sobě, k sebepoznání, k demaskovanému a obrozenému lidství, mohli bychom ji nazvat cestou /sestupem, pokud se jedná o mystickou iniciaci, o sestup do hloubky prostoru, času, vědomí/ noetickou či autoetickou. K uzavřenosti, izolovanosti, odtělnosti - rysům, jimiž se vyznačovala divočina i v předchozích variantách - zde přistupují rysy myticko-rituální /zasta-

vení času, rituální prostor jako střed exotického místa, pojetí prostoru jako svého druhu subjektu, splývání postavy, - divocha nebo zasvěcence - s krajinou/.

Pořadí variant románu o cestě do divočiny je zároveň víceméně pořadím chronologickým. V druhé polovině 19. století se plně rozvíjí varianta dobrodružná a civilizační, a 20. stoletím je spjata varianta noetická a autonoeická. Co je však podstatné - obě předchozí varianty se tu uplatňují dál - v jiné literární úrovni /v masové literatuře/, v nové funkci, v aktualizované podobě, přičemž aktualizace zpravidla souvisí se zapojením těchto variant nebo jejich prvků a motivů do jediného díla. Conraďovo *Srdce temnoty* /1902/ představuje například v první rovině dobrodružnou cestu /plavba proti proudu řeky do nitra černé Afriky/, v další rovině má však tato cesta tak jako u Verne iniciační rysy, je spjata se sebepoznáním, s jeho metafyzickou dimenzí. Jednotlivé varianty cest se někdy realizují v různých syžetových liniích románu: v Hiltonově *Ztraceném obzoru* /1933/ probíhá jednak dobrodružná cesta Rutherforda, který hledá zmizelého Conwaye, jednak noeticko-iniciační sestup Conwayův, k němuž dochází v tibetském klášteře. V Čapkově *Povětroni* /1934/ jsou rozličné varianty exotických cest předmětem tří povídek o neznámém trosečníkovi.⁴

Na počátku iniciačních putování do divočiny stojí na přelomu století Gauguinova próza *Noe Noa* /časopisecky 1899, knižně 1900/. Cesta do divočiny jako vysněného ráje je v ní zároveň cestou do duchovního středu umělcovy bytosti, vyvíjející se směrem k člověku exotickému, k "ušlechtilému divochovi". Předpokladem podobné proměny je mystická víra v možnost duchov-

ního znovuzrození: "...obrozoval jsem se, - či spíše nabýval ve mně života jiný člověk, jiný, čistý a silný."⁵ Gauguin vnímá svou proměnu v "dobrého divocha", "pravého Maora" přímo jako mystickou iniciaci /mluví o "učednické době", o "zkoušce mistrovské"/.

V čisté, nezrelativizované podobě se v průběhu 20. století iniciační sestup do divočiny nicméně stane v románu spíše výjimkou /Hiltonův Ztracený obzor, Maughamův román Na ostří nože, 1944/. Čím hlouběji pronikáme do našeho století, tím častěji se totiž toto pojetí cesty a divočiny problematizuje. Proti významově jednoznačnému pojetí exotického místa v typu dobrodružném a civilizačním začíná se v románech rýsovat obraz divočiny jako ambivalentního prostoru. Jestliže v rámci dobrodružné a civilizační cesty dobrodruh objevuje a posléze ztrácí ráj nebo se ocitá v divočině-pekle, kterou za dobrodružných okolností opouští, jestliže civilizátor proměňuje divočinu-pekle k svému obrazu v ráj, ve třetí variantě je divočina buď rájem, místem věčného života, znovuzrození, mytického bezčasí /tam, kde je iniciace dovršena/, nebo je peklem, místem smrti /tam, kde nastává deziluze z divočiny/; nejčastěji je však peklem-rájem, s čímž pak souvisí i nejednoznačné pojetí samé iniciace, která je zmařena, neukončena nebo je zasvěcením do zla. Takové je pojetí divočiny v Conradově Srdci temnoty. Divočina je tu stylizována jako analogie podsvětí, je místem, jehož tajemství nelze proniknout. V "srdci temnoty" se nalézají podivný pan Kurtz, neobyčejný, takřka geniální člověk, skvělý agent, záhadná bytost, kterou divoši uctívají jako božství a kterou doslova pozřela divočina /"strávila jeho tělo a pomocí nepředstavitelných obřadů, jakéhosi ďábelského zasvěcování,

spojila jeho duši se svou"⁶/. Vypravěč Marlow zastihuje tohoto zasvěcence s rysy krále Rybáře, postavy ze středověkého románu o hledání svatého grálu, in articulo mortis, zůstává pro něho záhadným vtělením, mutací divočiny. Dvojznačné a chtonické je exotické místo také ve Forsterově Cestě do Indie. Marebarské jeskyně představují v románu jakýsi duchovní střed země, vábící, matoucí, ďábelský, nepochopitelný pro Evropany: "Co to k ní /paní Moorové/ promluvílo v té vyhlazené žilové dutině? Co to přebývalo v první z těch jeskyní? Così velmi starého a velmi nízkého. Co vzniklo dřív než čas a také dřív než prostor. Così tuponosého, neschopného šlechtnosti - sám nehynoucí červ."⁷ V Riverově Víru /1924/ se Arturo Cova cestou pralesem sice obrozuje, ale na konci je jím pohlcen. Conway ve Ztraceném obzoru podstupuje iniciaci, ale klášter opouští a není zřejmé, zda se do něj vrátil a stal lámou. V Carpentierových Ztracených krocích /1953/ vypravěč se vrací k civilizaci a na konci románu marně hledá cestu do ráje v pralese.

V románech není dvojznačný pouze obraz divočiny, ale nezřídka i postava, která do divočiny vstupuje a splývá s ní /pan Kurtz/. Spojuje v sobě často rysy spasitele a pokušitele, jako Voss ve Whitově stejnojmenném románu /1957/ či hrabě Alearco v Leguánce /1965/ A. M. Ortesové. Postavy v románu o cestě /sestupu/ do divočiny nezřídka fungují stejně jako v jiných typech moderního románu nikoli jako postavy-definice, o nichž vypravěč i čtenář vše ví, ale jako postavy-hypotézy, jejichž obrysy vyvstávají nikoli na základě přímé charakteristiky a líčení děje, ale ze zprostředkovaných svědectví, hypotéz jiných postav. Z tohoto hlediska je neobyčejně pozoru-

hodný román, na první pohled vyhlížející málo exoticky, ve kterém však divočina figuruje rovněž jako místo sebepoznání individua. Tímto románem je *Povětrň /1934/*, druhý díl "noetické trilogie" Karla Čapka.

Případ X, postava, které zůstává až do konce beze jména, tváře, řeči, představuje v *Povětrni* objekt několikerého nepřímého vyprávění, několikeré hypotézy příběhu.⁹ Dokonce lze říci, že právě vypravěči jejího příběhu, nikoli postava, která je objektem vyprávění, jsou v *Povětrni* pravými adepty poznání divočiny. Sestra, jasnovidec a básník sestupují do bezvědomí trosečníka, do nitra člověka, který je pro ně ve své záhadné identitě dalo by se říci takřka "divochem". Nemožnou do jeho tajemství zcela proniknout, stejně jako nelze proniknout do srdce divočiny. Tak jako Conradův Marlow noří se do temnoty příběhu, jehož smysl je něčím, "co je vně, co zahaluje vyprávění, z něhož vyplývá, jen tak, jako žánr vyvolává mlhu".¹⁰ Vědomí neznámého jako by bylo variantou jungovské "noci", nevědomí, z něhož se individuum probírá k vědomí, nalézá svou celistvost. Neznámý se stejně jako Kurtz v *Srdci temnoty* nalézá *in articulo mortis*. Ve srovnání s Conraodem můžeme pokračovat. Cesta míří v obou případech k někomu, kdo zůstává záhadou i na konci a jehož obraz se skládá - v *Srdci temnoty* z vyprávění Rusa, snoubenky, Marlowa, v *Povětrni* ze snu milosrdné sestry, z telepatické představy jasnovidecovy, z fikce básnickovy.¹¹

V podobě hypotéz vypravěčů se tu setkáváme se všemi v románu o cestě do divočiny tradičními způsoby motivace. V rámcových pasážích se v hypotézách chirurga a internisty rýsuje obraz neznámého jako lovce, dobrodruha, námořníka v duchu dobrodružné cesty. Aluze na dobrodružný syžet se tu objevují v

podobě pouhých signálů, jednotlivých vět a slov: "Daleké země, Indiáni, jaguáři, otrávené šípy a takové věci! Jaký příběh! Světoběžník, který jde do Západní Indie - proč?"¹² V Povídkce milosrdné sestry je cesta do divočiny motivována konfliktem s otcem, jakýmsi obecně formulovaným generačním nepochopením, nedospelostí hrdiny, "vzpourou proti všemu, co se jmenuje povinnost".¹³ I tady se tedy vlastně jedná o dobrodružný útěk z domova do světa - útěk tragický - provinění leží na hrdinově životě jako kletba /žil jako "svinský dobrodruh, ztracený pes, podvodný agent"¹⁴/. Dobrodružství tu však nevede jako v dobrodružném románu k nabytí bohatství, získání území, nalezení nevěsty apod., ale nesměřuje ani v duchu noetického putování k dotvoření cestovatelovy neúplné bytosti, k její zralosti či obrození. V Povídkce jasnovidcově se mluví rovněž o vzdoru proti autoritativnímu otci, ale zároveň přistupují motivy další, typické pro cesty noetické. Útěk do divočiny byl podle jasnovidce motivován vnitřní osamělostí neznámého, melancholií, která ovlivnila i charakter jeho pohybu - bloudění z místa na místo. Jestliže v Povídkce milosrdné sestry se neznámý svým založením blížil čapkovskému loupežníkovi, v Povídkce jasnovidcově se podobá vynálezci Prokopovi z Krakatitu /neznámý se vrací z divočiny domů kvůli chemickému objevu/. Také tady se rezignuje na tradiční motivy exotického románu, shrnuté opět do několika vět: "Chcete, abych si něco vymyslel, ne? Krásnou kreolku, kterou by miloval. Nějakou exotickou revoluci, v které by mu šlo o život. Dravou zvěř a cyklony. Zajímavé události pohnutého života... nemonu vám posloužit pestrými příběhy."¹⁵

Jestliže Povídka milosrdné sestry a Povídka jasnovídcova do jisté míry polemizovaly s dobrodružným a dobrodružně-noetickým a iniciačním putováním, určité tradiční motivy /včetně kritiky koloniální politiky/ v nich byly pouze naznačeny, v Povídce básníkově je polemika se všemi těmito variantami cesty naprosto explicitní, postupně přerůstá v povídku či takřka román a zároveň ve výklad jeho geneze a poetiky. Zatímco předtím příběh vyvstával ze snu sestry a telepatického prožitku jasnovídcova, v Povídce básníkově se rodí z hledání příběhu a románu a z hledání postavy, přičemž hledání identity neznámého splývá s hledáním identity básníka; cesta neznámého do divočiny se stává jednoznačně cestou básníkovou a v tomto smyslu se příběh neznámého *de facto* svým způsobem završuje. Také v tomto vyprávění se okázale rezignuje na tradiční motivy dobrodružné a civilizační cesty do divočiny. Pojetí divočiny je stejně jako u Conrada ambivalentní. Proto londonovskému obrazu divočiny jako místa heroického dobrodružství individua i proti obrazu panenské divočiny jako místa mystického dobrodružství je tu postavena nelibivá, neefektivní, syrová a surová všednodennost divočiny, obnažená pohledem člověka bez paměti – Georgem Kettelringem – a zároveň pohledem básníka, demaskujícím falešné oficiální a literární obrazy: "To tedy jsou ostrovy mé touhy /.../ Říkám-li tomu únik, tedy je to útěk do samého středu věcí, kde se všechno utkává, kde se páří věky ve zvrhlém míšení kultur. Tady je to ještě orgie a násilnění, tady se páše zisk křečovitě a na divoko jako smilstvo. Nechte to být, takto se nám zjevuje lidstvo v pozoruhodném rozkyvu svých lidských... i nelidských možností."¹⁶ Povídka přechází zcela otevřeně v protikolonialistický pamflet.

Nová vlna exotismu se zvedá v padesátých a šedesátých letech. Její součástí byly i *Smutné tropy* /1955/. V tomto díle z pomezí cestopisu a filozoficko-etnografického eseje se Lévi-Strauss snaží "zrekonstruovat z úlomků a zbytků minulou exotičnost"¹⁷. Názvy kapitol tu odkazují k tradičním filozoficko-literárním toposům exotického žánru: *Dobří divoši*, *Ztracený svět*, *Robinson...* Filozofův sestup, který je zároveň sestupem v čase a probíhá po ose Paříž -- Sao Paulo -- vnitrozemí s divošskými vesnicemi, je sestupem k sobě, do vlastní paměti. Z konfrontace civilizace a divočiny má cestovatel /a v něm svět, který zastupuje/ vytěžit poznání historických kořenů vlastní existence, poznání své podstaty. Týž smysl má cesta do divočiny v i v románu této doby. Varianta civilizační cesty do divočíny přestává existovat, neboť se stala anachronismem, dobrodružná cesta se ocitla na okraji literatury. Nebývalého významu však nabývá cesta noetická a autonoetická.

V Carpentierových *Ztracených krocích* /1953/ předchází vlastní cestě jakýsi jarmark kultury, vypravěč v muzeu fotografických snímků a sádrových odlitků uměleckých děl sestupuje dějinami. Smyslem jeho výpravy do pralesa v Jižní Americe je rovněž de facto sestup - pátrání po starých domorodých hudebních nástrojích. Návrat k počátkům lidstva je současně návratem k vlastním počátkům: "Až dosud byl pro mě přechod z hlavního města do Los Altos jakýmsi zpětným odplynutím času do let mého dětství - návrat k jinošství a chlapectví."¹⁸ Přehlídku úpadku západního člověka vrcholí vzpomínkami na 2. světovou válku. Proti zdegenerované civilizaci, ve které člověk přestal být člověkem /jejím symbolem je velkoměsto/, je položena divočina, "ráj" od světa oddělené indiánské vesnice, je-

již obyvatelé se vypravěči jeví ve svém prostředí jako svrchovaní páni své kultury. Na cestě do srdce divočiny absolvuje vypravěč jakýsi obřad přechodu, jehož součástí je nebezpečná plavba, vstup do prelese-ráje vodní soutěskou, nejružnější zkoušky. V divočině, v níž se začíná opět cítit člověkem, pokračuje sestup v čase až do starší doby kamenné a potom ještě hlouběji, do světa před člověkem, do světa Geneze: Také v Conradově Srdci temnoty, se kterým Carpentierův román spojují mimo jiné i aluze na mýtus svatého grálu, byla cesta proti proudu řeky "cestou do nejranějšího počátku světa", vedla "nocí pravěku" k "předvěkému člověku". *Regressus ad originem* se jeví jako jeden z nejcharakterističtějších znaků románu o sestupu do divočiny - exotické cesty jsou vesměs sestupy v čase. Zatímco Conradova divočina je pojata jako peklo /výsledek civilizace/, Carpentierova vypadá jako ráj, do něhož vypravěč po své mradě marně hledá cestu.

Ve Whitově Vossovi /1957/ je cesta cizince Vosse do divokého australského vnitrozemí zároveň cestou do středu bytosti, zápasem o pokoru a lidskost. Bájný střed země, vysněný ráj se pro účastníky výpravy posléze mění v peklo. Také v tomto románu podstupuje hrdina zkoušku jako v iniciačním mýtu a románu a jeho oběť nabývá v legendě kristovských rysů. Konfrontace samolibé bělošské civilizace s divošstvím /v jeho rámci s přirozeností a přírodou/ je tématem i dalšího Whitova románu *Sukně z listí* /1976/. V divošském zajetí, v pekle divočiny se demaskují společenské konvence, představitelé civilizace hynou nebo se obrozují. K románu Carpentierově a románům Whitovým se přimyká román S. Bellowa *Henderson, král deště* /1959/, v němž život v lůně afrického kmene a iniciační zkoušky obrozují amerického milionáře.

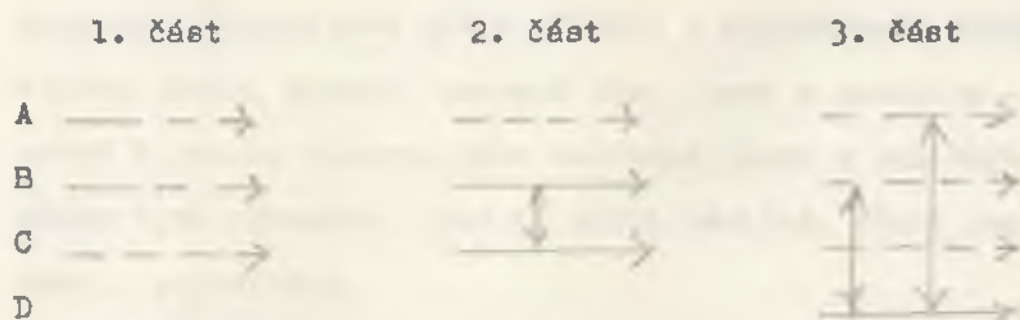
Autonoetické momenty sestupu do divočiny jako sestupu civilizace a individua k sobě, jako iniciační katabáze, procesu individuace, v němž se ne-já probírá k já, ke svému vědomí a k bytí, jsou v románech padesátých a šedesátých let mimořádně výrazné. Divočina ve svém významu dobrodružného toposu ustupuje a mění se v topos symbolizující vzdálení a zbloudění individua a civilizace od sebe samých, v prostor, v němž individuum objevuje a luští fragmenty starého světa, ztraceného ráje. Vtělením tohoto prostoru bývá exotický člověk, divoška /láska k divošce patří k syžetovým loci communes tohoto románového typu/ a člověk "zdivočelý" jako postava s nikdy zcela nerozluštěným tajemstvím, rovněž jako svého druhu ne-já. V románu A. M. Ortesové Leguánka /1965/ je středem divočiny - neznámého ostrova v Atlantiku hybridní bytost, půl žena, půl ještěrka, jakýsi duch temnot a zároveň symbol trýzněné a degradované lidské duše. Milánský hrabě Aleardo, postava opět s rysy Krista, sestupuje do temného srdce ostrova, analogie podsvětí, v touze zachránit ostrov a jeho duši - Leguánku. Divočina v románu zjevně funguje jako metafora současného světa - zdegenerovaného ráje, místo popření lidskosti.¹⁹

Zvláštním způsobem se k linii románu o sestupu do divočiny připojuje také Ajtmatovovo Popraviště /1986/. Prostoupila se v něm dvojí románová tradice! na jedné straně tradice románu o sestupu do divočiny, na druhé straně domácí tradice cestopisů a románů ze vzdálených krajů Sovětského svazu /V. K. Arseňjev, K. Panstovskij, A. Fadějev, P. A. Pavlenko, B. Jasenskij aj./. K těmto tradicím pak přistoupila ještě tradice hagiografická.

Od románu o sestupu do divočiny se Popraviště liší jedním

podstatným rysem - není to román monografický; příběh Avdije Kallistratova v něm sice zaujímá nejvíce místa, ale je pouze jedním z příběhů, jejichž celek tvoří epický amalgám. Tato jeho vlastnost vedla část kritiky k úvahám o nezvládnutosti, rozpadu románové formy, druhou k nalézání jeho souvislosti s postmodernistickým pojetím románu, v němž je hybridnost, roztržitost chápána jako odraz necelistvosti epochy, jako výraz nedůvěry k hotovým, završeným strukturám s jediným či mnohoznačným /hlubokým/ smyslem. Necelistvost, vnitřní hybridnost, ale především mnohoznačnost Popraviště je vnímána zvlášť ostře v sovětském kontextu, zřejmě proto, že tu byl model uzavřené románové struktury s jediným nehlubokým smyslem po dlouhá léta závazný; nejvýrazněji se uplatnil v tzv. výrobním či budovatelském románu, k němuž ostatně Popraviště zaujímá nejen svým tvarem, ale i svými idejemi polemičké stanovisko.²⁰

Popraviště totiž čtenáři nabízí zcela jiný typ románové struktury - struktura typu tkáně či série, jak o ní uvažuje například Umberto Eco v Otevřeném díle /1962/ a později v knize Nepřítomná struktura /1968/. Touto strukturou se podle Eca vyznačují "díla v pohybu", jimiž jsou například seriální skladby K. Stockhausena, H. Pousseura, romány Kafkovy, Joyceovy, Musilovy, Mobily Calderovy, obrazové objekty K. Munariho aj. Čtyři příběhy, z nichž se skládá Popraviště - A/ příběh vlčice Abdary a její rodiny, B/ příběh Avdije Kallistratova, C/ příběh Krista a Piláta, D/ příběh Bostona a Bazarbeje - nastupují jako hudební témata v různých částech trojvěté románové skladby.



jejich souvislost je v první řadě syžetová /ve schématu vyjádřena horizontálními šipkami/: do příběhu A vstupuje příběh B na začátku 1. části, do příběhu B vstupuje v téže části později příběh A; ve 2. části se prostupuje příběh B a C /příběh C probleskne zmínkou už v části první/; ve 3. části se příběh D protne s příběhem A, příběh A pokračuje, ale neleží ve středu vyprávění /vyznačeno přerušovanými horizontálními šipkami/. Kromě toho spolu příběhy souvisejí významově, jsou ve vztahu metaforickém /metaforicko-alegorickém/, což je ve schématu vyjádřeno vertikálními šipkami: příběh Krista a Piláta /C/ je metaforicko-mytickou analogií, předobrazem příběhu Avdije a Grišana /B/ a jeho analogií je opět v jistém smyslu příběh Bostona a Kočkorbajeva /D/, v podobném vztahu jsou i příběhy A a D.

Příběhy jsou do sebe zaklesnuty také prostřednictvím časových smyček. První se vytváří v místech, kde se příběh B protne s příběhem A /v 1. části je setkání vlčice s Avdijem líčeno z hlediska příběhu vlčice, ve 2. části z hlediska příběhu Avdije/, druhá tam, kde Avdij sestupuje do biblické minulosti, účastní se jako svědek příběhu Krista a Piláta /C/; třetí vzniká tam, kde děj v 5. kapitole 2. části dospěje do okamžiku, kdy se Avdij dostal do party Óberkandalova, a tedy se vrátí do času 3. kapitoly 1. části; čtvrtá smyčka je v 5. kapitole 3. části, kdy se děj vrací do minulosti v příběhu

Ernazara. Jednotlivá místa příběhů - mojunkumská savana, provinční město, Moskva, konopná step, hory a pastviny - jsou za sebou v románu kladena jako souřadné členy s podobným nebo přímo týmž významem, jsou to místa násilné, různě nepřírozené smrti, popraviště.

Jako hybridizující moment se v románu pocituje vícehledisková technika vyprávění, v jejímž rámci se uplatňují různé se křížící, "nečisté" pohledy /např. antropomorfizovaný zvířecí pohled, s nímž se kříží hledisko vypravěče/. V příběhu B se střídají pasáže pojaté z hlediska vypravěče a z hlediska Avdije /ve 3. osobě/ s pasážemi napsanými Avdijem /v 1. osobě - dopisy, deník/. V příběhu C se střídá hledisko vypravěče s hlediskem Krista, Piláta a s hlediskem Avdijovým. Vícehlediskovost, která je v Popravišti, tak jako byla v dílech Conradových nebo Čapkových, výrazem složitosti, vrstevnatosti poznání a nejednoznačnosti pravdy, je dalším znakem, jímž se román distancuje od jednohlediskovosti sovětských ideologických románů. Jednohlediskovostí se vyznačovala i hagiografie, psaná obvykle z hlediska kanonizátorů světců. V Popravišti je tento žánr svérázně aktualizován v příběhu heretika a blouda Avdije Kallistratova. Především - a to je podstatné - jednohlediskovost je porušena, Avdijův příběh je totiž zčásti autohagiografií, jež má v ruské literatuře rovněž svou tradici v dílech dvou mučedníků za starou víru - v Životě protopopa Avvakuma a v Životě Epifanijově. Svou 1. osobou výpovědi se pak stýká s dalším žánrovým zdrojem románu o sestupu do divočiny - s misionářskou zprávou a cestopisem.

Avdijova spasitelská cesta do "srdce temnoty" za sběrači anaši a za příběhem o nich, končící rituální smrtí, je tak ja-

ko u Conrada, Rivery, White, Ortesové cestou do zničeného ráje, "smutné divočiny", nikoli k přírodnímu člověku, ale k degradovanému člověku-zvířeti /zezvířečtění je patrné na partě anašáků, ale ještě výrazněji na partě Óberkandelova, pořádající štvanici na sajgy/. Opačným pólem člověka-zvířete je polidštěné zvíře ve vlčím příběhu románu. Téma polidštěného zvířete souvisí s pojetím divočiny jako ráje - k rajske existenci patří schopnost rozumět řeči zvířat a ptáků, mluvit s nimi i s Bohem /tento stav zažívá na okamžik Avdij, ocitající se pod vlivem drogy v "umělém ráji"/. Antropomorfizace je tu rovněž ve vztahu k myticko-mystické dimenzi divočiny jako území fantaskních proměn a hybridních tvarů. Nejblíže k přírodnímu člověku mají domorodí obyvatelé z příběhu D /Boston, kterého jeho "vlčí" jméno znamenající šedý kožich spojuje s vlčím příběhem/; jejich bezprostřední vztah k divočině je však narušen /Bazerbaj/ a toto narušení vede k tragédii. "Logika" mytického světa přestává platit, ba je přímo převrácena, stejně jako "logika" a etika pohádky /dobro nevítězí nad zlem/ a kánon hagiografie /"světec" Avdij nikoho neobrátil na cestu spásy, jeho oběť je zbytečná/. "Civilizovaný" svět ničí divočinu-ráj a sám se postupně stává divočinou-peklm. V tomto prostoru, v němž se stírá rozdíl mezi civilizací a divočinou, tragicky hynou všechny hlavní postavy románu, představující různé varianty postoje ke světu, různé stupně souvislosti s původním, přirozeným světem, - ty, které do něj zasahovaly, i ty, které v něm byly doma - spasitel Avdij, vlci, "přírodní" člověk Boston. Představa o světě-divočině je v románu mimo jiné vyjádřena zmatečným a destrukcí tradičních vyjadřovacích kódů - mýtů, pohádky, hagiografie, tradičního románu - skýtajících dříve člověku

v nejistém světě určitou oporu i pevný smysl.

Jaká obrovská vzdálenost dělí Popraviště, které se jedním ze svých příběhů připojuje k tradici románu o sestupu do divočiny, od rousseauovské idylické přírodní divočiny a konceptu přirozeného člověka! Jak vzdálená se zdají být před půlstoletím pronesená slova Lévi-Strausse, snícího o hledání přirozeného člověka ve společnosti: "Přirozený člověk neexistuje ani před společností, ani mimo ni. Je na nás, abychom našli jeho podobu, jako ideu imanentní společenskému stavu, mimo nějž si člověka jako takového nelze vůbec představit."²¹ Romány o sestupu do divočiny hýčkaly ještě v půli století iluzi o možnosti znovuzrození individua v lůně divočiny, Do určité míry představovaly rovněž pokus o obnovu epických zdrojů románu - mýtu, eposu, pohádky. Původně uzavřená románová struktura se však postupně otvírá, hybridizuje, mění v otevřenou strukturu-sérii. Traediční kódy, na nichž byla založena, se deformují, rozpadají. Čtenář toužící po celistvosti, která přináší katarzi, se chytá jejich rozptýlených zlomků, co chvíli v textu naráží na jejich monstrózní mutace, bloudí v čase odvíjejícím se v smyčkách ve "zděvočelém" Prostoru románu. Jestliže se některé z těchto románů s kristovským hrdinou blížily apokryfním evangeliím, Ajtmatovovo Popraviště, které zatím stojí na konci této řady, je stylizováno už nejen jako evangelium /v Avdijově a Kristově příběhu/, ale jako kniha Zjevení, jejíž pečeti s úzkostí rozlamujeme.

P o z n á m k y :

- 1/ O nich viz S. Vierne, Jules Verne et le roman initiatique, Paris 1973.
- 2/ Máme na mysli ty sovětské budovatelské romány, kde se hrá-
na vypravuje do vzdálených krajů SSSR /Asie, Dálný východ/.
- 3/ Paul Gauguin, Noa Noa, Praha 1919, str. 6.
- 4/ V rámci české krásné prózy byla iniciační cesta do divočiny
poprvé tematizována v Zeyerově novele Blaho v zahradě kve-
toucích broskví /1882/. Cesta do divočiny je v ní vícestup-
ňová: vypravěč cestuje na Krym, do Simferopoli, kde se přát-
telů se záhadným Umbrianim; Umbriani vypráví příběh svého
prastrýce misionáře, který působil v Číně a zanechal paměti;
součástí těchto pamětí je příběh mladíka Hoangti, kterého
Umbriani pokládá za svou předchozí existenci. Dobrodružná
cesta vypravěče-tuláka rámuje esoterický či okultní sestup
Umbrianiho. Zeyer tu vytváří narativně syžetový model cesty
/sestupu/ do divočiny, který bude přežívat v románech Jana
Havlasa ještě hluboko ve 20. století.
- 5/ Noa Noa, str. 28.
- 6/ Joseph Conrad, Srdce temnoty, Praha 1980, str. 60.
- 7/ John Forster, Cesta do Indie, Praha 1974, str. 190.
- 8/v Čapek buduje svůj "exotický" román jednak na pozadí americ-
kých a anglických exotických románů /jejich překlady často
recenzoval/, jednak na pozadí domácího exotického románu,
jehož nejvýraznějším představitelem byl Jan Havlasa. Havla-
sovy romány /Souostroví krásy, Propast rozkoše aj./ náležejí
vesměs k typu románu o dobrodružně iniciační, výjimečně
i civilizační cestě do divočiny. Opírají se o tradiční sy-

žet a topiku dobrodružného románu či románu s tajemstvím, jehož žánrová "konformnost" a "průhlednost" souvisela s jeho pojetím jako románu pro lid, s nímž však byla v rozporu jejich tematická exkluzivnost a ezoteričnost. - Čapkovým Povětrněm v kontextu českého exotického románu se zabývám podrobněji ve studii Exotická kulisa v Čapkově Povětrně, in! sb. Devětkrát o Karlu Čapkovi /v tisku/.

- 9/ V mnohem jednodušší podobě jej nicméně nalézáme také v Havlasově románu Milující nenávisť /1931/. Používá se v něm rovněž motivu zastřené identity: Vladimír Stach hledá zmizelého Jiřího Harase, jehož existence se rozplývá v řadě existencí s jinými jmény. Věta "Jako každý, též Jiří Haras se skládal z několika lidí", zní velmi čapkovsky. V Havlasově románu se však podoba zmizelého postupně cele rekonstruuje a rozptyluje se také její ambivalentní hodnocení; přes různost nazírání jednotlivých postav je na konci románu identita této, postavy odhalena - Haras se tu zjeví jednoznačně jako "člověk s poselstvím".

- 10/ Srdce temnoty, str. 9.

- 11/ Podobný postup volí Conrad i v Lordu Jimovi /1900/, kde je obraz postavy také rekonstruován z řady vyprávění a kde zaznívá rovněž motiv nevyslovitelnosti poznání spolu s kritikou evropského zjednodušujícího pohledu na "exotiku", který je příčinou tragického střetnutí evropské kultury a morálky s exotickým světem. Už v Conradových románech se tedy téma cesty /sestupu/ do divočiny spojuje s technikou proměnlivého hlediska; sebereflexivní gesto, moment románu v románu, který se uplatňuje v Povětrně, však u Conrada schází, conradovská cesta zůstává iluzivní cestou dobrodružnou s iniciačními rysy.

- 12/ Karel Čapek, *Povětroň*, Praha 1958, str. 150.
- 13/ Tamtéž, str. 148.
- 14/ Tamtéž, str. 158-159.
- 15/ Tamtéž, str. 180-181.
- 16/ Tamtéž, str. 219.
- 17/ Claude Lévi-Strauss, *Smutné tropy*, Praha 1966, str. 28.
- 18/ Alejo Carpentier, *Ztracené kroky*, Praha 1979, str. 66.
- 19/ Ještě výraznější metaforičností se vyznačuje topos divočiny ve Fowlesově Francouzově milence /1969/. "Divočinu" v románu představuje jistý úsek pobřeží jižní Anglie, v létě připomínající tropickou džungli. Tajemná divočina, nespoutaná příroda, svět duše, osudovosti a Sarah, která se na počátku jeví takřka jako přírodní bytost, divoženka, vtrhují do "zahrady" - pěstěného, uzavřeného prostoru viktoriánské Anglie, světa konvence, veřejného mínění, s nímž je spojen Charles. Destruktivně obrodný smysl má ostatně i postoj romanopisce, reflektujícího v textu iluzivní, konvencemi spoutanou formu viktoriánského románu s jeho tradičním tématem osudu svedené a opuštěné.
- 20/ Žánrová hybridnost byla vlastní i některým výrobním románům ze 30. let, v nichž se uplatňovala celá řada žánrů: dopis, povídka, publicistická črta, dokument /viz např. Paustovského *Kara-Bugaz*, 1932/. Byla to však díla vesměs iluzivní, pojednávala o úspěšném dobývání a proměně "divočiny". Žánrový model ustrnul v 50. letech.
- 21/ *Smutné tropy*, str. 274.

Jména pražských ulic a čeští spisovatelé

Jan Havránek

Jména ulic v Praze se mění. Někteří si myslí, že se mění od nepaměti, ale není to pravda. Změny názvů ulic souvisejí především s oživením národní a politické činnosti. První velké změny názvů ulic přinesl revoluční rok 1848. Když 7. dubna 1948 oslavovali studenti pražské univerzity její 500. výročí, a to velmi spontánně /nejprve spálili cop, cylindr a fátromordy; hrála jim k tomu muzika, protože to byla revoluce povolená/, obešli Prahu a v Jezuitské ulici křičeli, že tato ulice se od této chvíle bude jmenovat Karlova, aby se vymazala nedobrá památka jezuitů. A tak tomu od té doby bylo a my si myslíme, že název Karlova je tam od nepaměti. Ne, tento název si prosadili studenti dříve, než se vrátili do Karolina, aby tam byli pohoštěni rektorem a akademickým senátem několika sudý výtečného piva. Studentský příklad potom strhl i občany významnější a v letních měsících dochází k přejmenování dvou tradičních náměstí. A to Koňského trhu na náměstí Svatováclavské a Dobytčího trhu na náměstí Karlovo. Tak ze starých tří náměstí novoměstských jen Senovážné podrželo svůj název ještě několik desetiletí, než dostalo jméno Havlíčkovy, aby toto pak ustoupilo dnešnímu Gorkému.

Poměrně dosti pomalu se měnily názvy ulic poté, co se roku 1861 správa pražské radnice ocitla v rukou českých měšťanů. Odpor byl ze strany místodržitelství, ale ani v samotné radě nebylo veliké nadšení pro změny. Výjimkou byl ovšem případ Husovy ulice neboli, jak je oficiálně uváděno, Husovy tří-

dy na Starém Městě. 4000 pražských občanů zaslalo městské radě petici - a městská rada ji plně podpořila -, aby při oslavách 500. výročí Husova narození roku 1869 bylo ulici Dominikánské dáno jméno Husova. Tak se stalo a první skutečný český spisovatel dostal v Praze svou ulici.

K dalšímu pojmenování po významných osobách české minulosti otevřelo cestu usnesení městské rady, že se nemají opakovat "v celém okrsku města než toliko jednou" jména ulic a náměstí. A i v Praze v rozsahu z roku 1784 /to je Staré Město, Nové Město, Malá Strana, Hradčany a Josefov/ se některá jména opakovala až šestkrát, jako třeba ulice Špitálská. Tady třebas vznikl prostor, aby jedna ze Širokých ulic, a to ta, která byla na Novém Městě, byla pojmenována po Josefu Jungmannovi. Stalo se tak roku 1878. V Praze se v následujících desetiletích, tu či onde, uchytlo jméno některého zasloužilého českého vlastence na uliční tabulce. Něco jiného však byla situace v rychle rostoucích předměstích. Tam se budovaly nové ulice a nová náměstí. A po kom je pojmenovat než po zasloužilých vlastencích? Každé z předměstí mělo svou ulici Palackého i Havlíčkovu, Husovu i Komenského.

V Praze se situace změnila až v letech devadesátých. Ještě v roce 1888 byl v obecním zastupitelstvu podán návrh, aby k značení ulic bylo užíváno tabulek jen s českými názvy. Avšak teprve 21. prosince 1892 byla zařazena do obecního rozpočtu částka 2000 zlatých na opatření uličních tabulek s nápisy jen českými a v létě 1893 se začalo s vyvěšováním těchto tabulek. Místodržitelství proti tomu zakročilo, ale stížnost pražské městské rady nejvyššímu správnímu soudu ve Vídni byla kupodivu úspěšná a bylo rozhodnuto, že otázka pojmenování a

označování ulic spadá do přirozené působnosti obce; tím byl také zrušen místodržitelský výnos a otevřeno široké pole nejen vyvěšování nových, čistě českých a červenobílých uličních tabulek, ale také měnění jmen ulic v Praze. Tu místo Pasířské přichází Palackého, místo Ostruhové Nerudova, tu se pojmenovává ulice vedoucí kolem nádraží státní dráhy jménem Havlíčkovým, jak většinou tato jména známe až dodneška.

Nebyla-li jména ulic v tomto směru středem zájmu státní politiky a naopak usnesení správního soudu otevřelo dveře pojmenovávání ulic po českých vlastencích, vzpomeňme třeba jen na ulici Havlíčkovu, mosty byly kupodivu pokládány za něco mnohem víc, než jsou ulice. A když si Češi dovolili most, dostavěný roku 1878, nazvat jménem Palackého, vznikla ve Vídni značná nenálada, kterou tlumočil Jireček svým přátelům a radil jim, aby na poslední chvíli přece jenom přihlédli k tomu, že mosty mají býti nazývány jmény příslušníků panovnického domu. Ale nestalo se tak. Později Češi přece jen dostali rozum a další most byl nazván po císaři Františkovi /je to most, který spojuje Národní divadlo se smíchovskou stranou a který měl již od té doby mnoho pojmenování/. A rovněž most, jenž spojoval oba břehy Vltavy na místě dnešního mostu Švermova nesl jméno panujícího císaře Františka Josefa I.

Skutečná vlna přejmenovávání ulic a náměstí jmény příslušníků habsburského domu proběhla za první světové války, ve sneze tímto způsobem dokázat lojalitu pražské obce habsbursko-lotrinskému vládnoucímu rodu. Tehdy dostalo také dnešní náměstí Republiky jméno císaře Františka Josefa I., takže Eliščina třída /byla to třída císařovny Alžběty, ale zde bylo užito jiného českého překladu jména Elisabeth/ spojovala vlastně dva objekty pojmenované po jejím, v té době ještě žijícím, panov-

nickém vdovci. Dále dnešní třída Vítězného února se stala třídou císaře a krále Karla a nově budované náměstí, na místě od nepaměti zvaném Na rejdišti, obdrželo jméno císařovny Zity. Na to, aby jména mostů nebyla příliš silně česká, dbali Němci v roce 1940, kdy tři mosty nazvané po českých spisovatelích přejmenovali. Tak se stal Palackého most mostem Mozartovým, Jiráskův most mostem Dienzenhoferovým a most Svatopluka Čecha mostem Gregora Mendela.

28. říjen 1918 pochopitelně odstranil z pražských ulic všechny tabulky s habsburskými jmény, ať již tam byly odedávna či pouhé dva nebo tři roky, ale daleko větší problém pojmenování ulic přineslo vytvoření Velké Prahy v roce 1922. Vždyť prakticky všechna města měla ulice, které nesly shočné názvy. Byli to především čtyři protagonisté české minulosti, kteří měli ulice - a to většinou přední ulice - ve všech obcích /nebo skoro ve všech obcích/, jež se spojily ve Velkou Prahu. Palackého jméno bylo zastoupeno na šestnácti ulicích a náměstích v obvodu Velké Prahy, jak byla vytvořena zákonem z roku 1922. Husovo jméno se vyskytovalo patnáctkrát a jméno Komenského a Havlíčka čtrnáctkrát. To byli nejčelnější vlastenci, jejichž jména nesla hlavní náměstí a důležité ulice v pražských předměstích. Zásada zvolená při sjeďnocování byla ta, že jména těchto osob budou zachována u ulic ve vnitřní Praze, což se také stalo s výjimkou Komenského, jehož jméno nadále neslo náměstí na Žižkově. Stejně tomu bylo s ulicemi, které se jmenovaly po českých spisovatelích, a to jak s těmi, jež skutečně byly spjaty s osobnostmi, jejichž jména nesly - jako třeba Nerudova, Karoliny Světlé a podobně -, tak i s těmi, které byly přiděleny českým spisovatelům podle přání magistrátu, jako uli-

ce Boženy Němcové při dětské nemocnici na Karlově nebo Hálova ulice, krátká ulička v blízkosti ulice V tůních. Přitom se po Hálovi jmenovala například na Vinohradech velice důstojná dnešní Londýnská ulice a také na ostatních předměstích měl ulice vpravdě reprezentativní. Hůře na tom byla Božena Němcová, která v okamžiku vytvoření Velké Prahy měla pouze jednu, nepříliš velkou, ulici na Vinohradech, kromě té, jež ji dodnes zůstala na místě nepříliš důstojném, na vyústění dálnice z Gottwaldova mostu do Prahy. Ulice Boženy Němcové je ulice, kterou nelze projít; je totiž rozdělena na tři díly dvěma proudy dálnice. Z českých spisovatelů byl stejně jako Hálek zastoupen také Neruda: šesti ulicemi na pražských předměstích. Ale ještě více než oni, sedm ulic na předměstích, měl spisovatel Václav Beneš Třebízský. Spisovatelé, jejichž jmen se zdálo být otcům města na pražském plánu až příliš mnoho, se ocitli v nemilosti rozhodnutím městské rady z 9. ledna 1925, které v bodě 5 určovalo: "Po vynikajících nebo zasloužilých osobách možno nazvat ulici jen výjimečně, jestliže má k osobě, o kterou jde, nějaký skutečný vztah - byt, působiště, místo narození nebo úmrtí, pomník apod., po jiných osobách se ulice zásadně jmenovati nemají." To však již byla velká vlna přejmenovávání ulic v pražských předměstích pryč a šlo pouze o pojmenování ulic v některých čtvrtích, jež se koncem dvacátých a ve třicátých letech vystavěly.

Avšak v roce 1939 se obraz opětně mění, přichází okupace a po ní rozhodnutí okupantů o dvojazyčném označení ulic v Praze a velká přejmenovavací akce z roku 1940, která především odstraňovala všechny vzpomínky na předmnichovskou republiku, akce, jež velmi významně posílila počet ulic, nazvaných po ně-

meckých osobnostech, umělcích, politicích i vojácích, a která dosti svévolně zamíchala s českými názvy tím, že z nich jedny osoby vyházela a druhé, konzervativnější, preferovala. Na pražské uliční tabulky se tak dostala jména určitých spisovatelů, kteří se nikterak spoluprací s nacisty neprovinili. Bylo to například jméno Bridelovo /dnešní ulice Goethova/, dále Jana ze Žetce, Jana ze Středy, Paprockého, Vojtěche Ranků z Jeřova. Je zcela pochopitelné, že tato jména z názvů pražských ulic v roce 1945 zmizela. Zvláštní osud měl v tomto případě Karel Matěj Čapek-Chod, který roku 1940 rovněž dostal v Michli svou ulici. Tato ulice se od roku 1931 jmenovala Čapkova a po roce 1945 se opět k tomuto jménu vrátila. Musím však zklamat jednoho předního zahraničního bohemistu. Nebyl to ani Karel Čapek, ani Josef Čapek, jehož jméno Karel Matěj Čapek-Chod odstranil a musel se později znovu své ulice v jeho prospěch vzdát. Byl to Jan Čapek, rodák michelský, organizátor československých legií v Itálii.

Rok 1945 znamená v názvech pražských ulic zpočátku návrat k předválečnému stavu. Jedinou velkou změnou mělo být přejmenování okrouhlého náměstí v Dejvicích po prezidentu republiky Edvardu Benešovi, přejmenování, které bylo uskutečněno za jeho přítomnosti, a pět ulic, paprskovitě z náměstí vybíhajících, po předních vojevůdcích druhé světové války. Vlastně po čtyřech vojevůdcích druhé světové války, neboť nejmenší ulice, ulice Svatovítská, byla přidělena maršálu Fochovi jako omluva za daleko významnější ulici, o níž přišel na Vinohradech a kterou musel podstoupit osobnosti v té době zcela dominující. Z těchto ulic dnes již pouze název třídy Jugoslávských partyzánů vzdáleně připomíná jméno Titovo, které až do roku 1948 nesla. Ke spisovatelům byly proměny po roce 1945 poměrně velmi pří-

znivé. Ti, kdož byli oběťmi nacismu, dostali ulice často dosti reprezentativní, a ti, kdož umřeli bezprostředně po válce, se zpravidla objevili na uličních tabulkách již rok po své smrti jako Josef Hora, Petr Bezruč /ostatně Bezručovy sady byly v Praze již ze básnickova života, v rozporu s magistrátním výnosem/, S. K. Neumann, Konstantin Biebl, později František Branislav a podobně.

V roce 1952 byla Dykova ulice na Vinohradech přejmenována na ulici Hvězdoslavovu. Podobných přejmenování nebylo příliš mnoho a někdy byla dokonce svým způsobem napravena. Tak například František Vavák dostal v roce 1947 v Hostivaři ulici, a když o pět let později byla tato ulice přejmenována na ulici Miranovu /podle Josefa Mirana, sedláka z Přezletic, který byl v roce 1775 popraven jako jeden z vůdců selského povstání na rozcestí mezi Lábní a Invalidovnou/, obdržel Vavák nevelkou ulici v Kunraticích. Jinak praxe pojmenovávání ulic v letech šedesátých a pozdějších nebyla zvláště příznivá českým spisovatelům, ba ani těm nej přednější. Na některé se však dostalo při pojmenování krátkých příčných ulic k Vysokoškolské ulici v Suchbale-Výhledech. Tam jsou vedle sebe ulice Mašlerova, Mejerové, Přelétavá, Závadova, Lanýžová...

Jména ulic pochopitelně nejsou volena podle významu určitých osobností, mají funkci orientační, a proto je výhodnější, je-li jméno ulice ozvláštěno svou neobvyklostí. Tak je tomu například u Oldřicha Přefáta z Vlkanova, který má svou ulici na Bílé hoře. Naproti tomu ještě v roce 1987 nenesla v Praze ani jedna ulice či náměstí jméno Zdeňka Nejedlého. Zato však Josef Jireček, jehož hrob na vyšehradském hřbitově byl nedávno nahrazen hrobem jiného /současného/ umělce, má stále ještě

jednu z předních ulic na Letné.

Tak jsou jména ulic a náměstí spíše dokumentem úsilí města rozlišit místa bydlení než nějakým kritériem významu českých spisovatelů. Snad je výhodnější, bydlí-li někdo třeba v ulici Na Kvintušce, o níž se dovídáme, že je nazvána po byvalé vini-
ci Kvintuska, náležející Erazimu Kvintusovi z Dromsdorfu, sekre-
táři české komory, který ji vlastnil od roku 1595. Jméno zní
pěkně a kdo se bude zajímat o Erazima Kvintuse!

Poznámka: Tuto informaci jsem, stejně jako velkou většinu
toho, co bylo pojato v předchozí části, načerpal z neocenitelné
příručky Ulicemi města Prahy od 14. století do dneška, kterou
zpracovali v roce 1959 Jiří Čarek, Václav Hlavsa, Josef Janáček
a Václav Lím.

Namloueno speciálně pro sborník k šedesátým narozeninám Jarosla-
va Kolára. Přepsáno na základě zvukového záznamu.

Bibliografie prací Jaroslava Kolára

Sestavila Markéta Stádníková

I. Základní řada prací

1954

Konference o díle Dobrovského. /Referát./

Česká literatura 2, 1954, č. 1, s. 89-91./Celostátní konference svolaná ČSAV do Prahy ve dnech
30.11.-2.12.1953./

1

K počátkům tištěných novin v Čechách v 16. století. /Článek./

Česká literatura 2, 1954, č. 3, s. 285-289./S otištěním textu "O té nekřesťanské, tyranské a arcianti-
kristovské inkvisicí..."/

2

Klasická Šaldova hra. /Recenze./

Host do domu 1, 1954, č. 5, s. 225; podepsáno: -avar.

/F. X. Šalda: Dítě. Praha, Orbis 1954./

3

Konference na paměť J. Dobrovského. /Referát./

Slavia 23, 1954, č. 2, s. 244-252.

4

1955

Čapkova hra o mládí. /Doslov./

Karel Čapek: Loupežník. K vydání připravil Jaroslav Kolár.
Praha, Orbis 1955, s. 159-165.

5

Doslov.

Josef Kajetán Tyl: Historické povídky I. /1830-1835/.

Praha, SNKLHU 1955, s. 338-348.

6

Dvě české noviny o tureckých válkách na přelomu 16. a 17. století. /Článek./

Časopis Matice moravské 73, 1954, s. 308-314.

/S otištěním textů: Krátká správa, co se s knížetem Zikmundem Bathory v Sedmihradské zemi sběhlo,... O bitvě Zikmunda Bathoryho s Michalem Vajdou Valašským a Jiřím Bastou,.../ 7

O dnešním vydávání staré české literatury. /Článek./

Lidová demokracie 11, 1955, č. 117, s. 5, 15.5. 8

Shakespeare a české knížky lidového čtení. /Recenze./

Divadlo 5, 1955, č. 12, s. 1043-1044.

/Dvě rokokové povídky ze Shakespeara. K vydání připravil V. Müller. Praha, Dilia 1955./ 9

1956

Zdenka Nejedlého Dějiny husitského zpěvu v novém vydání.

/Recenze./

Česká literatura 4, 1956, č. 2, s. 184-185.

/Druhé vydání Dějin... Praha, ČSAV 1954-1956, 6 sv./ 10

Albert Pražák odešel. /Nekrolog./

Mladá fronta 12, 1956, č. 229, s. 3, 21.9. 11

1957

K datování a historii textu českého Grobiana. /Článek./

Sborník Národního muzea v Praze. Řada C - Literární historie 2, 1957, s. 45-52. 12

Historie o bratru Palečkovi. /Teze./

Česká literatura 5, 1957, č. 1, s. 28-29.

/K dějinám starší české literatury a literatury národního obrození./ 13

- K novému vydání literární tvorby Mikuláše Dačického. /Recenze./
Česká literatura 5, 1957, č. 1, s. 83-87.
- /Mikuláš Dačický z Heslova: Prostopravda - Paměti. K vydání
 připravili E. Petrů a E. Pražák. Praha, SNKLHU 1955./ 14
- Historie o bratru Janovi Palečkovi. /Studie./
Česká literatura 5, 1957, č. 4, s. 402-409.
- /Příprava studie k Dějinám české literatury./ 15
- K osmdesátce Rudolfa Urbánka. /Článek./
Mladá fronta 13, 1957, 7.9.; venkovské vydání. 16
- 1958
- Český anonymní spis agitační /"Krátké sebranie"/. /Edice./
O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března. Sborník
 uspořádal R. Urbánek. Praha, ČSAV 1958. s. 29-41, 101-104;
 podepsáno: J.K. 17
- Satirická historie o odpustcích a očistci. /Studie./
Příspěvky k dějinám starší české literatury. Sborník akade-
 miku Rudolfovi Urbánkovi k osmdesátinám. Praha, ČSAV 1958,
 s. 185-202.
- /S otištěním textu "Historie pravdivá a utěšená.../ 18
- K výboru z pedagogických prací Jednoty bratrské. /Recenze./
Česká literatura 6, 1958, č. 1, s. 109-110.
- /Česko-bratrská výchova před Komenským. Připravil A. Molnár,
 Praha, Pedagogický ústav J. A. Komenského 1956,/ 19
- K datování a hodnocení satirické knížky rytmovní. /Diskuse./
Slovenské literatura 5, 1958, č. 1, s. 76-80.
- /S J. Mišianíkem o jeho publikaci knížka rytmovní. Bratisla-
 va 1952./ 20

- K vydání staročeských Olomouckých povídek. /Recenze./
Česká literatura 6, 1958, č. 2, s. 203-206.
 /Olomoucké povídky. Příspěvek ke studiu vývoje staročeské
 zábavné prózy. K vydání připravil E. Petrů. Praha, SPN 1957./ 21
 Olomoucké povídky. /Recenze./
Listy filologické 81, 1958, č. 2, s. 289. 22
- 1959
- Úvod.
- Frantové a grobiáni. Z mravokárných satir 16. věku v Čechách.
 K vydání připravil J. Kolár. Praha, ČSAV 1959, s. 5-19. 23
 Několik poznámek o vydání Silvánových písní. /Recenze./
Česká literatura 7, 1959, č. 1, s. 102-103.
 /Piesne Jána Sylvána. K vydání připravil B. Béhut. Martin,
 Matice slovenská 1957./ 24
 Jaromír John. /Medailón./
Kultúrny život 14, 1959, č. 15, s. 8, 11.4. 25
 Nové vydání Hraběova Úvodu do teorie verše. /Recenze./
Česká literatura 7, 1959, č. 2, s. 195-196.
 /2. vydání. Praha, SPN 1958./ 26
 Z minulosti českého knihtiskeřství. /Glosa./
Dějiny a současnost 1, 1959, č. 9, s. 42-43.
 /O činnosti Daniela Adama z Veleslavína a o českobratrských
 tiskařských dílnách v Ivančicích a Kralicích na Moravě./ 27
 Nové dějiny české literatury. /Recenze./
Literární noviny 8, 1959, č. 48, s. 5, 28.11.
 /Dějiny české literatury I. Praha, ČSAV 1959./ 28

Zábavná četba pro lid pobělohorské doby v obrozené literatuře. /Studie./

Česká literatura 7, 1959, č. 4, s. 414-425.

29

1960

Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení. /Knižní publikace./

Praha, Academia 1960, 108 stran. /Rozpravy ČSAV. Řada společenských věd. Ročník 70, sešit 11./

30

O staročeské politické satire. /Glosa./

Dějiny a současnost 2, 1960, č. 1, s. 19-20.

/S otištěním textů drobných veršovaných skladeb 16. a 17. století./

31

Klementinské zlomky nejstarších českých legend. /Recenze./

Česká literatura 8, 1960, č. 1, s. 130-131.

/K vydání připravila E. Urbánková. Praha, SPN 1959./

32

Nové úkoly při studiu starší české literatury. /Studie./

Česká literatura 8, 1960, č. 1, s. 60-70.

33

Konference slovenské literárně-vedné společnosti /21.-22.1. Bratislava/. /Referát./

Česká literatura 8, 1960, č. 2, s. 244-245.

34

Satira na čtyři stavy. /Recenze./

Česká literatura 8, 1960, č. 2, s. 241-243.

/K vydání připravila Z. Tichá. Praha, SNKL 1958./

35

Neznámá česká světská píseň z předhusitské doby. /Článek./

Listy filologické 83, 1960, č. 2, s. 318-321.

/O veršované skladbě zapsané na rubu listiny kardinála

Pileas z r. 1379; s otištěním textu./

36

Nový příspěvek k studiu husitského zpěvu. /Recenze./

Česká literatura 8, 1960, č. 4, s. 504-505.

/B. Lůžek: Po stopách husitství v ústeckém kraji. Krajské nakladatelství v Ústí nad Labem 1959./

37

1961

Jen Jakubec. /Medailón./

Kulturně politický kalendář 1962. Praha, Orbis 1961. s. 140-141.

38

Výbor poesie o středověké Jihlavě. /Recenze./

Vlastivědný sborník Vysočiny. Odd. ved. společenských. Svazek IV. Krajské nakladatelství v Brně 1961, s. 151-153.

/O sborníku Jihlava ve verších staletí. Uspořádal F. Marek. Krajské nakladatelství v Hlavičkově Brodě 1960./

39

1962

Neznámé dílo Šimona Lomnického. /Zpráva./

Listy filologické 85. 1962, č. 1, s. 173-175.

/Š. Lomnický z Budče: Fragmenta, to jest drobty aneb patěrky z starodávných historií a kronik.../

40

Steročeské satiry nově. /Recenze./

Česká literatura 10, 1962, č. 3, s. 374-375.

/Steročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy.

K vydání připravil J. Hrabák. Praha, ČSAV 1962./

41

1963

Úvod.

Zrcadlo rozděleného království. Z politických satir předbělohorského století v Čechách. K vydání připravil J. Kolár. Praha, Academia 1963, s. 7-23.

42

K literárnímu významu českých politických satir 16. století.
/Studie./

Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej.

Warszawa 1963, s. 87-94.

43

K periodizaci vývoje české kramářské písně a k ideovému profilu jejího staršího období. /Článek./

O české písni kramářské. Václavkova Olomouc 1961. Praha 1963, s. 97-101.

44

Srovnávací studium v současné literární vědě. /Článek./

Československá rusistika 8, 1963, č. 1, s. 21-23.

45

Ze vztahů mezi lidovou, pololidovou a náročnou literaturou v 16. století. Rozprávka o odpustcích a očištění. /Studie./

Listy filologické 86, 1963, č. 2, s. 114-126.

46

K literárnímu významu českých politických satir předbělohorského století. /Referát./

Zprávy Jednoty klasických filologů 5, 1963, č. 2, s. 119-120.

/O přednášce pronesené 11. září 1962./

47

Dvě knihy o české renesanční literatuře. /Recenze./

Česká literatura 11, 1963, č. 4, s. 354-356.

/M. Kopecký: Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova.

Praha, SPN 1962; M. Kopecký: Daniel Adam z Veleslavína. Praha, Svobodné slovo 1962./

48

1964

Slavní neznámí a neznámí slavní. /Článek./

Literární noviny 13, 1964, č. 39, s. 4, 26.9.

/O edičních počinech Knihnice Odkazy pokrokových osobností naší minulosti v nakladatelství Svobodné slovo./

49

- 25
- Rozmlouvání člověka se Smrtí v české poezii 15. století.
/Studie./
Česká literatura 12, 1964, č. 6, s. 478-490. 50
- 1965
- Slavná literární díla novými očima. /Rozhovor./
Svobodné slovo 21, 1965, č. 58, s. 4, 28.2.
/O pořadech cyklu Letorosty připravených literární redakcí
Československého rozhlasu./ 51
- O autorských zkušenostech z rozhlasových Letorostů. /Článek./
Rozhlasové práce 1965, č. 7, s. 102-104. 52
- Literární archiv, naše největší sbírka rukopisných památek...
/Glosa./
Literární noviny 14, 1965, č. 33, s. 4, 14.8.; podepsáno:
-avar.
/O výstavě uspořádané Literárním archivem PNP./ 53
- Bohemistická konference v Lipsku. /Referát./
Česká literatura 13, 1965, č. 5, s. 446.
/Konferenci uspořádal ve dnech 28.-29.4. 1965 Slavistický
institut v Lipsku./ 54
- K dataci staročeského Rozmlouvání člověka se Smrtí. /Studie./
Listy filologické 88, 1965, č. 3, s. 295-307. 55
- 1966
- K přínosu textologie literární historii a historické poetice.
/Článek./
Česká literatura 14, 1966, č. 1, s. 56-59. 56

Antológia staršej slovenskej literatúry. /Recenze./

Slevia 35, 1966, č. 1, s. 149-158.

/K vydání připravil J. Mišianik. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964./

57

Poznámky ke Kožinově Zrození románu. /Recenze./

Česká literatura 14, 1966, č. 3, s. 253-258.

/V. Kožinov: Zrození románu, Praha, Čs. spisovatel 1965./

58

Naogeorgův Mercator česky. /Studie./

Listy filologické 89, 1966, č. 2, s. 143-155.

59

Z nových ůkazů. /Recenze./

Literární noviny 15, 1966, č. 29, s. 4, 16.7.

/J. Polišenský: Jan Jesenský-Jesenius. Praha, Svobodné slovo

1965; P. Šmahel: Jeroným Pražský. Praha, Svobodné slovo 1966./60

O mezidruhových kontextech v české literatuře 1. - 17. sto-
letí. /Studie./

Česká literatura 14, 1966, č. 5-6, s. 427-442.

61

1967

Satirické Volání jezuitů z roku 1618 v křivoklátském ruko-
pise. /Studie./

Strahovská knihovna 2, 1967, s. 89-108.

/S otištěním textu Volání a prosba jezuitův k svatému
Václavovi a Kryštoforovi./

62

Předobrozenecké divadelní testy a současné jeviště. /Článek./

Divadlo 18, 1967, č. 2, s. 35-38.

/O českém překladu latinského dramatu Mercator Tomáše Kirch-
myera-Naogeorga "Tragedia nová Kupec aneb Soud řečená./

63

Nová výprava do hlubin historie. /Recenze./

Literární noviny 16, 1967, č. 5, s. 5, 4.2.

/O. Králík: Šest legend hledá autora. Praha, Mladá fronta
1966; O. Králík: Slevníkovské interludium. K česko-polským
kulturním vztahům kolem roku 1000. Ostrava, Profil 1966./ 64

Píseň o bitvě před Ústím. /K dobovým konkretizacím děl starší
české literatury./ /Studie./

Česká literatura 15, 1967, č. 2, s. 110-131. 65

K tradici českých dialogických skladeb z husitské doby.

/Studie./

Listy filologické 90, 1967, č. 1, s. 30 37. 66

Lidová smíchová kultura v koncepci sovětského vědce. /Recenze./

Česká literatura 15, 1967, č. 5, s. 434-443.

/M.M. Bachtin: Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kultura
sredněvěkovja i renessansa. Moskva 1965./ 67

Najdou se další Třeboňské paměti? /Článek./

Jihočeská pravda 1967, září. 68

"Pamětní knížka" Jana Rakovnického a české paměti 16.-17.
století. /Studie./

Listy filologické 90, 1967, č. 4, s. 394-403.

/S otištěním textu skladby./ 69

1968

Umění nadávky. /Recenze./

Literární listy 1, 1968, č. 3, s. 8, 14.3.

/M. M. Bachtin: Tvorčestvo Fransua Rable...Moskva 1965./ 70

Nový metodologický příspěvek k zkoumání staré české literatury. /Recenze./

Česká literatura 16, 1968, č. 3, s. 348-350.

/E. Petrů: Vývoj českého exempla v době předhusitské.

Praha 1966./

71

Redatace husitských památek. /Článek./

Dějiny a současnost 10, 1968, č. 9, s. 19-21; spolu s Emilem Pražákem.

/O nutnosti revidovat dataci některých literárních památek: Píseň o bitvě před Ústím, Václav, Havel a Tábor, Proti pou-
tím, tzv. Zlomky rýmované kroniky české, Rozmlouvání člověka
se Smrtí./

72

1969

Geschichte des böhm. Theaters I, 2: Theater des Frü- und
Hochmittelalters und Krise des Theaters in der Hussitenzeit.

/Recenze./

Medievalia Bohemica I, 1969, č. 2, s. 350-354.

/Dějiny českého divadla. Praha, ČSAV 1968./

73

K počátkům české renesanční prózy. /Studie./

Česká literatura 17, 1969, č. 1-2, s. 11-36.

74

Cestou k poezii českého baroka. /Recenze./

Listy 2, 1969, č. 8, s. 10, 27.2.

/Kapka rosy tekoucí. K vydání připravili J. Novák a
M. Kopecký. Brno, Blok 1968./

75

Statí o kultuře českého baroka. /Recenze./

Česká literatura 17, 1969, č. 3, s. 274-276.

/Sborník o barokní kultuře. Brno, Univerzita J. E. Purkyně
1968./

76

Máme české Oberammergau? /Článek./

Divadelní noviny 13, 1969, č. 8-9, s. 1, 17.12.

/O poličské hře "Anežka" napsané F. Zákrejskem v r. 1869./ 77

1970

Tovaryšstvo Ježíšovo. /Rozhovor./

Orientace 5, 1970, č. 3, s. 79-87.

/S V. Karfíkem, M. Pchorským a J. Kolárem o románu J. Šotoly Tovaryšstvo Ježíšovo. Praha, Mladá fronta 1969./ 78

Tři příspěvky k časové poezii 16.-17. století v Čechách.

/Studie./

Strahovská knihovna 3, 1969, s. 165-189, 1970.

/I. Písňová satira a bajka - II. K rozdílným rysům latinských a českých literárních aktualit - III. Z příležitostné poezie oslavné a dedikační; s texty./ 79

Německé vydání staročeského Tristrama. /Recenze./

Česká literatura 17, 1969, č. 5, s. 666, 1970; podepsáno:

-jk-.

/Das alttschechische Tristan-Epos unter Beifügung der mhd. Paralleltexte herausgegeben und übersetzt mit Einleitung und Wortregister von Ulrich Bamborschke, Teil II. - Texte.

Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1968./ 80

Nová divadelněhistorická monografie. /Recenze./

Česká literatura 17, 1969, č. 6, s. 680-681, 1970; podepsáno: -jk-.

/L. Klosová: Kolárové. Praha, Orbis 1969./ 81

Z cest k literárněhistorickému obrazu českého baroka.

/Recenze./

Česká literatura 18, 1970, č. 1, s. 101-105.

/Adam Michna z Otřadovic, Das dichterische Werk, herausgegeben von Antonín Škarka. München, Wilhelm Fink Verlag 1968; A. Škarka: Fridrich Bridel nový a neznámý. Praha, Univerzita Karlova 1969./ 82

Česká barokní homiletika. /Recenze./

Česká literatura 18, 1970, č. 5-6, s. 532-533.

/M. Kopecký: Barokní spisovatel Valentin Bernard Jestráb-
ský. Brno, Socialistická akademie 1969; Staří slezští kaza-
telé, různé rozprávky a příběhy k naučení a ku potěše způ-
sobně vybrané a i uvedené Milanem Kopeckým. Ostrova, Pro-
fil 1970./ 83

Novina v české literatuře 16. století. /Studie./

Česká literatura 18, 1970, č. 5-6, s. 409-418. 84

Sborník Der Ackermann aus Böhmen. /Recenze./

Česká literatura 18, 1970, č. 5-6, s. 529-531.

/Der Ackermann aus Böhmen des Johannes von Tepl und seine
Zeit. Vydal Ernst Schwarz. Wissenschaftliche Buchgesellschaft,
Darmstadt 1968./ 85

1971

Československá léta Petra Bogatyreva. /Doslov./

Petr Bogatyrev: Souvislosti tvorby. Cesty k struktuře lič-
vé kultury a divadla. Výbor uspořádal Jaroslav Kolár. Praha,
Odeon 1971, s. 171-182. 86

Bogatyrevova teatrologie. /Článek./

Interscaena '71. Acta scaenographica 6-1, s. 101-104. 87

Z Feifalikovy korespondence s Prahou. /Článek./

Sborník Národního muzea v Praze. Řada C - Literární historie.
Svazek 61, 1971. č. 2, s. 135-139. 88

Tři drobnosti z literárního života pobělohorské doby.

/Článek./

Listy filologické 94, 1971, č. 2, s. 152-162.

/I. Žákovská koleňa u Tomáše Pešiny. /K stému výročí narození Stanislava Součka./ - II. K milostné lyrice českého baroka. - III. Z proměn časové poezie; s otištěním textů skladeb./ 89

Zemřel Petr Bogatyrev. /Nekrolog./

Lidová demokracie 27, 1971, č. 203, s. 4, 27.8. podepsáno:

J. K.

90

Setkání s legendou. /Článek./

Kurýr Odeonu 1971, s. 7.

/O vědecké činnosti Petra Bogatyreva./

91

Konec ---- a počátek. /Článek./

Novinky Odeonu, listopad - prosinec 1971, s. 15.

/O výboru časopiseckých studií P. Bogatyreva nazvaném Souvislosti tvorby. Praha, Odeon 1971./

92

1972

K Bachtinovu přínosu teatrologického studia. /Článek./

Prolegomena scénografické encyklopedie. Část 15. XIII Divadelní žánry. Praha 1972, s. 119.

/S otištěním úvodní části autorova překladu M. Bachtina:

François Rebelais a lidová kultura středověku a renesance./ 93

K českým politickým satirám z třicetileté války. Nová pletní hra. /Studie./

Strahovská knihovna 4, 1972, s. 91-105.

/S otištěním textu skladby./

94

- K podobám epičnosti v Hájkově Kronice. /Studie./
Literárnevědné studie. Profesoru Josefu Hrabákovi k šedesátinám. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1972. 95
- Mezi kronikářstvím a zábavnou prózou. /Třeboňské paměti Vavřince Benedikta Mecera./ /Studie./
Strahovská knihovna 4, 1969, s. 11-151, 1972.
 /S otištěním textů Třeboňských pamětí a tří rozprávěk./ 96
- Pamětníkova zpráva o ruských balganech. /Článek./
Prolegomena scénografické encyklopedie. Část 10. XIII Divadelní žánry. Praha 1972, s. 83-84.
 /A. V. Lejferť: Balagany. Tamtéž, s. 85-94./ 97
- Za Antonínem Škarkou. /Nekrolog./
Studie o rukopisech 11. Ústřední archiv ČSAV. Komise pro soupis rukopisů, Praha 1972, s. 187-189. 98
- Česko-ruské styky v 17. století očima současné literární vědy. /Recenze./
Česká literatura 19, 1971, č. 3-4, s. 344-351, 1972.
 /A. M. Pančenko: Češko-russkije literaturnyje svjazi XVII veka. Leningrad 1969./ 99
- Soupis rukopisů Strahovské knihovny. /Recenze./
Česká literatura 19, 1971, č. 3-4, s. 381-382, 1972.
 /Zpracoval B. Ryba. Praha 1970./ 100
- Tristan. Das alttschechische Tristan-Epos... /Recenze./
Česká literatura 19, 1971, č. 3-4, s. 384-389, 1972.
 /Das alttschechische Tristan-Epos unter Beifügung der mhd. Paralleltexte. Ed. Ulrich Bamborschke. Teil I - Einleitung, Wiesbaden 1969./ 101

Litteraria v komeniánech jubilejního roku. /Recenze./

Česká literatura 19, 1971, č. 5-6, s. 554-557, 1972.

/J. A. Komenský: Opera omnia I. Praha, Academia 1969; Acta Comeniana, Revue Internationale des Études Comeniologiques, I. svazek. Praha, Academia 1969./

102

Nová kniha o kramářské písni. /Recenze./

Česká literatura 19, 1971, č. 5-6, s. 532-536, 1972.

/B. Beneš: Světská kramářská píseň. Příspěvek k poetice pololidové poezie. Spisy Univerzity J. E. Purkyně 150, Brno 1970./

103

Poznámky ke Králíkovu Nejstaršímu rodokmenu české literatury. /Recenze./

Česká literatura 20, 1972, č. 2, s. 173-176.

/O. Králík: Nejstarší rodokmen české literatury. Praha, Čes. spisovatel 1971./

104

Dopisy Petra Bogatyreva Jiřímu Polívkovi. /Zpráva./

Slavia 41, 1972, č. 3, s. 306-309.

/S otištěním čtyř dopisů./

105

Trojí obhajoba milostné tematiky v literatuře u českých humanistů. /Studie./

Listy filologické 95, 1972, č. 4, s. 229-234.

/Obhajoby Mikuláše Konače z Hodičkova, Řehoře Hrubého z Jení a Oldřicha Velenského z Mnichova./

106

1973

Julius Feifelík - bibliografická skica.

Strahovská knihovna 8, 1973, s. 131-147.

107

K využití tradičních literárních prvků v Drdových Českých pohádkách. /Studie./

Pamiętnik Słowiański 23, 1973, s. 275-281.

108

Tři příspěvky k dějinám knihtisku za obrození. /Recenze./

Česká literatura 21, 1973, č. 4, s. 380-382.

/J. Vobr: Soupis jihlavských tisků českých lidových čtení a populární naučné literatury. Muzeum Vysočiny a Okresní knihovna v Jihlavě 1969; J. Ječlička: Soupis tisků Jane Hostivíta Pospíšila. Hradec Králové 1970; J. Johanides: První tiskárna v Pardubicích. Hradec Králové 1970./

109

1974

Václav Šašek z Bírкова a jeho Deník. /Medailón./

Václav Šašek z Bírкова: Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa. Z latiny přeložil B. Mathesius. Praha, Čs. spisovatel 1974, s. 3-7.

110

K otázce alegorických plánů v staročeských povídkách o Štilfridovi a Bruncvíkovi. /Studie./

Strahovská knihovna 9, 1974, s. 43-65.

111

Zemřel profesor Antonín Škarke. /Nekrolog./

Strahovská knihovna 9, 1974, s. 287-290.

112

Feifalikovy dopisy českým vědcům. /Zpráva./

Literární archiv 8-9, 1973-1974, s. 457-472.

/S otištěním čtrnácti dopisů./

113

Rozmlouvání Šalamouna s Markoltem a lidová smíchová kultura v českých zemích. /Studie./

Česká literatura 22, 1974, č. 2, s. 132-135.

114

Příspěvek k předbělohorskému dramatu v Čechách. /Recenze./

Česká literatura 22, 1974, č. 3, s. 261-262.

/M. Cesnaková-Michalcová: Jiří Tesák Mošovský, Komedie...Ruth.

Bratislava, SAV 1973./

115

Jaroslav Vobr, Soupis knížek lidového čtení z fondů Univerzitní knihovny v Brně. /Recenze./

Listy filologické 97, 1974, č. 3, s. 171.

/Brno, Univerzitní knihovna 1973./

116

Textologie staročeských povídek o Štilfridu a Bruncvíkovi.

/Studie./

Listy filologické 97, 1974, č. 3, s. 143-154.

117

Vědec z Prostějovska. /Medailón./

Štafeta 6, 1974, č. 4, s. 6-7.

/Věnovaný prof. Františku Ryšánkovi./

118

1975

Bachtinův klíč k Rebelaisovi. /Doslov./

M. M. Bachtin: Francois Rebelais a lidová kultura středověku a renesance. Přeložil J. Kolár. Praha, Odeon 1975, s. 393-399./

119

Ktypologii české historické prózy v 16. století - Ramešovo Historické vypsání o císaři Zikmundovi. /Studie./

Strahovská knihovna 10, 1975, s. 37-45.

120

Komenský jako slovesný umělec. /Recenze./

Česká literatura 23, 1975, č. 5, s. 479-480.

/O vydání 7. svazku Vybraných spisů J. A. Komenského.

Praha, SPN 1974./

121

1976

Starší česká literatura. /Doprovodný text k souboru diapositivů./

Spolu s E. Pražákem. Praha, Komenium 1976.

122

Die Zeitung in der tschechischen Literatur des 16. Jahrhunderts. /Studie./

Armarium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum. Budapest, Akadémiai Kiadó 1976, s. 135-145.

123

Zur tschechischen Literatur der Renaissance. /Studie./

Renaissanceliteratur und frühbürgerliche Revolution. Studien zu den sozial- und ideologiegeschichtlichen Grundlagen europäischer Nationalliteraturen. Herausgegeben von Robert Weimann, Werner Lenk und Joachim-Jürgen Slomka. Aufbau-Verlag Berlin und Weimer 1976.

124

Z mládí Václava Březana. /Studie./

Česká literatura 24, 1976, č. 1, s. 47-52.

125

České zpracování římské historie z 19. století. /Studie./

Listy filologické 99, 1976, č. 1, s. 38-48.

126

Literárněvědné studie profesorů Josefu Hrabákovi k šedesátinám. /Recenze./

Slavia 45, 1976, č. 2, s. 223-224.

/Sborník redigovali D. Jeřábek, M. Kopecký a K. Palas.

Brno, FF UJEP 1972./

127

1977

Medailón.

Frantova práva a jiné kratochvíle. K vydání připravil J.

Kolár. Praha, Čs. spisovatel 1977, s. 7-11.

128

Literatura husitské doby. /Doprovodný text k magnetofonové nahrávce./ Spolu s E. Pražákem. Praha, Komenium 1977. 129

Nad novým vydáním Mitrovicových Příhod. /Recenze./

Česká literatura 25, 1977, č. 3, s. 275-276.

/Příhody Václava Vratislava z Mitrovice. K vydání připravila M. Nedvěďová. Praha, Čs. spisovatel 1976./ 130

1978

Renesanční literatura. /Textová předloha pro magnetofonovou nahrávku a doprovodný komentář. /Spolu se E. Pražákem, Praha, Komenium 1978. 131

Zločin v Roztokách r. 1590 a české kronikářství. /Článek./ Muzeum a současnost 1, 1978, Středčeské muzeum v Roztokách u Prahy 1978, s. 101-112. 132

K dramaturgii českého lidového divadla. /Studie./

Česká literatura 26, 1978, č. 1, s. 32-42.

/Rozbor divadelních her o Repsíně z 1. třetiny 19. stol.

a Komedie o dvou kupcích a o židovi Šilokoj z počátku

19. stol./ 133

Nejstarší české pohádky. /Recenze./

Česká literatura 26, 1978, č. 4, s. 375-377.

/K vydání připravil K. Dvořák. Praha, Odeon 1976./ 134

Ze Miroslavem Kačerem. /Nekrolog./

Kostnické jiskry 63, 1978, č. 30, s. 3, 13.9.; podepsáno:

-avar. 135

Nový sborník k otázkám české historie a kultury 14.-15.

století. /Recenze./

Česká literatura 26, 1978, č. 6, s. 555-556.

- /Acta reformationem Bohemicam illustrantia - Příspěvky k dě-
jinám utrakvismu. Praha, Komenského fakulta 1978./ 136
- Studnice romantického historismu v českém obrození a její
iniciátor. /Studie./
- Česká literatura 26, 1978, č. 6, s. 527-540.
- /Hájkova Kronika česká a její vydání v době národního obro-
zení./ 137
- Mitrovic epistolograf. /Studie./
- Listy filologické 101, 1978, č. 4, s. 225-232.
- /Tři listy zasláné Václavem Vratislavem z Mitrovic z Konstan-
tinopole do Čech./ 138
- 1979
- Astronomus a Philosophus. /Studie./
- Pocta dr. Emmě Urbánkové. Sborník. Praha, Státní knihovna
ČSSR 1979. 139
- K poetice Hrabalova "světa naruby". /Studie./
- Quinquagenario Milana Jankovičovi k 1. 9. 1979. Sborník.
Praha 1979. Strojopis.
- /Přetištěno in: Estetika 17, 1980, č. 2, s. 121-125./ 140
- Three Remarks on Methodological Problems of Contemporary
Comeniological Studies. /Studie./
- Acta Comeniana. Revue Internationale des Études Comeniolo-
giques 4 /XXVIII/. Praha, Academia 1979.
- /O Komenského spisu Amphitheatrum universitatis rerum./ 141
- Bibliografická příručka víc než užitečná. /Recenze./
- Česká literatura 27, 1979, č. 3, s. 282.
- /Výroční zprávy... Uspořádal F. Hýbl. Přerov 1977./ 142

Lexikon české literatury. /Článek./

Česká literatura 27, 1979, č. 3, s. 255-266.

/Hesla pro první svazek lexikonu./

143

D. S. Lichačev - A. M. Pančenko, "Smechovoj mir" drevnej
Rusi. /Recenze./

Slavia 48, 1979, č. 2-3, s. 310-312.

/Leningrad 1976./

144

1980

Kuriózní pseudobohemikum ze zámoří. /Zpráva./

Strehovská knihovna 14-15, 1979-1980, s. 197-199.

/Waggish Tales of the Czechs, originally entitled Gesta
Czechorum,...". USA 1947./

145

Takzvaná mapa Čech Mikuláše Klaudiána. Pokus o významovou
interpretaci. /Studie./

Strahovská knihovna 14-15, 1979-1980, s. 49-73.

146

Jiráskův Horymír a Bruncvík a jejich předlohy. /Studie./

Česká literatura 28, 1980, č. 6, s. 580-595.

147

1981

K pamětem Jana Mukařovského. / Studie. /

Rudolfu Havlovi. Sborník k jeho 70. narozeninám. Připravili

V. Justl, J. Kolár, J. Lehár, J. Opelík, J. Pelán. Praha,
leden/srpen 1981, s. 444-453.

148

Hájkova kronika a česká literatura. /Předmluva./

Václav Hájek z Libočan: Kronika česká. K vydání připravil

J. Kolár. Praha, Odeon 1981, s. 7-24.

149

Diskuse. /Ze závěrečného zasedání II. husitologického
sympózia dne 11.9.1980./

<u>Husitský Tábor 4, Tábor 1981, s. 270-271.</u>	150
Diskuse. /J. Galandauer, J. Havránek, J. Kolár, K. Kořalková, J. Tywoniak, Z. Urban./	
<u>Husitský Tábor 4, Tábor 1981, s. 43-44.</u>	151
Dvě diskusní poznámky k literatuře karlovske doby. /Článek./	
<u>Mezinárodní vědecká konference. Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a literatury. Praha, Univerzita Karlova 1981, s. 172-177.</u>	152
Feifelikova korespondence na Moravu. /Článek./	
<u>Literární archiv 11-12, 1976-1977, s. 53-110, 1981.</u> /Otištěno 37 dopisů./	153
O smíchové kultuře středověku. /Článek./	
<u>Texty Společnosti Jaroslava Haška. Praha, Památník národního písemnictví 1981, sv. 2, s. 24-37.</u>	154
Staročeská bajka O lišce a džbánu, pokus o kontextovou interpretaci. /Studie./	
<u>Wiener slawistischer Almanach. Band 8, Wien 1981, s. 245-253</u>	155
Základní práce o českých exemplech. /Recenze./	
<u>Česká literatura 29. 1981, č. 6, s. 531-534.</u> /K. Dvořák: Soupis staročeských exempel. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Monographia LXXII. Praha 1978./	156
1982	
Medailón.	
<u>Bary všecky. Čtvero setkání se starou českou poezií.</u> K vydání připravili J. Kolár a E. Pražák. Praha, Čs. spisovatel 1982, s. 9-14.	157

Poznámky ke kritickému vydávání staročeských literárních památek. /Studie./

Xenia. M. Červenko quinquanario a sodalibus amicis oblata.

Praha 1982. /Strojopis./

/Přetištěno in: Česká literatura 32, 1984, č. 3, s.269-271/ 158

Čerti v Prosenické Lhotě anebo okategorii pravdivosti.

/Článek./

Muzeum a současnost 5, 1982, s. 171-180.

/O záznamu Marka Bydžovského z Florentina o událostech za vlády Ferdinanda I., Maxmiliána II. a Rudolfa II./ 159

České časové písně Šporkova okruhu. /Studie./

Strahovská knihovna 16-17, 1981-1982, s. 119-171.

/S texty sedmi písní./ 160

Český kronikář Marek Bydžovský z Florentina. /Studie./

Strahovská knihovna 12-13, 1977-1978, s. 17-56, 1982. 161

K transformaci středověkého žánrového systému v literatuře husitské doby. /Studie./

Husitský Tábor 5, Tábor 1982, s. 135-144. 162

Shylock z českého Podkrkonoší. /Článek./

Komedie o dvou kupcích a židovi Šilokovi. Program divadelního představení. Praha, Realistické divadlo Zdeňka Nejedlého 1982.

/Přetištěno in: Program Státního divadla F. X. Šaldy v Liberci 1984/85 a Program Horáckého divadla v Jihlavě 1984./ 163

O Historii jazyka a jazyce historie. /Recenze./

Česká literatura 30, 1982, č. 1, s. 81-83.

/Slovo a dějiny. K vydání připravil I. Němec a kol. Praha, Academia 1980./ 164

Pokus o informativní syntézu. /Recenze./

Česká literatura 30, 1982, č. 2, s. 184-186.

/W. Baumann: Die Literatur des Mittelalters in Böhmen.

R. Oldenburg Verlag, München - Wien 1978./

165

Josef Hrabák a starší česká literatura. /Článek./

Česká literatura 30, 1982, č. 5, s. 423-428.

166

Román o Alexandru Velikém v souvislostech české středověké prózy. /Studie./

Listy filologické 105, 1982, č. 4, s. 209-215.

167

České lidové divadlo 18. století. /Článek./

Premiéra. Informativní leták Realistického divadla Zdeňka

Nejedlého v Praze. Číslo 3, prosinec 1982, s. 1.

168

1983

Počátky české beletrie. /Předmluva./

Próza českého středověku. K vydání připravili J. Kolár a

M. Nedvědová. Praha, Odeon 1983, s. 7-19.

169

Milada Součková. Baroque in Bohemia. /Recenze./

East European Review. USA 1983.

/Michigan Slavic Material, No 17, Ann Arbor, Michigan Slavic Publications 1980./

170

Vztah české literatury 14.-16. století k italské kultuře humanismu a renesance. /Studie./

Slavia 52, 1983, č. 1, s. 24-34.

171

Nová monografie o Šporkovi. /Recenze./

Česká literatura 31, 1983, č. 3, s. 269-270.

/P. Preiss; Boje s dvouhlavou saní. František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách. Praha, Vyšehrad 1981./

172

Příspěvek polské bohemistiky k jubileu Jana Kochanowského.

/Recenze./

Slavia 52, 1983, č. 3-4, s. 434-435.

/J. Kochanowski: Je dobraj myśli zawżdy chcę używać.

Warszawa 1981./

173

1984

"Smíchový svět" Staré Rusi. /Doslov./

D. S. Lichačev, A. M. Pančenko: Smích Staré Rusi. Přeložil

J. Kolár. Praha, Odeon 1984, s. 204-210.

174

Feifalikovy listy A. V. Šemberovy. /Studie./

Emilio Pražák sexagenario sodales et amici. Strojopis.

Pragae 1984, 104-120.

175

Životnost Komenského Labyrintu. /Doslov./

J. A. Komenský: Labyrint světa a ráj srdce. K vydání připravil

J. Kolár. Praha, Odeon 1984, s. 193-195.

176

Jan Kochanowski i literatura czeska XVI-XVII wieku a zagadnienie komparatystyki literackiej. /Článek./

Jan Kochanowski i epoka renesansu w 450 rozenicę urodzin

poety 1530-1580. Sborník redigovala T. Michałowski. Warszawa,

Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1984, s. 396-409.

177

Stará česká poezie dnešku. /Článek./

Gramorevue 20, 1984, č. 2, s. 6-7.

/O gramofonové nahrávce Čtveročasí básnictví českého, kterou připravili V. Justl a J. Lehár./

178

Dosud nepovědomý souběženeček českých národních humanistů?

/Studie./

Listy filologické 107, 1984, č. 1, s. 19-28.

/O Janovi ze Škudl./

179

Nová kniha z předbělohorského kronikářství. /Recenze./

Česká literatura 32, 1984, č. 2, s. 159-161.

/Bartolomej Paprocký z Hlahol: O válce turecké a jiné příběhy. K vydání připravil E. Petrů. Praha, Odeon 1982./

180

Příspěvky k reformační větvi starší české literatury.

/Recenze./

Česká literatura 32, 1984, č. 3, s. 272.

/Acta reformationem Bohemicam illustrantia II, Petr Chelčický: Zpráva o svátostech, O rotách, O nejvyšším biskupu Pánu Kristu. Praha, Kalich 1980, Acta reformationem Bohemicam illustrantia III, Praga Mystica. Z dějin české reformace. Praha, Kalich 1984./

181

Na okraj a za okraj dvou edic staré české literatury.

/Recenze./

Česká literatura 32, 1984, č. 4, s. 375-378.

/U. Bamborschke: Der altschechische Tandariuŝ nach den 3 überlieferten Handschriften mit Einleitung und Wortregister. Berlin 1982, Zbav mě mé tesknosti. /Výbor z české a latinské světské tvorby epochy středověku a renesance./ K vydání připravil M. Kopecký, z latiny přeložil R. Mertlík. Brno, Blok 1983./

182

O Vesilí Zlatovlasém, králevici České země. /Recenze./

Slavia 53, 1984, č. 3-4, s. 421-424.

/Přeložila S. Mathauserová. Praha, Vyšehrad 1982./

183

1985

Kritéria a možnosti. /Diskusní poznámka./

Ano, slyšet se navzájem. Sborník z konference o uměleckém přednesu konané 24.10.1984 k 20. výročí založení Violy.

Uspořádal V. Justl. Praha, Divadelní pěstev 1985, s.160-161

184

- Kronika sedmi mudrců a česká literatura. /Předmluva./
Kronika sedmi mudrců. K vydání připravil J. Kolár. Praha, Odeon 1985, s. 9-17. 185
- Zápisky Marka Bydžovského z Florentina a Paprockého Dia-
 dochos. /Studie./
- Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity.
 D 32, 1985, s. 59-63. 186
- Staré pověsti literárněhistorické. /Studie./
- Sborník příspěvků k narozeninám Vladimíra Macury. Svezek I.
 K čtyřicátinám. Praha 1985, s. 81-84. Strojopis. 187
- Z paralel a příbuzností Komenského Labyrintu: Tabula Cebetis.
 /Studie./
- Sborník statí věnovaných doktoru Slavomíru Wollmanovi k še-
 desátým narozeninám II. Praha, Varia 1985, s. 154-169. Stro-
 jopis. /Přetištěno in: Studia Comeniana et historica 16,
 1986, s. 41-49./ 188
- Plutarchos a česká pedagogická Alexandreida ze 16. století.
 /Studie./
- Souvislosti. Růženě Grebeníčkové k šedesátinám a pořád.
 Praha 1985. Strojopis. 189
- /Přetištěno in: Listy filologické 110, 1987, č. 3, s. 154-158/
- Paradoxy spisu Pavla Stránského o českém státu. /Studie./
- Folia historica Bohemica 8, 1985, s. 331-345. 190
- Petr Čornej, Příspěvek ke sporu o skladbu Václav, Havel a
 Tábor. /Recenze./
- Husitský Tábor 6-7, Tábor 1984, s. 478, 1985.
- /Příspěvek... Slavia 52, 1983, č. 3, s. 362-372./ 191

- Směřování. Pohled do badatelské a literární dílny Amedea Molnára, provázený příspěvky domácích i zahraničních historiků a teologů. /Recenze./
Husitský Tábor 6-7, Tábor 1984, s. 550-551, 1985. 192
- Nad překladem staročeské legendy o svaté Kateřině. /Recenze./
Česká literatura 33, 1985, č. 4, s. 356-359.
 /Přeložil J. Pelán. Praha, Odeon 1983./ 193
- Životní jubileum Milana Kopeckého. /Článek./
Česká literatura 33, 1985, č. 4, s. 383-384. 194
- Die Hohenfurter Liederhandschrift /H 42/ von 1410. /Recenze./
Slavia 54, 1985, č. 3, s. 312-313. 195
- Nový pohled na nejstarší památky české středověké epiky.
 /Recenze./
Česká literatura 33, 1985, č. 5, s. 477-479.
 /J. Lehár: Nejstarší česká epika. Praha, Odeon 1983./ 196
- 1986
- Julius Feifalik a jeho sbírka lidových her z Moravy.
 /Předmluva./
Lidové hry z Moravy. /Sbírka Julia Feifalika./ K vydání
 připravil J. Kolár. Praha, Odeon 1986, s. 7-29. 197
- Il rapporto della letteratura ceca dei secoli XIV-XVI con
 la cultura umanistica e rinascimentale italiana. /Studie./
Rinascimento letterario italiano e mondo slavo. Roma 1986,
 s. 93-112. 198
- Komenského Labyrint a Moudrost starých Čechů. /Studie./
Studia Comeniana et historica 16, 1986, s. 41-49. 199

K textologii a současné ediční problematice starší české literatury. /Studie./

Česká literatura 34, 1986, č. 1, s. 49-56.

200

O humanismu v českých zemích na mezinárodním fóru.

/Referát./

Česká literatura 34, 1986, č. 2, s. 189-190.

/O konferenci Humanismus v českých zemích jako nové vzdělanostní hnutí. Walberberg u Bonnu, září 1985./

201

Julius Feifalik - kapitola z dějin české literární historie.

/Studie./

Česká literatura 34, 1986, č. 4, s. 339-348.

202

O Janu Máchalovi bibliograficky. /Recenze./

Česká literatura 34, 1986, č. 4, s. 383-384.

/Z. Urban: Bibliografie díla Jana Máchala. Praha, Univerzita Karlova 1983./

203

Epische Stoffe des Mittelalters, herausgegeben von V. Martens und U. Müller. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1984

/Kröners Taschenausgabe, Bd. 483/, 529 str.

Listy filologické 109, 1986, č. 4, s. 253-254.

204

Ztráta české medievalistiky. /Nekrolog./

Listy filologické 109, 1986, č. 4, s. 226-227.

/22.3.1986 zemřel Miloslav Šváb./

205

Rejtrův průvodce Knihopisem. /Recenze./

Česká literatura 34, 1986, č. 5, s. 478-480.

/P. Voít: Příspěvky ke knihopisu. Praha, Státní knihovna

ČSR 1985./

206

1987

Marek Bydžovský z Florentine a jeho kronikářské zápisky.

/Předmluva./

/Marek Bydžovský z Florentine: Svět za tří českých králů.

Výbor z kronikářských zápisů o letech 1526-1596. K vydání připravil J. Kolár. Praha, Svoboda 1987, s. 5-11.

207

K typologii české historické prózy z období humanismu.

/Studie./

Folia historica Bohemica 11, 1987, s. 345-364.

208

Jana Nechutová - Dagmar Pilatíková - Ivana Škrobáková,
Etymologie v české reformaci a její prameny, Sborník prací
filozofické fakulty brněnské univerzity E 27, 1982,
str. 235-246. /Recenze./

Husitský Tábor 9, Tábor 1986-1987, s. 385-396.

209

Jarmila F. Veltruský, A. Sacred Farce from Medieval
Bohemia - Mastičkář, Michigan Studies in the Humanities,
University of Michigan, Ann Arbor 1985, 396 str. /Recenze./

Husitský Tábor 9, Tábor 1986-1987, s. 393-395.

210

Josef Macek, Das Turnier im mittelalterlichen Böhmen,
sborník Das ritteliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu
einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des
Rittertums herausgegeben von Josef Fleckenstein, Göttingen,
Vandenhoeck Ruprecht /1985/, 371-389. /Recenze./

Husitský Tábor 9, Tábor 1986-1987, s. 388-389.

211

Erasmovská recepcce v české literatuře předbělohorské doby.

/Studie./

Miscellanea 4, 1987, s. 251-257.

212

Základní příručka k studiu českého myšlení 14.-15.století.

/Recenze./

Česká literatura 35, 1987, č. 1, s. 74-76.

/P. Spunar: Repertorium auctorum Bohemarum protractum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1985./

213

Průvodce středověkou kulturou. /Recenze./

Lidová demokracie 43, 1987, č. 93, s.5, 22.4.

/P. Spunar: Kultura českého středověku. Praha, Odeon 1986/

214

Petr Čornej, Rozhledy, názory a postoje husitské inteligence v zrcadle dějepisectví 15. století, Praha, Univerzita Karlova 1986, 276 str. /Recenze./

Slavia 56, 1987, č. 4, s. 418-419.

215

1988

Diskusní příspěvek. /Článek./

Nové poznatky o dějinách starší české a slovenské hudby II.

Praha 1988, s. 214-216.

216

Technická civilizace 19. století a divadlo. /Studie./

Průmysl a technika v novodobé české kultuře. Praha,

ÚTDU-ČSAV 1988, s. 220-223.

217

K pramenům Čapkových literárních postav. /Studie./

Sborník Zdenku Pešatovi k šedesátinám. Praha 1988,

5 str. Strojopis.

218

Zur Typologie der tschechischen historischen Prosa in der Epoche des Humanismus. /Studie./

Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern.

Köln - Wien 1988, s. 406-425.

219

- Pokus o portrét. /Medailón./
- Xenia Spunariana. Pragae 1988, s. 231-240. Strojopis. 220
- Recepce humanismu v slovanských literaturách z hlediska historické poetiky. /Studie./
- Československá slavistika 1988, s. 41-45. 221
- Obrozenské vydání Hájkovy kroniky ve světle úředních dokumentů. /Studie./
- Miscellanea 5, 1988, s. 245-249. 222
- Dílo o českém středověku a jeho kultuře. /Recenze./
- Česká literatura 36, 1988, č. 1, s. 49-53. 223
- /P. Spunar: 'Kultura českého středověku. Praha, Odeon 1987./
- Poznámky k edičnímu zpracování staročeských textů. /Studie./
- Česká literatura 36, 1988, č. 2, 109-118. 224
- Překlad Řehoře Hrubého z Erasmových Adagií. /Studie./
- Listy filologické 111, 1988, č. 2, s. 103-109. 225
- Kniha o neznámé oblasti středověké poezie. /Smích a pláč středověku, uspořádal P. Spunar, přeložila D. Svobodová, Praha 1987, 270 str./ /Recenze./
- Česká literatura 36, 1988, č. 3, s. 284-285. 226
- Jubileum medievalistické. /Medailón./
- Listy filologické 111, 1988, č. 3, s. 168-169.
- /K šedesátinám P. Spunara./ 227
- Nový výbor ze starých českých dramet. /České humanistické drama, vyd. M. Kopecký, Praha 1986, 377 str./ /Recenze./
- Česká literatura 36, 1988, č. 4, s. 372-374. 228

Nový pohled na kronikářské dílo Václava Březana. /Recenze./
Česká literatura 36, 1988, č. 5, s. 476-478.

/V. Březan: Životy posledních Rožmberků. K vydání připravil
 J. Pánek. Praha, Svoboda 1985./

229

1989

Poznámka pro futuro. /Studie./

Hrabaliana. Praha, Pražská imaginace 62, 1989, s. 118-121.

/Textologické problémy spjaté s vydáváním Hrabaleva díla./

230

Živé dílo Antonína Škarky. /Recenze./

Česká literatura 37, 1989, č. 2, s. 183-185.

/A. Škarka: Půl tisíciletí českého písemnictví. K vydání
 připravil J. Lehár. Praha, Odeon 1986./

231

V tisku

Dvě neznámé české bajky ve 14. století. /Studie./

Listy filologické

II. Práce editorské

1955

KAREL ČAPEK: LOUPEŽNÍK.

K vydání připravil, doslov a vysvětlivky napsal J. Kolár.

Poznámky k cikánskému textu napsal J. Lípa. Praha, Orbis

1955, 168 str.

233

1956

SETKÁNÍ S BÁSNÍKY.

Výbor sestavil Jaromír Kolář. Praha, Nakladatelství čs.

výtvarných umělců ČFVU, 1956. 54 str.

/Výbor z děl českých a světových básníků 20. století./

234

1959

FRANTOVÉ A GROBIÁNI. Z mravokárných satir 16. věku v Čechách.

K vydání připravil, úvod napsal, slovníčkem, vysvětlivkami a

ediční poznámkou opatřil J. Kolár. Praha, ČSAV 1959. 228 str.,

12 str. obraz. příloh.

235

1963

ZRCADLO ROZDĚLENÉHO KRÁLOVSTVÍ. Z politických satir předbělohorského století v Čechách.

K vydání připravil, úvod napsal, poznámkami, vysvětlivkami

a slovníčkem opatřil J. Kolár. Praha, Academia 1963. 316 str.

236

1977

FRANTOVA PRÁVA A JINÉ KRATOCHVÍLE.

Uspořádal, k vydání připravil, medailón, vysvětlivky, slovní-

ček a ediční poznámku napsal J. Kolár. Praha, Čs. spisovatel

1977. 120 str. /Slunovrat - Malá řada. Svazek 32./

237

1981

VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN: KRONIKA ČESKÁ. Výbor historického čtení. Vybral, k vydání připravil, předmluvou, vysvětlivkami a tabulkou pevných svátků církevního kalendáře opatřil J. Kolár. Praha, Odeon 1981, 737 str. /Živá díla minulosti, sv. 91./

238

1982

BARVY VŠECKY. Čtvero setkání se starou českou poezií. Uspořádali, edičně připravili, medailón a vydavatel. poznámku napsali, vysvětlivky a slovníček zpracovali J. Kolár a E. Prežák. Praha, Čes. spisovatel 1982. 329 str. /Slunovrat - Básnická řada. Svazek 15./

239

1983

KOMEDYJE O DVOUCH KUPCÍCH A ŽIDOJ ŠILOKOJ. Lidová hra z Podkrkonoší.

S použitím textů dobových kramářských písní pro dnešní jeviště upravil J. Kolár. Hudbu složil M. Belling. Praha, Dilia 1983. 56 str.

240

PRÓZA ČESKÉHO STŘELOVĚKU.

K vydání připravili, vydav. poznámkami, vysvětlivkami, slovníčkem opatřili a obrezovou přílohu vybrali J. Kolár a M. Nedvědová, předmluvu napsal J. Kolár. Praha, Odeon 1983. 478 str., 24 str. obraz. příloh. /Živá díla minulosti, sv. 95./

241

1984

279

JAN AMOS KOMENSKÝ: LABYRINT SVĚTA A RÁJ SRDCE.

K vydání připravil, ediční poznámkou opatřil, vysvětlivky sestavil a doslov napsal J. Kolár. Ilustroval M. Disman.

Praha, Odeon 1984. 196 str.

242

1985

KRONIKA SEDMI MUDROŮ.

K vydání připravil, předmluvu napsal, slovníčkem, ediční a bibliografickou poznámkou opatřil J. Kolár. Praha, Odeon 1985. 140 str. /Světová četba, sv. 534./

243

1986

LIDOVÉ HRY Z MORAVY. /Sbírka Julia Feifalika./

K vydání připravil, předmluvu napsal, cizojazyčné texty přeložil, slovníčkem, bibliografií Feifalikova díla a vydavat. poznámkou opatřil a obrazové přílohy vybral J. Kolár. Praha, Odeon 1986. 292 str., 16 str. obraz. příloh.

244

1987

MAREK BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA: SVĚT ZA TŘÍ ČESKÝCH KRÁLŮ.

Výbor z kronikářských zápisů o letech 1526-1596.

Vybral, sestavil, k vydání připravil, úvodní stať, studii, vydavatelskou poznámku, vysvětlivky a slovníček napsal, ilustrace vybral J. Kolár. Praha, Svoboda 1987. 293 str.

245

V tisku

HISTORIA C ŽIVOTU DOKTORA JANA FAUSTA.

K vydání připravil J. Kolár. Praha, Academia.

246

1971

PETR BOGATYREV: SOUVISLOSTI TVORBY. Cesty k struktuře lidové kultury a divadla.

Výbor uspořádal, za přispění B. Beneše přeložil, edičně připravil, doslov a vydavat. poznámky napsal J. Kolár. Bibliografii sestavil B. Beneš. Praha, Odeon 1971. 210 str. 247

1972

A. V. LEJFERT: BALAGANY.

Přeložil a úvodní stať napsal J. Kolár. Prolegomena scénografické encyklopedie 10, 1972, s. 83-94. 248

1975

M. M. BACHTIN: FRANÇOIS RABELAIS A LIDOVÁ KULTURA STŘEDOVĚKU A RENESANCE.

Z ruského originálu Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i renessansa přeložil, obraz. přílohu uspořádal a doslov napsal J. Kolár. Praha, Odeon 1975.

407 str., 41 str. obraz. příloh. 249

1978

A. J. GURČIČ: KATEGORIE STŘEDOVĚKÉ KULTURY.

Z ruského originálu Kategorii sredněvekovoj kultury přeložil, obraz. přílohu uspořádal a komentoval J. Kolár. Praha, Mladá fronta 1978. 288 str., 16 str. obraz. příloh. 250

1984

D. S. LICHÁČEV, A. M. PANČENKO: SMÍCH STARÉ RUSI.

Z ruského originálu "Smechovoj mir" Drevnej Rusi přeložil,

ediční poznámku a doslov napsal, text. a obraz. přílohu
vybral a rejstříky sestavil J. Kolár. Praha, Odeon 1984.
217 str., 16 str. obraz. příloh.

251

V tisku

A. J. GUREVIČ: NEBE, PEKLO, SVĚT. Lidová kultura středo-
věku.

Z ruského originálu Problemy sredněvekovej narodnoj kultury
přeložil J. Kolár. Praha, Vyšehrad.

252

IV. Autorská spolupráce na kolektivních dílech

1957

VÝBOR Z ČESKÉ LITERATURY OD POČÁTKŮ PO DOBU HUSOVU.

K vydání připravili B. Havránek, J. Hrabák a spolupracovníci.

Praha, ČSAV 1957. 851 str., 80 str. fot. příloh.

/Úvody k jednotlivým pomátkám zredigovali B. Havránek, J. Hrabák, F. Svejkský a Z. Tichá, věcné vysvětlivky zrevidovali a základní literárněhistorickou bibliografií doplnili J. Kolár, E. Pražák, F. Svejkský a Z. Tichá./

253

1963

VÝBOR Z ČESKÉ LITERATURY DOBY HUSITSKÉ I.

K vydání připravili J. Daňhelka, B. Havránek, J. Hrabák a spolupracovníci. Praha, ČSAV 1963. 533 str.

/Členy redakčního kolektivu byli J. Kolár a M. Nedvědové. Věcné vysvětlivky a základní literárněhistorickou a historickou bibliografií sestavili J. Kolár a E. Pražák. Úvodní výklady k ukázkám napsali Z. Horský, J. Hrabák, J. Kolár, M. Nedvědová, E. Pražák. Obraz.přílohu vybral J. Kolár./

254

1964

SLOVNÍK ČESKÝCH SPISOVATELŮ.

Redigovali R. Havel a J. Opelík s redaktorským kruhem J. Kolár, J. Opavský, M. Otruba, Z. Pešat, J. Petrmichl a M. Pohorský. Praha, Čs. spisovatel 1964. 625 str.

/Hesla podepsána: jk./

255

VÝBOR Z ČESKÉ LITERATURY DOBY HUSOVY II.

K vydání připravili J. Daňhelka, B. Havránek, a J. Hrabák a spolupracovníci. Praha, ČSAV 1964. 631 str.

/Viz Výbor z české literatury...I./

256

1985

LEXIKON ČESKÉ LITERATURY I. A - G. /Osobnosti, díla, instituce./

Vědecký redaktor V. Forst. Praha, Academia 1985. 900 str.

/Hesla podepsána: jk./

257

SLOVNÍK ČESKÉ LITERATURY 1970 - 1981.

Vědecký redaktor V. Forst. Praha, Čs. spisovatel 1985.

501 str.

/Heslo podepsáno: jk./

258

1988

STUDIEN ZUM HUMANISMUS IN DEN BOHEMISCHEN LÄNDERN.

Schriften des Komitees der Bundesrepublik Deutschland

zur Förderung der slawischen Studien 11. He

Herausgegeben von Hans-Bern Harder und Hans Rothe unter

Mitwirkung von Jaroslav Kolár und Slavomír Wollman. Böhlau

Verlag Köln Wien 1988. 466 str.

259

Soupis časopisů s příspěvky Jaroslava Kolára

Acta Comeniana 4, 1979

Česká literatura 2, 1954; 4, 1956; 5, 1957; 6, 1958; 7, 1959;
8, 1960; 10, 1962; 11, 1963; 12, 1964; 13, 1965; 14, 1966;
15, 1967; 16, 1968; 17, 1969; 17, 1970; 19, 1971; 20, 1972;
21, 1973; 22, 1974; 23, 1975; 24, 1976; 25, 1977; 26, 1978;
27, 1979; 28, 1980; 29, 1981; 30, 1982; 31, 1983; 32, 1984;
33, 1985; 34, 1986; 35, 1987; 36, 1988; 37, 1987

Československá rusistika 8, 1963

Československá slavistika 1988

Časopis Matice moravské 73, 1954

Dějiny a současnost 1, 1959; 2, 1960; 10, 1968

Divadelní noviny 13, 1969

Divadlo 5, 1955; 18, 1967

East European Review 1983

Estetika 17, 1980

Folia historica Bohemica 8, 1985; 11, 1987

Gromorevue 20, 1984

Host do domu 1, 1954

Husitský Tábor 4, 1981; 5, 1982; 6-7, 1984; 9, 1986-1987

Interscaena 6-1, 1971

Jihočeská pravda 1967

Kostnické jiskry 63, 1978

Kultúrny život 14, 1959

Kurýr Odeonu 1971

Lidová demokracie 11, 1955; 27, 1971; 43, 1987

Listy 2, 1969

- Listy filologické 81, 1958; 83, 1960; 85, 1962; 86, 1963;
 88, 1965; 89, 1966; 90, 1967; 94, 1971; 95, 1972; 97, 1974;
 99, 1976; 101, 1978; 105, 1982; 107, 1984; 109, 1986; 111,
 1968;
 Literární archiv 8-9, 1973-1974; 11-12, 1976-1977
 Literární listy 1, 1968
 Literární noviny 8, 1959; 13, 1964; 14, 1965; 15, 1966; 16, 1967
 Medievalia Bohemica 1, 1969
 Miscellanea 4, 1987; 5, 1988
 Mladá fronta 12, 1956; 13, 1957
 Muzeum a současnost 1, 1978; 5, 1982
 Novinky Odeonu 1971
 Orientace 5, 1970
 Pamiętnik Słowiański 23, 1973
 Premiéra 3, 1982
 Prolegomene scénografické encyklopedie 1972
 Rozhlasová práce 1965
 Sborník Národního muzea v Praze 1957; 1971
 Slavia 23, 1954; 35, 1966; 41, 1972; 45, 1976; 48, 1979; 52,
 1983; 53, 1984; 54, 1985; 56, 1987
 Slovenská literatúra 5, 1958
 Strahovská knihovna 2, 1967; 3, 1969; 4, 1972; 8, 1973; 9, 1974;
 10, 1975; 14-15, 1979-1980; 16-17, 1981-1982
 Studia Comeniana et historica 16, 1986
 Studie o rukopisech 11, 1972
 Svobodné slovo 21, 1964
 Štafeta 6, 1974
 Zprávy Jednoty klasických filologů 5, 1963

Soupis sborníků aj. s příspěvky Jaroslava Kolára

- Ano, slyšet se navzájem. Sborník z konference o uměleckém přednesu konané 24.10.1984 k 20. výročí založení Violy. Uspořádal V. Justl. Praha, Divadelní ústav 1985.
- Armerium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum. Budapest, Akadémiai Kiadó 1976.
- Emilio Pražák sexagenario sodales et amici. Pragae 1984.
- Hrabeliana. Praha, Pražská imaginace 62, 1989.
- Jen Kochanowski i epoka renesansu w 450 rozenicę urodzin poety 1530-1580. Uspořádal T. Michałowski. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1984.
- Literárněvědné studiu. Profesoru Josefu Hrabákovi k šedesátinám. Brno, UJEP 1972.
- Mezinárodní vědecká konference. Lobe Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Materiály ze sekce jazyka a literatury. Praha, UK 1981.
- O české písni kramářské. Václavkova Olomouc 1961. Praha 1963.
- O volbě Jiřího z Poděbrad za krále českého 2. března. Sborník uspořádal R. Urbánek. Praha, ČSAV 1958.
- Pocta dr. Emmě Urbánkové. Praha, Státní knihovna ČSSR 1979.
- Průmysl a technika v novodobé české kultuře. Praha, ÚTDU-ČSAV 1988.
- Příspěvky k dějinám starší české literatury. Sborník akademiku Rudolfo Urbánkovi k osmdesátinám. Praha, ČSAV 1958.
- Quinquagenario Milana Jankovičovi k 1.9.1979. Praha 1979.
- Renaissanceliteratur und frühbürgerliche Revolution. Studien zu den sozial- und ideologiegeschichtliche Grundlagen europäischer Nationalliteraturen. Herausgegeben von R. Weimann, W. Lenk und J. J. Slonka. Aufbau-Verlag Berlin und Weimar 1976.
- Rinascimento letterario italiano e mondo slavo. Roma 1986.

- Rudolfu Havlovi. Sborník k jeho 70. narozeninám. Připravili
V. Justl, J. Kolár, J. Lehár, J. Opelík, J. Pelán. Praha,
leden/srpen 1981.
- Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. D 32.
Brno 1985.
- Sborník příspěvků k narozeninám Vladimíra Macury. Svazek I.
K čtyřicátinám. Praha 1985.
- Sborník statí věnovaných doktoru Slavomíru Wollmanovi k šedesá-
tým narozeninám II. Praha, Varia 1985.
- Sborník Zdeňku Pešatovi k šedesátinám. Praha 1988.
- Souvislosti. Růženě Grebeníčkové k šedesátinám a pořád.
Praha 1985.
- Studia z dawnej literatury czeskiej, słowackiej i polskiej.
Warszawa 1963.
- Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern. Schriften des
Komitees der BRD zur Förderung der slawischen Studien 11.
Herausgegeben von H.-B. Harder und H. Rothe unter Mitwirkung
von J. Kolár und S. Wollman. Böhlau Verlag Köln Wien 1988.
- Texty Společnosti Jaroslava Haška, Svazek 2. Praha, Památník
národního písemnictví 1981.
- Vlastivědný sborník Vysočiny. Odd. věd společenských. Svazek IV.
Krajské nakladatelství v Brně 1961.
- Weiner slawistischer Almanach. Band 8, Wien 1981.
- Xenia Miroslav Červenka quinquanario a sodalibus amicis oblata.
Praha 1982.
- Xenie Spuneriana. Pragae 1988.

Předmětový rejstřík autorů, editorů atd.

BÁHUT Boris 24

BACHTIN Michail Michajlovič 67, 70, 93, 119, 249

BALLING Mojmír 240
BAMBERSCHKE Ulrich 80, 101, 182
BAUMANN Winfried 165
BENEŠ Bohuslav 103, 247
BOGATYREV Petr 86, 87, 90, 91, 92, 105, 247
BRIEDEL Fridrich 82
BŘEZAN Václav 125, 229
BYDŽOVSKÝ Z FLORENTINA Marek 159, 161, 186, 207, 245
CESNAKOVÁ/MICHALCOVÁ Milena 115
ČAPEK Karel 5, 218, 233
ČERVENKA Miloslav 158
ČORNEJ Petr 191, 215
DAČICKÝ Z HESLOVA Mikuláš 14
DAŇHELKA Jiří 254, 256
DISMA Miloslav 242
DOBROVSKÝ Josef 1, 4
DRDA Jan 108
DVOŘÁK Karel 134, 225
ERASMUS ROTTERDAMSKÝ 212, 225
FEIFALIK Julius 88, 107, 113, 153, 175, 197, 202, 244
FLECKENSTEIN Josef 211
FORST Vladimír 257, 258
GALANDAUER Jan 151
GREBENÍČKOV8 Růžena 189
GUREVIČ Aron 250, 252
HÁJEK Z LIBOČAN Václav 95, 137, 149, 222, 238
HAVEL Rudolf 148, 255
HAVRÁNEK Bohuslav 253, 254, 256
HAVRÁNEK Jan 151
HORSKÝ Zdeněk 254

- HRABÁK Josef 26, 41, 95, 127, 166, 253, 254, 256
HRABAL Bohumil 140, 230
HRUBÝ Z JELENÍ Řehoř 106, 225
HÝBAL František 142
CHELČICKÝ Petr 181
JAKUBEC Jan 38
JANKOVIČ Milan 140
JEDLIČKA Jaromír 109
JERŠBEK Dušan 127
JESTŘÁBSKÝ Valentin Bernard 83
JIRÁSEK Alois 147
JOHANIDES Josef 109
JOHN Jaromír 25
JUSTL Vladimír 148, 178, 184
KAČER Miroslav 135
KAREL IV. 152
KARFÍK Vladimír 78
KLAUDIÁN 146
KLOSOVÁ Ljuba 81
KOCHANOWSKI Jan 173, 177
KOMENSKÝ Jan Amos 19, 102, 121, 141, 176, 188, 199, 242
KONÁČ Z HODIŠKOVA Mikuláš 106
KOPECKÝ Milan 48, 75, 83, 127, 182, 194, 228
KOŘALKOVÁ Květa 151
KOŽINOV Vladimír 58
KRÁLÍK Oldřich 64, 104
LEHÁR Jan 148, 178, 196, 231
LEJFERT A. V. 97, 248
LENK Werner 124

LICHAČEV Dmitroj Sergejevič 144, 174, 251
LÍPA Jiří 233
LOMNICKÝ Z BUDČE Šimon 40
LŮŽEK B. 37
MACEK Josef 211
MACURA Vladimír 187
MÁCHAL Jan 203
MAREK František 39
MATHAUSEROVÁ Světlá 183
MATHESIUS Bohumil 110
MECER Vavřinec Benedikt 96
MERTENS Volker 204
MERTLÍK Rudolf 182
MICHAŁOWSKI Teresa 177
MICHNA Z OTRADOVIC Adam 82
MIŠIANIK Ján 20, 57
z MITROVIC Václav Vratislav 130, 138
MOLNÁR Amedeo 19, 192
MUKAŘOVSKÝ Ján 148
MÜLLER Ulrich 204
MÜLLER Vladimír 9
NAOGEORG 59, 63
NEDVĚDOVÁ Milada 130, 169, 241, 254
NECHUTOVÁ Jana 209
NEJEDLÝ Zdeněk 10
NĚMEC Igor 164
NOVÁK Jaroslav 75
OPAVSKÝ Jaroslav 255
OPELÍK Jiří 255

OTRUBA Mojmír 255
PALAS Karel 127
PANČENKO Alexandr Michajlovič 99, 144, 174, 251
PÁNEK Jaroslav 229
PAPROCKÝ Z HLOHOL Bartoloměj 180, 186
PELÁN Jiří 148, 193
PEŠAT Zdeněk 218, 255
PEŠINA Tomáš 89
PETRMICHL Jan 255
PETRŮ Eduard 14, 21, 71, 180
PILATÍKOVÁ Dagmar 209
POHORSKÝ Miloš 78, 255
POLIŠENSKÝ Josef 60
POLÍVKA Jiří 105
POSPÍŠIL Jan Hostivít 109
PRAŽÁK Albert 11
PRAŽÁK Emil 14, 122, 129, 131, 157, 175, 239, 253, 254, 256
PREISS Pavel 172
RAKOVNICKÝ Jan 69
RAMEŠ Václav 120
ROTHER Hans 259
RYBA Bohumil 100
RYŠÁNEK František 118
SHAKESPEARE William 9
SCHWARZ Ernst 85
SLOMKA Joachim-Jürgen 124
SOUČEK Stanislav 89
SOUČKOVÁ Míleša 170
SPUNAR Pavel 213, 214, 223, 226, 227
STRÁNSKÝ Pavel 190
SVEJKOVSKÝ František 253

SVOBODOVÁ Dagmar 226
ŠALDA František Xaver 3
ŠAŠEK Z BÍŘKOVA Václav 110
ŠEMBERA A. V. 175
ŠKARKA Antonín 82, 98, 112, 231
ŠKROBÁKOVÁ Ivana 209
ze ŠKUDL Jan 179
ŠMAHEL František 60
ŠOTOLA Jiří 78
ŠPORK Antonín 160, 172
ŠVÁB Miloslav 205
TESÁK MOŠOVSKÝ Jiří 115
TICHÁ Zdeňka 35, 253
TYL Josef Kajetán 6
TYWONIAK Jiří 151
URBAN Zdeněk 151, 203
URBÁNEK Rudolf 15, 17, 18
URBÁNKOVÁ Emma 32, 139
VELENSKÝ Z MNICHOVA Oldřich 106
z VELESLAVÍNA Daniel Adam 27, 48
VELTRUSKÝ Jarmila F. 210
VOBR Jaroslav 109, 116
VOIT Petr 206
WEIMANN Robert 124
WOLLMAN Slavomír 188, 259
ZÁKREJS František 77

Předmětový rejstřík děl

- A Sacred Farce from Medieval Bohemia - Mastičkář 210
- Adagia 225
- Adam Michna z Otradovic, Das dichterische Werk 82
- román o Alexandru Velikém 167, 189
- Amphitheatrum universitatis rerum 141
- Anežka 77
- Antológia staršej slovenskej literatúry 57
- Belagany 97, 248
- Barokní spisovatel Valentin Bernard Jestrábský 83
- Baroque in Bohemia 170
- Barvy všecky 157
- Bibliografie díla Jana Máchala 203
- Boje s dvouhlavou saní 172
- Bruncvík 111, 117
- Česká zábavná próza 30
- České humanistické drama 228
- České pohádky 108
- Češsko-russkije literaturnyje svjazi XVII veke 99
- Daniel Adam z Veleslavína 40
- Das alttschechische Tristan-Epos 80, 101
- Das ritteliche Turnier im Mittelalter 211
- Dějiny českého divadla 73
- Dějiny české literatury 15, 28
- Dějiny husitského zpěvu 10
- Deník o jízdě a putování ... 110
- Der Ackermann aus Bohmen 85
- Der alttschechische Tandariuš... 182
- Diadochus 186

- Die Literatur des Mittelalters in Böhmen 165
- Dítě 3
- Epische Stoffe des Mittelalters 204
- Etymologie v české reformaci a její prameny 209
- Fragmenta... 40
- François Rebelais a smíchová kultura a lidová kultura
středověku a renesance 67, 70, 93, 119, 249
- Frantova práva 128
- Fridrich Bridel nový a neznámý 82
- Grobián 12
- Historické povídky 6
- Historické vypsání o císaři Zikmundovi 120
- Historie o bratru Janovi Palečkoví 13, 15
- Historie o životu doktora Jana Fausta 246
- Horymír a Bruncvík 147
- Ja dobraj myśli zawždy chce używać 173
- Jan Jesenský-Jesenius 60
- Jeroným Pražský 60
- Jihlava ve verších staletí 39
- Kepka rosy tekoucí 75
- Kategorie středověké kultury 250
- legenda o sv. Kateřině 193
- Klementinské zlomky nejstarších českých legend 32
- Knížka rytmovní 20
- Kolárové 81
- Komedie Ruth 115
- Komedyje o dvouch kupcích a židoj Šilokoj 133, 163, 238
- Krátká správa... 7
- Krátké sebranie 17

- Kronika česká 95, 137, 149, 222, 238
- Kronika sedmi mudrců 185, 243
- Kultura českého středověku 214, 223
- Labyrint světa a ráj srdce 176, 188, 199, 242
- Lexikon české literatury 143, 257
- Lidové hry z Moravy 197, 244
- Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova 48
- Loupežník 5, 233
- Mercator /Tragedie nová.../ 59, 63
- Moudrost starých Čechů 199
- Nebe, peklo, ráj /Problémy strednovekovej narodnoj kultury/ 252
- Nejstarší česká epika 196
- Nejstarší české pohádky 134
- Nejstarší rodokmen české literatury 104
- Nová piketní hra 94
- O barokní kultuře 76
- O bitvě Zikmunda... 7
- O lišce a džbánu 155
- O nejvyšším biskupu Pánu Kristu 181
- O rotách 181
- O té nekřesťanské, tyranské a arciantikristovské inkvisici... 2
- O válce turecké 180
- O Vasilisi Zlatovlasém 183
- Oberammergau 77
- Olomoucké povídky 21, 22
- Pamětní knížka 69
- Piesne Jána Sylvána 24
- Píseň o bitvě před Ústím 65, 72
- Plutarchos 189

Po stopách husitství v ústeckém kraji	37
Prostopravda	14
Proti poutím	72
První tiskárna v Pardubicích	109
Příhody Václava Vratislava z Mitrovic	130
Příspěvky ke Knihopisu	206
Půl tisíciletí českého písennictví	231
Repertorium auctorum Bohemarum provectorum idearum post Universi- tatem Pragensem conditam illustrans	213
o Repsině	133
Rozmlouvání člověka se Smrtí	50, 55, 72
Rozmlouvání Šalamouna s Markoltem	114
Rozhledy, názory a postoje husitské inteligence...	215
Satira na čtyři stavy	35
Slavníkovské interludium	64
Slovo a dějiny	164
Smích a pláč středověku	226
Smích Staré Rusi	144, 174, 251
Soupis jihlavských tisků...	109
Soupis knížek lidového čtení	116
Soupis rukopisů Strahovské knihovny	100
Soupis staročeských exempel	156
Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila	109
Souvislosti tvorby	86, 92, 247
Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy	41
Starší slezští kazatelé	83
Svět za tří českých králů	207, 245
Světská kramářská píseň	103
Šest legend hledá autora	64

Štilfrid a Bruncvík 111, 117
Tabula Cebetis 188
Tovaryšstvo Ježíšovo 78
Tristram 80, 101
Třeboňské paměti 68, 96
Úvod do teorie verše 26
Václav, Havel a Tábor 72, 191
Volání a prosba jezuitův... 62
Výroční zprávy... 1-2
Vývoj českého exempla 71
Waggish Tales of the Czechs,... 145
Zbav mě mé úzkosti 182
Zpráva o svátostech 181
Zrození románu 58
Životy posledních Rožmberků 229

O B S A H

Giuseppe Ungeretti:	Zápisník starce 1952-1960 /překlad Amedeo Molnár/.....	1
Pavel Spunar:	K jídlu a pití	9
Josef Macek:	O svátcích v českých městech jagellon- ského věku	14
Michal Svatoš:	Pražská univerzitní kniha ve středo- věku	26
Petr Voit:	O mravněvýchovné próze Ľimona Lomnického z Budče	37
Jiří Pešek:	Konservatismus české měšťanské kultu- ry doby předbělohorské?	49
Ivana Čornejová:	Jezuitský řád v době Balbínově.....	58
Noemi Rejchrtová:	Arnošt a Bělínka M.D. Rettigové	75
Vladimír Macura:	Beseda na Blaníku 7. září 1840	81
Mojmír Otruba:	Spolek českých spisovatelů r.18417..	88
Petr Čornej:	Vlastenecký kosmopolita Jaroslav Goll	104
Miroslav Červenka:	Iumírovec: sémantika verše v Zeyerově epice	141
Jaroslav Med:	František Bílek-Julius Zeyer: typ duchovního přátelství	156
Felix Voříčka:	Antonín Sova. Lekce z učebního textu. /Připravila Jaroslava Janáčková/...	165
Josef Zumr:	Smích a metafyzika	174
Růžena Grebeníčková:	Poznámky k tématu Tristana a Isoldy	181
Jiří Holý:	Čapkův Loupežník	194

Zdeněk Pešat:	Čapkovy povídky z kapes, zejména z té druhé	198
Daniela Hodrová:	Román o sestupu do divočiny /od Conra- dova Srdce temnoty k Ajtmatovovu Popravišti/	214
Jan Havránek:	Jména pražských ulic a čeští spisova- telé	235
Markéta Stádníková:	Bibliografie prací Jaroslava Kolára ..	243

JAROSLAVU KOLÁROVI K ŠEDESÁTÝM NAROZENINÁM

Z prací jubilantových přátel, spolupracovníků a žáků sestavili
Petr Čornej a Markéta Stádníková.

Náklad: 2 svázané a 1 nesvázaný výtisk.

PRAHA 1989

